

JAKIN

JOSE MANUEL BARRUTIA
INTERNET-EKO MERKATUA

LUIS FERNANDEZ
EUSKARAREN ESPAZIOA
INFORMAZIOAREN AUTOBIDEAN

ANDONI SAGARNA
JALGI EUSKARAZKO KOMUNIKAZIO-ZERBITZARIA

I.ALEGRIA / X.ARTOLA / K.SARASOLA
HIZKUNTZAREN TRATAMENDU AUTOMATIKOA

JOXE AZURMENDI
JOAN MARI TORREALDAI:
25 URTE JAKIN-EN ZUZENDARI

ALBERTO BARANDIARAN
HARKAITZ CANO
IMANOL AGIRRE
KIKE AMONARRIZ
EGUNEN GURPILEAN

PATXI SALABERRI
JIMENO JURIOREN
NAVARRA: HISTORIA DEL EUSKERA LIBURUAZ

102

IRAILA-URRIA 1997

JAKIN

102

IRAILA-URRIA 1997

Aldizkari hau ARCEko kidea da
(ARCE: Asociación de Revistas Culturales de España)

Gipuzkoako Foru Aldundia
Kultura eta Euskara Departamentua

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

AURKIBIDEA

Z	ENBAKI HONETAN	7
---	----------------	---

G	AI NAGUSIA	
---	------------	--

11

JOSE MANUEL BARRUTIA
INTERNET-EKO MERKATUA

29

LUIS FERNANDEZ
EUSKARAREN ESPAZIOA INFORMAZIOAREN AUTOBIDEAN

47

ANDONI SAGARNA
JALGI EUSKARAZKO KOMUNIKAZIO-ZERBITZARIA

61

IÑAKI ALEGRIA / XABIER ARTOLA / KEPA SARASOLA
HIZKUNTZAREN TRATAMENDU AUTOMATIKOA

G	AI AK	85
---	-------	----

85

JOXE AZURMENDI
JOAN MARI TORREALDAI: 25 URTE JAKIN-EN ZUZENDARI

E	GUNEN GURPILEAN	
---	-----------------	--

113

ALBERTO BARANDIARAN
HARKAITZ CANO
IMANOL AGIRRE
KIKE AMONARRIZ

I	IBURUAK	137
---	---------	-----

137

PATXI SALABERRI
JIMENO JURIOREN NAVARRA. HISTORIA DEL EUSKERA LIBURUAZ

© JAKIN

JAKINEKO IDAZLANEZ INON
BALIATZERAKOAN AIPA BEDI,
MESEDEZ, ITURRIA

JAKIN

ALDIZKARI IREKIA DA ETA EZ
DATOR NAHITAEZ IDAZLEEN
IRITZIEKIN BAT

ZUZENDARIA

JOAN MARI TORREALDAI

ERREDAKZIO-BATZORDEA

PAULO AGIRREBALTZATEGI - JOXE AZURMENDI - JOSEBA INTXAUSTI

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1. C - 20009 Donostia - Tel. (943) 21 80 92 - Fax 21 82 07

1997ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	5.500 pzta.	—
Ale arrunta	925 pzta.	1.350 pzta.
KANPOAN		
Harpidetza	6.000 pzta. (246 FF)	—
Ale arrunta	1.000 pzta. (41 FF)	1.550 pzta. (64 FF)

SUMMARY

THE INTERNET MARKET

JOSE MANUEL BARRUTIA

José Manuel Barrutia, consultant for the Ibermática computer company, explains the importance which the Internet has acquired in a short time in the business world. New communication systems based on Internet are greatly

transforming employers' organizations, with regard to their internal and external relations. The establishment and development of Internet and above all its interactive nature are changing the framework of business relations.

SPACE DEVOTED TO THE BASQUE LANGUAGE ON THE INTERNET

LUIS FERNANDEZ

The journalist Luis Fernandez, author of the weekly section on the Internet in the daily newspaper *Egunkaria*, reflects on the Internet situation from the point of view of the Basque-speaking community. He believes that the development of the information highway is a

challenge of vital importance for the survival of the Basque language as a medium of culture and knowledge. The author criticizes the lack of initiative and interest on the part of our community when faced with this new and highly important challenge.

JALGI, SERVICE PROVIDER IN THE BASQUE LANGUAGE

ANDONI SAGARNA

Eusenor, a company devoted to the production of encyclopaedic material, has created its own Internet/intranet/estrinet service: -Jalgi. The manager of Jalgi, Andoni Sagarna, presents the new service provider project in the Basque lan-

guage. 160 ikastolas (Basque language schools), 32 centres of the Euskalgintza Elkarlanean Foundation (devoted to the publishing and distribution of books and records) and the daily newspaper *Egun-karia* are participating in the project.

AUTOMATIC LANGUAGE PROCESSING
IÑAKI ALEGRIA / XABIER ARTOLA / KEPA SARASOLA

The professors Alegria, Artola and Sarasola, all members of the Ixa research team of the Computer Science Faculty of the University of the Basque Country, explain the current situation regarding research into automatic language processing, specifically in the processing

of natural language. After presenting the important fruits of research undertaken into automatic processing of English language, the authors give an account of the work carried out thus far and predict future trends in the field of the Basque language.

JOAN MARI TORREALDAI: 25 YEARS AS EDITOR IN CHIEF OF JAKIN
JOXE AZURMENDI

Joan Mari Torreal dai has been Editor in Chief of the magazine *Jakin* for 25 years. He held the post from 1964 to 1966, from 1968 to 1969 and from 1977 to the present time. In his article, Joxe Azurmendi, a member of the *Jakin* editorial board, looks through the career

of Joan Mari Torreal dai as Editor in Chief of the publication and as researcher and fervent promoter of Basque culture. Azurmendi also presents the thought reflected by Torreal dai in articles published by the latter in *Jakin*.

ON THE BOOK NAVARRA. HISTORIA DEL EUSKERA BY JIMENO JURIO
PATXI SALABERRI

Patxi Salaberri comments on the recently published book by the historian José Mari Jimeno Jurio on the history of the Basque language in Navarra. The author of the review believes that this work is one of the best to have been pu-

blished by Jimeno Jurio. This historian has systematically compiled much material which was hitherto scattered among various publications, and has contributed new data regarding the history of the Basque language in Navarra.

NEWS TODAY
VARIOUS AUTHORS

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we are closely following culture, entertainments, sociolinguistic and literary-re-

lated matters. This section draws on various specialists: Alberto Barandiaran, Imanol Agirre, Kike Amonarriz and Harkaitz Cano.

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 102. zenbakia da eta 1997ko bosgarrena.

Azken urteotan abiada bizian zabaltzen ari den errealitatea hartu dugu gai nagusizat zenbaki honetan: informazioaren autopistak. Internet sarearen hedapena gure gizartearen hainbat arlotara aldaketa garrantzitsuak ekartzen hasia da eta, itxura guztien arabera, aldaketa handiagoak ekarriko ditu datozen urteotan. Euskal Herritik begiratu diogu fenomeno berriari, euskararen unibertsoetik batik bat, euskaldunok amaraun zibernetikoan zer leku dugun eta zer leku izan dezakegun aztertzeko.

Internet sareak enpresaren munduan denbora gutxian hartu duen garrantziari buruz hitz egiten du Jose Manuel Barrutiak, Ibermatica enpresako kideak, lehenengo artikuluan. Barrutiak dioenez, Internet-en sisteman oinarritutako komu-

nikazio sistema berriek modu sakonean eraldatu dituzte enpresa erakundeak, bai barneko harremanetan bai kanpoetan.

Euskaldunok sare zibernetikoaren erronkari behar bezalako garrantzirik ez diogula ematen kritikatzten du Luis Fernandez kazetariak, euskarak eta euskal edukiek informazioaren autopistetan duten presentziari buruzko gogoetan. Euskararentzat hil ala bizikoa da, Fernandezek ustez, sarean presentzia eraginkorra izatea.

Hurrengo artikuluan, informazioaren digitalizazioan eta telekomunikazioetan ematen ari diren aldaketei buruzko sarrera egin ondoren, Jalgi euskarazko komunikazio zerbitzari berriaren aurkezpena egiten du Andoni Sagarnak.

Informazioaren autopistei buruzko azken lanean, hizkuntzaren tratamendu automatikoari buruzko ikerketan emandako pausoez eta etorkizunean egin beharreko lanaz idatzi dute Iñaki Alegria, Xabier Artola eta Kepa Sarasola informatikariek.

Gaiak sailean, Joan Mari Torrealdaik *Jakin* aldizkariaren zuzendaritzan 25 urte bete dituela gogorazten digu Joxe Azurmendi lankideak. Torrealdaik *Jakin*-en egindako lanaren berri ezezik euskal kulturaren ikerlari gisa egindako ekarpenen berri ere ematen digu Azurmendik.

Egunen Gurpilean sailean ohiko lau kolaboratzaileen lanak datoz: Alberto Barandiaranek Kulturaz, Harkaitz Canok Literaturaz, Imanol Agirrek Ikuskizunez eta Kike Amonarrizek Soziolinguistikaz egin dituzte artikuluak.

Patxi Salaberrik Jose Mari Jimeno Jurioren *Navarra. Historia del euskera* liburuari buruz egindako kritika dator 102. zenbaki honetako azken orrialdeetan, *Liburuak* sailean.

GAI NAGUSIA

JOSE MANUEL BARRUTIA
INTERNET-EN MERKATUA

LUIS FERNANDEZ
EUSKARAREN ESPAZIOA INFORMAZIOAREN AUTOBIDEAN

ANDONI SAGARNA
JALGI EUSKARAZKO KOMUNIKAZIO-ZERBITZARIA

I. ALEGRIA / X. ARTOLA / K. SARASOLA
HIZKUNTZAREN TRATAMENDU AUTOMATIKOA

IBURUAK

PATXI SALABERRI

JIMENO JUIOREN
NAVARRA. HISTORIA DEL EUSKERA LIBURUAZ

INTERNET-EKO MERKATUA

JOSE MANUEL BARRUTIA¹

Internet-en funtsa ordenadoreen arteko komunikaziorako protokoloen jokoa da. Beste ordenadore bati datuak bidaltzeko transmisio-kontrolerako protokoloa eta Internet protokoloa —gaur egun hain famatuak diren TCP/IP siglak— erabiltzen dituen edozein ordenadorek, ikuspuntu teknikitik bederen Internet-en parte hartzen du. Internet ez da kable edo hodian multzo jakin bat, zeintzuen gainean datuak garraiatzen baitira, aitzitik Internet-eko datuak garraiatzen dituzten loturek eta sateliteek bestelako datuak ere bideratzen baitituzte aldi berean, eta irizpide komertzial eta ekonomiko oso desberdinetan oinarrituz ustiatzen dituzten operadore diferenteei dagoz-

kie. Nolabait esateko, transmisioko hodiaren kontzeptuak Internet-en definizio implizituaren parte egiten du, baina Internet-eko komunikazioek baliatzen dituzten enlazeak edo loturak oso aldakorrek dira, eta ez dute sarea inola ere definitzen. Internet ere ez da, bestalde, aplikazioen multzo espezifiko bat, World Wide Web (WWW edota, soilik, Web deitua), eztabaidatopaguneak edota posta elektronikoa izan daitezkeen bezala. Horiek, azken finean, Internet-en aplikazioak dira, Internet arautzen duten protokoloetan oinarrituak daudenez, baina ez dute Internet liburu-multzo batek hizkuntza edo lengoia jakin bat definituko luketena baino gehiago ezta harago ere definitzen.

Internet-en definizio hain amorfo —eta beharrezko— horixe da, hein handi batean, Internet-en erabiltzaile-kopuruaren inguruan egin diren estimazioetan sortutako gaizkiulertuen erantzule nagusia: Internet-era heltzeko eta hori erabiltzeko metodoak arras aldatzen dira batetik bestera. Bere etxean modem bat eduki eta Internet-eko sarbide-nodo batera iristen dena beste erabiltzaile bati posta elektronikoko mezu bat —testuek soilik osatzen dutena— bidaltzeko, Internet-en sartu da, noski, baina baita enpresa batetik, adibidez, Web-aren mundu interaktibo eta grafiko horretan barrena nabigatzeko banda zabaleko sareak erabiltzen dituen erabiltzailea ere, eta baten nahiz bestearen sarrera eta erabilera guztiz diferenteak dira.

ZERGATIK INTERNET?

Hasiera batean, behintzat, Internet-ek ordenadoreen erabiltzaileei eskaintzen dien balio erantsia elkarren artean komunikatuz aritzeko gaitasuna da (interoperabilitatea esaten zaiona): Internet-en garrantzia eta jendearen begietara hain bizkor eta hain denbora gutxian jauzi egitearen arrazoia horixe da, Internet-eko protokoloek *lingua franca* moduko bat osatzen dutela informatika-mundukoentzat. Jatorrian elkarren artean gatazkak eragin zitzaizketen Unix plataformen artean ikertzaileei datuak konpartitzeko modua emateko sortuak eta garatuak izan baziren ere, protokolo horiek gaur egun era guztietako

ordenadoreen erabiltzaileentzat balio dute, hasi pertsonaletatik eta sistematik handienetaraino. Horrela, ikus dezakegun bezala, protokoloak nahiko sinpleak dira (duela 20 urte baino gehiago definitu ziren) eta gaur egun aplikazio komertzial eta industrialean modu orokorrean ezarri ahal izateko beharrezkoak diren funtzionalitate garrantzitsu mordoxka bat falta zaie. Hala ere, protokoloek arrakasta handia lortu dute, eta beren mugapen horien guztien gainera ere erabat onartuak izan dira, informatikaren mundua inter-operatu behar diren aurrean etsi-etsi eginda dagoelako. Internet-eko protokoloen aplikaziorik sinpleena eta oinarrizkoena (posta elektronikoa) da, konparaziorik gabe, gaur arte sortutako Internet-en utilitate eta zerbitzu guztietatik inplementatuena eta hedatuena, eta sustrai-ko bere inplementazio bizkor horrek (ez baitzen enpresa komertzial bat bera ere agertu inplementazio horren alde) ondorio frogatzen du inter-operatibitatearen beharrezan hori oinarrizkoa eta orokorra dela. Horixe da kasua, Internet-eko protokoloek aukera eman baitute mundu-mailako komunikaziosare bat sortzeko, testu-mezuen elkartruke bizkor eta merkea ahalbidetzen duena.

Mundu zabaleko azpiegitura informatikoa zatikatu egin da, ordea, sistema informatikoen jabe diren arkitekturak ikaragarri ugaltu direlako, eta horrek produktibitatearen galera handia dakar. Datuak konpartitu eta komunikatzera bideratutako garapenek ez dute jakin datuak prozesatzeko indarrean eta ahalmenean gertatu diren aurrerapen geldiezinen erritmoa lortzen ezta horri jarraitzen ere. Horrexegatik, Internet-eko protokoloen lorpenetako bat da, aurreneko aldiz utzi dutela ikusabartzen zer-nolako aukerak zabaltzen zaizkion erabiltzaileari elkarren artean bateraezinak edo inkompatibleak diren sistemen arkitekturak ezarritako traba horiek gainditu eta hesiak zeharkatzen dituen.

Internet fenomenoaren inguratzen duen etengabeko leherketa eta zaparrada inter-operabilitateak informatikaren eremuan eskaintzen duen potentziala komunitate domestikoak (etxe-erabiltzaileek alegia) eta enpresarialak arazoari lotua doan garrantzia ulertu dutenean etorri da, neurri handi batean. Ha-

la ere, oso gertagaitza da etorkizunean Internet izatea potentzial hori ustiatuko duen bitarteko bakarra ezta eraginkorrena ere —Internet etorkizuneko informazioaren autopista horien parte bat besterik ez baita izango. Eta ikertzaileak eta garapen berriak saiatzan diren arren Internet-eko protokoloak egunetik egunera sortzen diren premia eta ahalmen berrietara egokitzten, informatika eta telekomunikazioaren sektoreko talde nagusienak ez dira atzean geratzen ari zerbitzu digital interaktiboen merkatuaren beharrianik berehalakoenak asebeteko dituzten soluzio berriak (ekipamendu eta programa espezializatuak) eskaintzeko orduan.

TRANSFORMAZIOAK EGITEKO AUKERAK ORGANIZAZIOETAN

Enpresarik gehientsuenentzat, Internet abagune bat da eta horrelaxe izaten jarraituko du mehatxu bat baino gehiago. Internet-en eboluzio komertziala —eta bertan aplikazio industriallak garatzeko ingurune guztiz emankorra gertatzen da— erabiltzaile berrien inkorporazioan eman den hazkundera baino erritmo motelagoan ari da gertatzen, egia esan behar bada. Beste hitz batzuetan, Internet-en erabilera ziztu bizi-bizian ari da hazten, baina Internet-en ezarpen konstruktiboa eta orokorra gerta dadin beharrezkoak diren tresna eta baliabideen eboluzioak, berriz, askoz ere erritmo motelagoa darama. Internet eboluzionatuz doan heinean, epe laburrera duen eragina askoz ere handiagoa izango da idatzizko komunikabideen (argitalpenen) edizioan eta publikazioan, industria horrexek erakutsi baitu ongien, hain zuzen ere, baliabide berrien garapena, lehendik bazeuden baliabideei estuki lotutako industrietan baino, salmentan esaterako. Geratzen dira oraindik ere aukerak, dena den, baliabide edo komunikabide horiek ezaugarritzen dituen balio erantsiaren kate klasiko horretatik kanpo kokatzen diren beste jarduera batzuentzako ere, Internet-ek urrutiko lotura ekonomikoko modalitate bat suposatuko baitu horientzat produktibitate edo ekoizkortasuneko estrategia berriak ezartzeko orduan.

Internet-ek epe laburrera enpresetan edukiko duen eragin transformatzaile nagusia ez da konpainiaren eta berorren bezeroen arteko harremana baizik. Internet-en barruan dauden komunikatzeko tresnek eta erraztasunek, Web zerbitzariak eta posta elektronikoa ere barruan hartuz, enpresa baten eta bere bezeroen edo hornitzaileen arteko komunikazio-maila hedatu eta aberasteko modua eta bitartekoak eskaintzen dituzte. Horrela, komunikazio merkeak, adiskidetasunezkoak eta denbora diferituan produktu eta zerbitzu desberdinei buruzko etengabeko informazioak lortzeko aukera emango dute, bezeroen beharrezko hobeto zerbitzeaz gainera. Internet-ek ez bakarrik erraztu egingo du gisa horretako prozesua, are bizkortu eta azeleratu ere egingo du. Salmenta ez da izango soilik irteerako harreman bat ezartzea, transakzio bakar —eta isolatu— bat egikaritzea baizik. Mota horretako soluzio bat martxan jartzeko mekanismoak eskura daude, jadanik Internet-en hainbat sektoretan diharduten industria aktiboentzat. Komunikaziozko azpiegiturak, beren aldetik, gero eta enpresa gehiagotan ikusten dira. Internet-en ezarpen egunetik egunera handiagoak hobekuntzak ekarriko ditu era berean organizazioen antolamendu korporatiboan. Dokumentazioaren eta datu korporatiboaren espektro osoa Internet bidez eskuragarria eta denontzat publikoa edo agerikoa bihurtzen doan heinean, denborak aurrera egin ahala datu horiek erraz lortzeko moduko dokumentu historikoak bihurtuko dira. Enpresaren ezagutza, bere osotasunean —hasi eskuliburu edo manualetatik eta gutunetarako, direktorio telefonikoetatik marketineto planetaraino— iturri historiko baliotsua bilakatuko da.

Denbora-epe luzeagoari begira, Internet-en hazkundeak, komunikazio eta informatika-munduko bestelako teknologien etorrerarekin batera, enpresaren antolamendua eta baita beronen oinarrizko prozesuak ere funtsetik aldaraziko dituela pentsa daiteke. Enpresa baten barruan ordenadoreen arteko komunikazioak eduki dezakeen eragina modu nahiko mugatuan izan da ikertua orain artean. Praktika horiek orokortzen diren heinean, ikerketak ere osoagoak eta konpletoagoak izango dira, baina —gaur artean bederen— ikerketak organizazio-barruko portaeretan soilik zentratzen dira. Ikerketa horiek adierazten

dute posta elektronikoko bidezko sistemek *ad-hocrazia* sustatzeko joera dutela —antolamenduko egitura lau eta dinamikoak alegia. Egitura horiek erraz berregitura daitezke martxan dauden proiektuen eta interes enpresarialen arabera, geografiari edo statusari erreferentzia egiten dieten ohizko parametroekin ez bezala.

INTERNET ENPRESEN ESANETARA

Internet-ek behar ditu erabiltzaile komertzialak, horien ordenadoreak erabiltzaileen erdia baino gehiago suposatzen baitute gaur egun. Jende arruntarengana heltzeko, Internet saiatzen da bere burua aurkezten tresna komertzial bat bailitzan, sarea erabiliz lan nola egin eta negozioak nola egin adierazten duen marko orokorraren barruan. Bere erabiltzaile gehienek usate dute Internet-en funtzionalitate nagusien artean posta elektronikoen elkartrukea edota informazio publikoa eskaintzen duten datu-baseetara sartzea dagoela, besterik ez. Oso gutxi dira oraindik ikuspegi geografikotik sakabanatuak dauden enplegatuen (edo baita bezeroen eta hornitzaileen) ekipoen gestioa aurrera eramateko, telelana bideratzeko edo enpresa-sektoreen arabera edota enpresa-elkarteka esparru orokor baten barruan beren produktuak anuntziatzeko Internet sareak eduki dezakeen balioaz konturatu direnak. Adibide soil bat emateko, Internet-en, langile batek dei dezake telefono-zenbaki lokal batera eta urruneko loturaren utilitatea erabili bere mikro-ordenadorea bere enpresaren produkzio-aplikazioak egikaritzen ari den sistema zentralarekin konektatzeko. Langilea egon daiteke Madrilen kokatua, esate baterako, baina sistemara sarbidea ematen dion pasahitz bat erabiliz, bere enpresak Chicagon dauzkan aplikazioen gainean jarduteko modua eduki dezake. Erabiltzaile asko dira Internet giro horretan ustiatzen dutenak, dagoen komunikazio-azpiegitura aprobetxatuz, urruneko sistema pribatu batekin lan egin ahal izateko, baldin eta horra sartzeko irispidea badute.

«Sarearen» erabilera honek zerikusi gutxi dauka ikerketa akademikoko helburuekin zerbitzari publikoetara egiten den sarbidearekin. Zenbait kasutan, zerbitzari batzuk erabilera publiko eta pribatuko eremuak eskaintzen dituzte. Zerbitzariaren parte batek datu-base baten probako harpidetza bat egiteko modua edota erakundeak zabaldu nahi duen informazio publikora sarbidea edukitzeko modua eskaintzen duen bitartean, gainerako direktorio edo katalogoetara heldu ahal izateko, ezinbestekoa da aldian behin berritzen den eta noski, harpidetza-kuota bat ordainduz eskuratzen den gako-hitz bat sartzea. Internet-en barruan dauden zerbitzu-hornitzaile batzuek sare birtualak sor ditzakete beren bezeroentzat. Bi lekuren edo gehiagoren arteko informazio-garraioa enkriptatua egon daiteke, gisa horretan komunikazio seguruak eta babestuak eskainiz bezeroei.

Internet, dena den, hasi da administrazio publikoen aldetik erabilia izaten. Bai Europako Batasunean eta baita Euskadin ere badira proiektuak, neurri handiagoan edo txikiagoan garrantuak ere egon daitezkeenak, hiritarrari informazioa hedatu eta zabaltzeko, bai izaera orokorrekoa dena eta baita zerga-moduko informazio publikoa ere. Erakunde edo zerbitzu desberdinen arteko komunikazioa informazio konpartitua erabiltzeko edota une jakin batean, eta berak eskatuta noski, hiritar batek daukan zerga-egoeraren berri emateko izango litzateke eremu honetan garatzen ari diren aplikazioen zati bat.

Telelanaz, posta elektronikoaz, eta sare birtualez gain Internet-ek ezin konta ahala aplikazio dauzka enpresarentzat. Garrantzirik handieneko aplikazioetatik bat bideo-konferentzia izango da, eta eztabaidarako arazoan diskusioa enpresa batean, berri-taldeak edota eztabaidarako topaguneak eta bidalketa-zerrendak erabiliz. Konferentzia osoak egin ahal izango dira, linean edo *on line* izeneko sistema erabiliz, eta horrelakoek negozio-bidaia ordeztu ezin izango duten arren, informazio korporatiborako irispidea gehitzeko aukera eskainiko dute, bidaia eta egonaldiko gastuak gehitu gabe. Kasu askotan desplazatzea bera ere alferrikakoa gertatuko da. Jadanik badira merkatuan bideo-konferentziari buruzko hainbat aplikazio In-

ternet-ekoak, partaidetzarako aukera ugariarekin. Negozio askok Internet ustiatzen dute, eta modu garrantzitsuan gainera, beren katalogo interaktiboekin eta eskaeren gestiorako kanalekin. Eta funtzio ez-finantzarioez gain hasiak dira jadanik agertzen bestelako aplikazioak ere enpresetan eragin ekonomiko garrantzitsua eduki dezaketen egitekoak gestionatzeko Internet-i beren konfiantza eman diotenak, sareak transakzioen kostuen murrizketa baitakar; enpresen arteko harremanaren eta merkataritza elektronikoaren osagaia.

Internet-en erabilera komertziala xehetasun gehiagorekin aztertzeke eta negozioak egiteko modua zer-nola aldatuko den ikusteko, lehenik eta behin analizatu behar dena da Internet-ek zergatik erakartzen dituen enpresak eta horrek nola ekar diezaikeen enpresei abantaila konpetitibo bat. Enpresariarentzako erakarpen-arrazoi nagusi bezala esan genezake Internet beste edozein banaketa-bide baino askoz ere gehiago hazten duan baliabidea dela, egunetik egunera esponentzialki gorantz duan bezero-base batekin harremanetan jartzeko modua eman go diona. Merkatu globala da, osorik hel dakiokena edota faktore geografikoen, kulturalen edo bestelakoen arabera soilik; gakoa landu nahi dugun merkatu horren segmentazio egokia lortzean datza. Internet-en azartua bezero potentzialen datu-base hori tratatzeko daukan aldakortasunean dago. Ohizko metodo komertzialekin, antolamendu edo organizazio bantentzat beti da posible azken helburuaren eginkizun desberdinak betetzea, azken finean produktu bat saltzea. Hori beti egin da marketineko kanpainekin (bezeroaren kontzientziazioa gehitzeko), publizitatearekin (bezero horixe tentatzeko) eta salmentarako ekipo edo bide egokiekin (salmenta horixe lortzeko). Internet-ek bete ditzake lan edo eginkizun horiek guztiak. Oso baliabide gutxi daude, sektore oso espezializaturen batean izan ezik, funtzio komertzialen aukera hain handia bereganatu dezaketenik. Eta horretaz gain, eta aurrekoa baino garrantzitsuagoa dena, beste eginkizun batzuk betetzeko modua ere ematen du, horietako batzuk berriak eta Internet-en espezifikokoak izanik.

Egungo bezeroei buruzko informazioa eta baita bezero potentzialei buruzkoa ere erraz lor daiteke formularioen bidez herrialde bakoitzean datuen babeserako ezarriak dauden legeen anparoen, erosleak saltzailearen lekua zati batera heltzen denean betetzen dituenak. Salmenta-osteko zerbitzua eta produktuen erabiltzaile-taldean eztabaidak mantendu daitezke eztabaidarako topaguneekin eta banaketa-zerrendekin. Kontzeptu batez ere bisualak izanik ere, bezeroarengan eragin zabalak eta garrantzitsuak duten hainbatek, «denda birtualak» esaterako, erakargarri gisa jokatzeko dute bezero potentzialen arreta eta atentzioa erakartzeko. Posta elektronikoa ere zeregin garrantzitsuak jokatzeko du bezero potentzialarekin, hornitzailearekiko lotura zuzenagoa ezartzeko modua ematen dion neurrian. Fitxategien transferentziak balio dute Internet bidez edota dendak espezializatuetan erosi diren software produktuetan eguneratzeak eta hobekuntzak egiteko. Enpresek ere, beren aldeetik, zerbitzu aktiboak eta pasiboak garatu dituzte aldi berean Internet-en laguntzarekin. Enpresa askok zerbitzu pasibo bezala erabiltzen dute, beren departamentu edo sail desberdinen artean transakzioak eta gestioko informazioa transferitzeko, eta informazio horrek guztiak negozioa bermatzen du, bai, baina batez ere jarduera eta barne-gestioa esan nahi dute. Internet-en burutzen duten zerbitzu aktiboak, beren negozioa zentzu hertsian, bezeroarekin elkarrekintzan aritzeko duten modua, sarearen erabilera ohizkoa izaten jarraitzen du. Kasu honetan, erabiltzaile pasiboak dituen enpresen talderik handiena finantzen, aseguruaren eta sanitarearen munduei edo sektoreei dagokie; datuen trafikoa handiko industriak dira, datu horien segurtasuna izanik beren ardurarik nagusia. Internet modu aktiboagoan erabiltzen hasi diren organizazioak, ordea, beste hainbat zerbitzu ere ustiatzen hasiak dira jadanik, sareak eskaintzen dizkien abantaila-mordoagatik.

Komunikazio korporatibo egokiak mantentzea ezinbesteko kontua da gaur egun, gero eta garrantzitsuagoa gainera kokapen diferenteetatik funtzionatzen duten eta geografikoki oso sakabanatuak dauden bezeroekin lanean ari diren enpresentzat. Posta elektronikoa lanerako metodo ezin hobea da, kostu baxukoa, distantziari inolako kasurik egin gabe komunika-

zioak edukitzeko modua eskaintzen duena, eta mezuen elkartrukea minutu gutxi batzuetan lor dezakeena, egunetan eta baita astetan izan beharrean. Sarritan, enpresek Internet-en munduarekin duten lehenengo harremana posta elektronikoren bidez gertatzen da. Produktibitatearen, eraginkortasunaren eta efizientziaren hobekuntza berehala nabaritzen da. Hurrengo pausoa zera izaten da, beren posta elektronikoko barruko helbideak (sare itxia baldin bada) bezero batzuei, hornitzailei edo elkartutako beste enpresa batzuei zabaltzea. TPC/IP protokoloak erabiltzea (horixe baita Internet-eko komunikazioen protokoloa) barruko sareetarako («Intranet» kasu) edota baita sare irekietarako ere zera esan nahi du, enpresa helburu mugatuekin eta etxe-barrukoekin hasten baldin bada ere posta elektronikoren erabileran, badagoela mundu osoko Internet zerbitzari guztietara eta baita helbide guztietara ere iristeko, bertara sartzeko eta horiek ahalik eta gehien ustiatzeko modua, eta horrekin baita aurrekoek beraiekin dakarten bezeroen eta kontaktu profesionalen datu-basea ere.

Posta elektronikoa aukera ematen die maila lokaleko, errejonaleko, nazionaleko eta baita nazioarteko erabiltzailetalde desberdinei proiektu bateratuak lantzeko, sail edo departamentuen arteko kontuak, muga nazionalak eta kultur desberdintasunak albo batera utzita. Era berean, lan egiteko modu horretatik ateratzen den koordinazioak erraztu egiten du kalitate-kontrolen ezarpena, orain arte pentsaezinak zirenak. Kontaktu pertsonala, kritikoa ez den testuinguru batean, salmenta-osteko zerbitzu batek galdera teknikoan erantzuna ematea adibidez, posta elektronikoa askoz ere eraginkorragoa gertatzen da. Positiboa izan edo ez (eta hori ez da lan honetan eztabaidatu beharreko kontua), egia da sektore askotan galduz doala kontaktu pertsonal hori; gaur egungo negoziok, kasu askotan, harreman zuzenak behar eta eskatzen dituzte, harreman esplizituak, zuzenean kontaktuaren helburua lortzeko balio ez duten elkarriketekin denbora galdu gabe. Ez hain egituratua dagoen beste komunikazio-giro baterako badira elkarriketa munduko beste zerbitzu-mota batzuk ustia daitezkeenak, hala nola doku-konferentzia, eztabaida-kanalak denbora errealean, edota bideokonferentziak.

Enpresa askok jotzen dute Internet-era, ez ingurune horretan sartzeak ekar ditzakeen abantailak zuzenean identifikatu dituztelako, horretara behartuak sentitzen direlako baino, bere sektoreko beste enpresa batzuk lehendik ere Internet-en sartuak daudelako. Benetan proaktiboa den enpresaren kasuan, eta bere produktuak eta zerbitzuak Internet-en bidez eskaintzen bere sektorekoen artean aurrenekoetakoa den enpresaren kasuan, abantaila konpetitiboak lor ditzake merkatuan, ez bakarrik bere bezeroekin kontaktu edo harremanetarako bide berri bat irekitzeagatik, maila nazionalean nahiz nazioartekoan informaziorik eguneratuena eskaintzen dioten iturri guztietara iristeko modua daukalako baizik, eta hori funtsezkoa izan daiteke bere erabaki estrategikoetan. Internet-eko zerbitzu diferenteetatik pasatzen diren datu publikoak «ez galtzearen» garrantzia hain da handia ezen enpresa batzuetan «zelatari funtzioak» jarri baitira martxan, eta horiek beren enpresari buruzko informazioa kontrolatzera dedikatzen dira Internet-en, baita konpetentziari buruzko informazioa eta sektoreari eta merkatuari, oro har, buruzkoa ere. Kontrol hori ez da pasiboa, soilik, eztabaida-taldeetan eta denbora errealeko elkarriketetan parte hartzea eskatzen du-eta. Lortutako informazioak lagundu egiten dio enpresari bere merkatuko abantaila hori mantentzen eta merkatuan gerta daitekeen edozein gorabeheraren aurrean ahalik eta bizkorren eta garaiz erreakzionatzeko modua ematen dio.

Internet-ek enpresentzat daukan erabilera nagusietako bat *on line*-ko bezeroaren euskarri izatearena da. Bezeroek arazoak konpon ditzakete, iradokizunak proposatu, informazio teknikoak jaso dezakete, beste bezero batzuekin hitz egin eta beren soluzio propioak konpartitu ere bai, hornitzailearengandik erantzunak jasotzen dituzten bitartean. Internet ingurunea aprobetxatzean bezeroei euskarri emateko, konpainia batek tratu berdina eman diezaieke bezero guztiei, ordutegiari begiratu gabe, ezta bezeroa non dagoen ere, ezta dei telefonikoen kostuari erreparatu gabe ere; horretaz gain, gestioak telefono bidez egiterakoan ezinbestean galtzen den denbora hori aurreztuko du.

Saltzaileek ere erabil dezakete Internet, egungo bezeroekin eta baita bezero potentzialekin kontaktatzeko beste mekanismo bat bezala. Posta elektronikoz mezu bat sortu eta bidaltzea erraza eta bizkorra denez bezero batentzat, posta elektronikoa-
ren erabilerak kontaktuak egiteko modu bezala gehitu egingo ditu bezero potentzial berri batek beretzat interesgarria izan zitekeen produkturen batengatik galdetuz berriro ere deitzeko aukerak. Posta elektronikoak jarduera komertzialen fluxuan daukan oinarrizko zeregin hau areagotu egingo da gestio komertzialeko sistema integratuen agerpenarekin, horiek bezeroekiko harremanak, eskaerak eta salmentak, produktuen espedizioa eta baita fakturazio elektronikoa ere, denak batera konbinatzen baitituzte. Era horretan, posta elektronikoa enpresaren laneko prozesu globalean sartu dela ikusi dugu.

Orain artean produktibitatean ere hobekuntzak deskribatu diren arren, aitortu beharra daukagu, eta ingurune desberdinetan bada oraintsuko esperientzarik, Internet enpresetan sartzek eragin ez beti positiboa eta desiragarria eduki dezakeela, zenbait enplegatuk Internet-en barrena nabigatzeko eta «esplorazioan» aritzeko eduki dezaketen zaletasunagatik. Enpresarentzat hortik sortuko litzatekeen kostu nagusia ez litzateke komunikazioen balioa, nahiko txikia baita, pertsonalak jarduera horretan galtzen duen denboraren kostua baizik, eta benetan egin behar litzuketuen eginkizunetan pertsonal horrek emango duen errendimendu eskasa. Zentzu honetan, eta dokumentu hau ikerketa soziologiko edo mediko bihurtzeko inolako asmorik gabe, esan daiteke bide honetatik egindako azken orduko esperientziek erakusten dutenez, Internet-era sarrera duten lanpostuen lan-kargak aztertzerakoan produktibitate % 40raino jaitsi daitekeela «jakin-minaren» ondorioz, ez bada hori behar bezala kontrolatzen. Azkenik, badira neurriak enpresek balia ditzaketenak beren baliabide informatikoak eta komunikazioetako baliabideak nola erabili eta ustiatzen diren kontrolatzeko.

INTRANET BATEN ALTERNATIBA

Gaur egun organizazio eta antolamendu-klase diferenteetan erabiltzen ari diren Internet zerbitzuen ezarpen-mota desberdinak kontuan hartuz, bi talde nagusitan bil ditzakegu erabilera horiek: posta elektronikoko elkartrukeko erabilera publikoak, iragarki komertzialak, antolamenduari buruzko datuak kanpora azaldu eta argitaratzea, etab. egongo lirateke bate-tik, eta bestetik organizazioaren barneko arau eta prozedurak, mezu konfidentzialak, jarraipenekoak, eragiketegi buruzkoak, etab. luze bati buruzko barne-hedapena egongo litzateke, azken finean antolamenduaren barne-erabilerako edozein informazio-osagai hedatzea. Internet teknologia daukan sare batean barne-funtzionalitateak ezartzeak aukera eman dezake nolabaiteko azpiegitura-maila bat, komunikazio dedikatuko linea batzuk, eta baita produkzioko hainbat aplikazio ere baztertu eta eliminatzeko. Ingurune berri honetan, aplikazioak berdinak izaten jarraituko dute eta iraganean bezala operatuak izaten jarraituko dute, baina aplikazio horien komunikazioa aberasteko aukera edo ahalmena edukiz, urrutiko bulegoetan edo laneko zentroetan egon daitezkeen enplegatuekin informazioa trukatzeko modu berriak gehitzeko. Geografikoki urruti dauden langileek barruko posta elektronikoa elkartrukatu dezakete, proiektuetan lankidetzan estuagoa eduki, informazio korporatiboa eskuratu, eta hori guztia edozein puntutatik, kultura korporatiboan modu aktiboagoan parte hartuz.

Premisa horiekin, esan daiteke «Intranet» dela enpresen barruko sare bat deskribatzen duen izena, TCP/IP helbideen gainean eraikia eta garatua dagoena, eta Internet komunikazio protokoloekin bateragarria dena. Dena den, sare hau ez litzateke oraindik Internet-en kanpo-munduarekin konektatua egongo, nahiz eta hori egiteko aukera badagoen. Barrutik ikusita, sare informatiko berri baten gainean oinarritzen da, edota lehendik dagoen sare batean, barruko posta elektronikoa bidaltzeko, buletinak argitaratzeko eta baita Internet-erako sarre-ra posiblerako aprobako ingurune bat eskaini ahal izateko. Internet-en oinarritutako barne-sarea, Intranet alegia, hor-

nitzaile edo enpresa elkartu desberdinei hedatzeak, Extranet-en kontzeptua ekarri du, duela gutxi sortutako kontzeptua, eta enpresaren beraren barrutik soilik eta kanpoko nodoen kopuru jakin mugatu batetik iritsi edo sartzeko modukoa den sare bati dagokiona.

NEGOZIO-MARKO BERRIAK

Internet-ek gaur egungo komunikazio-paradigmak eta horien aplikazio-eskemak errotik aldatu ditu, iraganean «azken erabiltzaile» deitzen zitzaien horiei «produktoreen» zeregina ematen baitie. Ez da medio pasiboa, erabat interaktiboa baizik eta horrela, erabiltzaile batek sor ditzake bere aurkezpen propioa (dela profesionala edo pertsonala), denda birtual bat, argitalpen bat edo beste edozein zerbitzu eta Internet-eko merkatu global osoarentzat eskuragarri bilakatu. Horrez gain, «azken erabiltzaileek» beraien artean edota zerbitzu diferenteetako hornitzaileekin eta iragarleekin komunikatzeko aukera daukate: solaskide bakoitza sortzailea eta interaktiboa izan daiteke.

Internet-en zenbait kritikok iradoki duten bezala, erabiltzaile oro eduki-sortzailea ere izan daitekeenez, horrek ohizko komunikazio-sareetan (ahotsa, imajina edo datuen sareetan) ezarritako ordena eta hierarkiarentzat mehatxu handia dakar. Beraz, sare horiek Internet-en bidean gailentzen edo nagusitzen saiatuko dira eta egiteko horretan porrot egiten badute, hura txikitzen edo zapaltzen saia daitezke. Kritikaren arabera, ezarritako sareek, telebista-kateek eta telefoniako eragile estatal nahiz pribatizatuek, medioen edukiari begira produktore edo hornitzaile bakarrak izateko interes handia daukate. Era berean, hori bera aplikatuko litzaieke baita informazio-zerbitzuen hornitzaile finkatuei ere, esate baterako ikerketa-konpainiei eta datu-base komertziaiei. Internet ohizko telekomunikazio-hornitzaileentzako ere mehatxua izatera irits daiteke, posible baita Internet-i buruzko bideo-konferentzia bat edo dei telefoniko bat egitea (nahiz eta oraingoz horien kalitatea hobereena ez izan). Horrekin, erraz ikus daiteke hornitzaileak eta ko-

munikazioen munduko sare ezarriak Internet-ek botatako erronkari aurre egin beharko diotela. Medioen sare nagusiak, guztiak ari dira sartzen Internet-en. Baina, hala ere, organizazioak oraindik ere saiaturen dira Internet inguruari banaketako paradigmak ezartzen, alegia negozio-eredu ez-interaktiboak aplikatzen saiaturen dira interaktiboa den negozio-eredu bati. Begi-bis-takoa da hori ez bakarrik beren tarifa-eskaletan, beren sareen bitartez informazio-fluxuaren eta horren erabileraren gainean mantentzen duten kontrolean ere erraz nabarmentzen da-eta.

Dena den, lehendik zeuden banaketa-paradigmak eboluzionatzen ari dira Internet-en. Eduki-hornitzaileak eta banatzaileak berehala egokitzen ez badira behintzat, txiki geratzeko arriskua daukate gero eta dibertsoagoa eta aldakorragoa den informazio globaleko industriaren baitan. Inguru berri honetan, medioen edukia ez da jada aktore edo eragile gutxi eta nagusi batzuen eskutik bideratuko, aitzitik eduki guztiek sortua eta guztiek banatua izango baita. Gainera, tarifa-tasak erabiltzaile bakoitzaren usaera-bereizgarri eta ezaugarrietara egokituko dira. Erabiltzaileen arteko lankidetzaz gehitu egingo da eta sektore editorialak eboluzionatu egin beharko du autore/produktore eta irakurle/hartzaile osagaiak konbinatuta di-tuen jarduera dinamiko bihurtzeraino.

Azkenik, jabego intelektualari, diseinuari eta produkzioari buruz dauzkagun kontzeptuak ere oso bestela ulertu beharko ditugu hemendik aurrera. Argitaletxeak eta zerbitzuak sarera hornitzen dituztenek errealitate horietara egokitu beharra daukate, arrakasta eduki nahi badute. Komunikabide-enpresak Internet garaiko baldintzapenen aurrean erreakzionatu arren, medioen edukia, banaketa eta erabilerari buruz betidanik eduki duten kontrol hori aldatu egingo da etorkizunean. Dena den, ikusteko dago oraindik nolakoa izango den zehatz-mehatz paradigma zaharra ordeztara etorriko den ordena berri hori. Argi dago Internet-ek merkatu libreko ekonomi forma berri baten barruan eboluzionatuko duela, informazioko ekonomia baten barruan bereziki. Ingurune edo testuinguru berri horretan, informazioa, eta berorren manipulazioa eta prozesua izango dira salgai edo merkantzia nagusiak. Aukerak

eta abaguneak, beraz, informazio-banaketaren alorrean egongo dira, transakzioen prozesuan, teknologia telematikoetan eta informazioaren prozesu-zerbitzuetan. Informazioa erosi, babestu, banatu eta saltzeko modu berriak behar-beharrezkoak izango dira aipatu merkatu hori errazteko. Informazioaren ekonomia global honen madurazioarekin aldaketa sakonak gauzatuko dira hura sostengatzen duten azpiegitura legal eta finantzarioetan. Adibidez, jabeago intelektualeko legeak eta sistema bankarioenak hasiak dira jadanik aldatzen eta eboluzionatzen, Internet dela medio. Eta etorkizuna nolakoa izango den auresatea zaila izan arren, dakiguna da Internet egiazki interaktiboa izateak hainbat abantaila eskaintzen dizkiola beste medio batzuen aurrean. Berorren erabilerarekin batera posible da erabateko irispide globala ematea bezeroarekiko zerbitzuari, errealitate birtualari, erosketako sistema interaktiboei, urruneko ikasketa-sistemei, etab. Urte mordoxka pasatuko dira Internet-en alternatiba serioa izan daitekeen beste medio bat behar adina garatzeko, eta ordurako Internet-ek berak ere hazi eta aurrerapausoak emango ditu.

ZER EGIN UNE HONETAN?

Lehentxeago edo beranduago, norberak eduki ditzakeen harreman komertzialak edo pertsonalak Internet-ek baldintzatzen ez baditu ere, berorrekin harremanetan jarriko dira. Arestian esan da argitalpen, katalogo eta datu-zerrenda askok beren helbidea Internet-en sartzan dutela, eta horren berri ematen digutela argitalpena edo materiala ematearekin batera. Maila indibidualen, gero eta gehiago agertzen dira Internet-eko helbideak telebistako iragarkietan, publizitate idatzian eta baita bisitako txarteletan ere, pertsonaletan nahiz profesionaletan. Moda teknologiko hori bazter guztietan ari zaigu sartzan; eta inbasio horren alderdi positiboa da sarearen erabilerak mese-deak ekar diezaizkiokeela zure jarduera edo negozioari. Estatu Batuetan, herrialde aitzindaria Internet-en bat baldin bada, ezinezkoa da pentsatu ere egitea komertzio batek, txikia nahiz handia izan, Internet-en posta elektronikoko helbide bat, gut-

xienez, ez edukitzea. Are gehiago, negozio txikiak egiteko ezinbestekoa gertatzen da sarea erabiltzea a) norbere burua iragartzeko eta bezeroekiko eskaerak eta transakzioak gauzatzeko, eta b) hornitzaileekin harremanetan jartzeko.

Internet-ek enpresan eduki dezakeen egiazko eragina ez da gauza puntual ezta isolatua ere. Gehiago da transformazio-prozesu motel bat, antolamendu eta organizazioen egunero-ko bizimoduan sartuz joateko. Prozesu horrek bere denbora behar du, eta ez dauka erabakitako edo aurrez finkatutako azken punturik. Bi dira hori azaltzen duten arazoak: a) Internet-ekin zerikusia duten teknologietan eman diren etengabeko hobekuntzak, horien eboluzioa eta kostuen murrizketa; eta b) organizazioak teknologia berrietara egin duten adaptazioa edo egoitzea, eta enpresaren beraren eboluzioa, bere negozio-prozesuak zer-nola aldatzen diren kontuan hartuz.

Amaiara gisa, eta lagin edo erakusgai bezala, ez nuke amaitu nahi artikulua Internet-en aplikazioak enpresen inguruan berrikuntzarik gehien zein arlotan ekarri duten aipatu gabe. Hornitzaileen katearen gestioa, inbentarioen gestioa, produktio integratua, transporte edo garraioarekiko koordinazioa, edizio elektronikoa, bezeroen gestioa, komertzialentzako informazioa, txikizkako salmenta, ordainketa-mekanismoak, etab. izango lirateke sail edo arlo horiek, nagusienak aipatzeko.

Euskaratzailea:
JAVIER AGIRRE

1. Jose Manuel Barrutia Ibermatica-ko kontsultorea da Telekomunikazioen Unitatean. Autoreak lan honetan agertzen dituen iritziak ez dute inolaz ere Ibermatica lotzen. Artikulu honetako pasarte batzuk *Manual Práctico de Internet* (Price Waterhouse, 1997) eta *Business Applications of the New Internet* (SRI International) liburuetatik jaso dira.

EUSKARAREN ESPAZIOA INFORMAZIOAREN AUTOBIDEAN

LUIS FERNANDEZ

Teknologiaren inguruan betiko eztabaida errepikatzen zaigu: apokaliptiko eta integratuena, Umberto Eco semiologo italiarrak definitu zuen bezala. Batzuentzat, gizarte kontrolerako eta botere ekonomiko handien mesederako dira teknologiak; beste batzuentzat, pertsonaren eta gizartearen zerbitzuan jar daitekeen indar askatzaile bat.

Nolanahi ere, badago beste interpretazio bat egiterik: teknologia berriak tresnak direla, arkatz bat izan daitekeen bezain neutroak. Hortaz, erabilerak definituko du ontasun edo gaiztotasuna.

Internet ere horrela ikusten dute batzuek: tresna bat, eta, tresna den neurrian, zer neutro eta bizigabe bat.

Erresistentzia nabarmen bat badago tresna honen aurrean, beste batzuen aurrean egon den bezala. Duela 10 urte, artikulak irakur zitezkeen aldizkarietan idazleek ordenadorearekin zuten harremanaz. Batzuentzat, ordenadorea erabiltzeak idazkuntza bera prostituitzea zekarren, ordenadorez idaztea egintza ez-humano bat balitz bezala. Idazmakinareen xarma ere aipatuko zizun baten batek... Baina pentsa dezagun: idazmakina ordenadorea baino naturalago ote da akaso?

Nolanahi ere, gehiegi esatea da Internet edo, zentzu zabalago batean, informazioaren autobidea, *arkatza* bezalako tresna bat denik. Eragin eraldatzaile handiko tresna bat da. Guttenbergekin aro berri bat ireki zuen bezala, batzuek pronostikatzen dute halako aro batean sartzen garela informazioaren autobidetik joanda.

Gizartea eta kultura astinduko duen tresna da Internet, indar kultural handiko tresna delako. Informazio trukaketarako balio du, komunikaziorako, beste edozein komunikabiderekin konparatuta, balio eta indar kultural horrek bereizten du.

Zergatik indar gehiago? Gauzak jakiteko eta jakinarazteko balio duelako beste edozein mediok baino gehiago. Beste komunikabide batzuek ere informazioa eta jakintza banatzen omen dute, baina sare telematikoa, zeu zoaz informazioaren bila zuzenean, bilaketa sistemen eta bide jakin batzuen bidez, eta beste edozein eremutan baino informazio gehiago duzu eskura. Telebistak eta Internetera konektaturiko ordenadoreak itxura batean antza dute: pantaila argitsu bat kolorez bete. Baina, sakonean, ordenadore hori, funtzionalki, liburutegi batek edo entziklopedia batetik hurbilago dago. Telebista tresna *inkultoa* da bestearen ondoan.

Eta jakinarazteko balio duen tresna da. Komunikabideen amets edo gezur handia, *feedback*-a, informazioaren kontsumitzailearen partehartzea, posible da inguru honetan. Komunikabide klasiko baten aurrean, entzule-irakurleak ba ote du informazio kanal horretan bere ahotsa entzunarazteko aukerarik? Normalean irratiko zorion-agurren tarte eta ezer gutxi gehiago.

Aldiz, Interneten, erabiltzaile bakoitzak du ahotsa. Posta elektronikoa eskura dute denek: mezuen bitartez komunikazio zuzen pertsonaletan eta kolektiboetan (eztabaida foroetan, posta zerrenden bidez) parte har dezake erabiltzaileak. Era berean, informazio iraunkorra edo landua —amarauneko web orrietan irudi eta testu bidez azal daitekeena— edozeinek jar dezake. Milioi bat karaktereko liburu bat duzula idatzia (500 bat orri paperetan) eta ez dizu inork argitaratzen? Zuk zeuk argitara dezakezu doan Interneten...

INGELESEZKO LIBURUTEGI GLOBALA

Beraz, informazio trukerako merkatu global ikaragarri indartsua da Internet. Liburutegi unibertsal moduko bat da, eduki unibertsalak dituena. Baina, hor dago koxka, hizkuntza unibertsalean —ingelesez— dago gehiena. Tenn Bioalcohol saltzen duen iragarki espainol ezagun horretako froga egin nuen lehengoan. Interneteko bilaketa tresna batean, *kotoi*, *algodon* eta *cotton* bilatzeko agindu nion makinari. Hiru segundutan erantzuna: 250.000 inguru *cotton*, 2.500 inguru *algodon* eta bost *kotoi*. Azken hauetan, ez pentsa denak euskarazko kotoia zirenik: finlandieraz ba omen da zerbait eta japonierazko orri bat ere bazen tartean... Baina, hara, kotoi euskaldun bat ere ba zegoen: Bizkaiko Foru Aldundiak jarritako nekazaritzaren gaineko ez-dakit-zer informazio orritan. Ikasgaia, edozelan ere, argigarri da oso: ingelesarekin proportzio horretan gaude (250.000 :1).

Hizkuntza gutxiagotu baten ikuspegitik, zer esan nahi du horrek? Gure superbibentziarako aukerak ingelesarekin borrokan daudela jokoan, ez bakarrik geure erdara hurbil eta guztiz ahaltsuekin?

Euskaldun baten ikuspegitik, uste dut ingelesaren konkurrentzia onuragarria izango dela gure Babel partikularrean. Gaztelania eta frantsesa soberan daudela senti dezake euskaldunak; ez dituela behar. Interneti etekina ateratzeko ingelesa behar duzu: gaztelaniarekin soilik ez zoaz inora.

Gaztelaniaren balio eskasak askatasun eremu bihurtzen du apur bat Internet. Nik neuk halako liberazio pertsonala sentitzen dut, egunero-egunero agoantatu behar ditugunak agoantatuta. Belaunaldi gazteagoi begira, egoera berri honek gaurko hizkuntza nagusi-zapaltzaileen garrantzia erlatibizatze-ko balio dezake, eta norberarena —euskara, kasu honetan— gehiago baloratzeko. Hori da ekuazioaren alde positiboa: gaztelaniak ez du balio, baina euskarak, agian, balio dezake, identitate zeinu argi bat delako. Mundu gero eta global eta uniformeago honetan, denok ingelesez komunikatzen, Coca-cola edaten, *jeans*-ak janzten... nork bere identitatea bereizgarritasun bati lotzeko premia ere senti dezake, eta euskara da hor gure bereizgarri argiena. Gaztelaniak ez du horrenbeste bereizten: e rdaraz diharduzun bitartean *masa* zara, euskaraz *norbait* zara. Antropologoren batzuen ideiak hortik doaz (Joseba Zulaika...), baina artikulua honen amaieran ikusiko dugun bezala, identitatearen kontu honek beste ertz arantzatsuagoak ere badiu Interneteko saltsa hauetan.

Ideala, nolabait esateko, Interneteko erabiltzaile elebidun bat da: ingelesa-euskara. Posible ote da hau? Mikel Morris Zarrutzen kokatutako estatubatuar euskaldun bat da. Internauta aritua, eta ideia honi bueltak eman izan dizkio eztabaidaren batzuetan. Hona bere mezu publiko batetik hartutako testua.

Euskaldunek garrantzi handiago eman beharko liokete ingelesari, gaztelaniari edo frantsesari baino. Euskaldun petoek, guztien gain, euskaraz egin behar dute, euskaldunak izateko. Europarekin eta mundu osoarekin komunikatzeko, ingeles gehiago jakin behar dute eta gaztelania baino hobeto gainera. Elebiduntasunaren alde nauzue, baina euskara eta ingelesa. Euskara/Gaztelania (edo Euskara/Frantses) bikotea ez da ia inoiz elebiduntasuna izaten, diglosia baizik. Biharko euskaldun europarrek, euskarari eusteko, ingeles gehiago egin behar lukete eta gaztelania (edo frantsesa) gutxiago. Gogorra da baina halaxe dela uste dut. (...)

Ingelesa, bai, glotofagoa da baina ez da euskararen etsaia (agian Idaho eta Californian bai, baina hori kasu bitxia da). Gaztelania eta frantsesa dira euskara jaten ari direnak, ez ingelesa. Ingelesa

euskararen aliatua izan daiteke gaztelania eta frantsesaren erasoaren aurrean. Flandriarrek holanderari eusteko, frantsesa utzi zuten *langue de culture* bezala eta ingelesari ekiten hasi ziren, kultur hizkuntza bezala.

Bestalde, gaztelaniaz jardutea Interneten oso deserosoa da euskaldun batentzat. Nagusiki erdaraz egiten den euskal eztabaidagune bat badago —soc.culture.basque— eta beldurra ematen du han euskararen alde jardunez sartzek, zinez, gainera datorkizulako koadrila anti-abertzale anti-euskaldun ahoberoa oso bat. Euskararen alde bota edozer eta ETAkotzat hartzen zaituzte.

Egiazki, esperientziagatik diot, ez du merezi gaztelaniazko eztabaidetan jardutea. Erdaldun batekin topo egin Interneten eta normalean, *'la sinrazon del nacionalismo vasco'* eta horrelako lerdokeriak aurpegiatuko dizkizu. Katalanekin komunikatzeko balio du, baina, gainerakoan, gaztelaniaz aritzeko badaukagu ETB2, nahikoa eta sobera.

ERRONKA ESTRATEGIKOA: ITZULTZAILEA

Esaten dute informazioa eta jakintza direla etorkizuneko baliorik handienak. Aurrerakada ekonomikoa horretan oinarrituko dela: ezagupenean. Beraz, informazioaren autobideak eskaintzen duen jakintza esparru ikaragarri handi hori eskura izatea oso garrantzizkoa da, edozein gizarte edo komunitate etorkizunerako prestatzeko.

Oraingoz, ingelesez ikasi beharko dugu, eta informazioa gure erara prozesatu eta itzuli, jakintza hori baliatu nahi badugu. Aurrerago, ordea, tresna majiko bat izango dugu eskura: itzultzaile automatikoa.

Amets bat da oraingoz, baina gauzatuko da. Tresna informatiko hori gehitzen diogunean gure ordenadoreari, Internetekin lotuz gero, mundu osoko jakintza eta informazioa etxean zuzenean euskaraz edukitzea izango da ondorioa. Era berean, euskaraz sortutako jakintza eta ezagupena ere mundu osoaren

eskura egongo da, itzultzaileak beste norabidean ere lan egingo duelako.

Nago ni bi tresna horien batuketak (informazioaren autobidea gehi itzultzailea) ziurtatuko duela euskararen superbibentzia datorren gizaldian. Horiek gabe, jakintzaren eta ezagupenaren zirkulutik kanpo egongo gara: hizkuntza batek XXI. mendean izango duen funtzio (termino soziolinguistiko gisa ulerturik) garrantzitsuenetik kanpo bagaude jai dugu.

Hain zuzen ere, euskal informatikarien ikerketa eta laneko ahalegin nagusia horixe da. Badago hor talde bat, Ixa taldea, lengoia naturalaren prozesamenduan diharduena, euskaraz lanean, euskaratik abiaturik, euskararentzat. Apenas babesik gabe, errekonozimendurik gabe eta dirurik gabe, hor dihardute. Jendeak ez daki —agintariek ez dakite, *Jakin*-eko harpidedunek ez dakite—, baina geure etorkizuna jende horren eskuetan dago, ez Mikel Antzaren eta Alternatiba Demokratikoaren eskuetan, ezta Carlos Totorikaren eta Ermuko izpirituaren eskuetan ere.

Hobe genuke denok, eta administrazioak inork baino lehenago, konturatzea horixe dela une honetan daukagun lehen-tasun estrategiko handienetako bat. Tamalez, susmoa dut politikariaren egitasmo estrategikoetan hozkailu korearrak egitea, edo porlanezko autobideak eraikitzea, edo antzeko proiektuak besterik ez direla azaltzen...

Hemengo teknologia planetan, adibidez, Jaurlaritzak prestatutako Zientzia eta Teknologia plangintzan, hizkuntzaren teknologiak sartu dituzte lehen-tasunetan. Baina, adi, «hizkuntzaren» teknologiak, ez «euskararenak»... Teknologia berriek eremu urriko hizkuntzak biziberritzeko eman dezaketena aztertze-ko uda ikastaroa antolatu zuen EHUK uztailan, eta Europako Batasuneko (EB) gizon dotore bat etorri zen hizkuntzaren eta informazioaren teknologien garrantziaz mintzatzera: MLIS izeneko programa bat badu EBk eta dirulaguntzak bideratzen dituzte esparru horietara... Baina iritsi zen halako batean galderara pozoitsua: eremu urriko hizkuntzentzat badago atal berezirik MLISen barruan? «Ez; baina ez ditugu baztertzen, hizkuntza guztiak berdinak dira».

Hizkuntza guztiak *berdinak* direnean badakigu zer gertatzen den, George Orwell-en *Animal Farm* hartan bezala, batzuk besteak baino *berdinago* direla. Hori da gertatzen ari zaiguna. Hizkuntzaren teknologiaz ari direnean agintariak, erdararen teknologiaz ari direla.

Eta ez: gauzek ez dute hala izan behar derrigor. Quebeceko Gobernuarentzat, adibidez, hizkuntza guztiak ez dira *berdinak*. Ekuazio hau egiten dute han: 7 milioi frankofono, 300 milioi anglofonoz inguraturik Ipar Amerikan. Beraz, 7 milioi horientzat tresnak, zerbitzuak eta edukiak prestatu behar dira, frantsesez, informazioaren autobidean; merkatuaren legeak frantsesaren jatorrizko desoreka handitu besterik ez baitu egingo. Hori zuzentzeko, inbertsio eta plangintza ikaragarri handiak dira, geure neurriekin konparatuta. Inbidia pasatu nahi baduzue, jo helbide honetara [<http://www.sai.gouv.qc.ca>] eta ikusi.

Eginbehar publikotzat hartu du zeregin hori Quebeceko Gobernua. Informazioaren autobidean ezin da utzi hizkuntzaren gaia merkatuaren indar soilen esku. Erantzukizun publiko bat dago. Baina, jakina, hemen... Nolanahi ere, Eusko Jaur-laritzaren Euskararen Aholku Batzorderako gai hauetaz enkargatu den txostena benetan interesgarri eta gomendagarria da. Aitor Orobengoa injineruaren lan bat da. Hona pasarte batzuk:

Euskara teknologia digital berrien bidez tratatzeko zenbait jarraibide: Hiritarrek, elkarteek nahiz entitateek, teknologia digital berriek eskaintzen dituzten aukera berrietan berdintasunez parte hartzeko eskubidea dute. Halaber, teknologia horiek Euskal Herriko hizkuntz, kultur eta histori ondarearen defendatzaile bihurtu behar dira.

Horrenbestez, hil ala bizikoa da Administrazio Publikoak bere azterketa estrategikoetan Informazioaren Gizartean hizkuntzak duen tratamenduarekin zerikusia duten alderdi guztiak kontuan hartzea, honako hauek lortzeko:

- Hiritarrek eta gure Kulturak eta Hizkuntzak Informazioaren Gizartearen aurrerapen globalen onura jasotzea, informazioa sortu,

trukatu eta eskuratzeko, hizkuntz ezagupen jakin bat izan edo ez izan.

- Kontsulta-elementuak hiritar bakoitzaren hizkuntzan sortzea, datu-bankuetan eta informazio-sistema orokorretan pilatuta dagoen informazioa eskuratzeko dauden hesiak deusezteko.
- Gure herriaren hizkuntz, histori eta kultur corpusaren etorkizuneko transferentzia, hizkuntza nagusiekiko diskriminaziorik gabe egitea.

Informazioaren gizartean erabakiorra izango da teknologia digital berrietan Euskararen presentzia bultzatzea, bai arrazoi ekonomikoengatik, bai kulturalengatik, bai sozialengatik. Gure hizkuntzari ondo egokitutako planteamendua egiteak barruko merkatuaren funtzionamendua hobetzen lagunduko du, Euskal Herriko hizkuntza ofizialen arteko komunikazioa erraztu egingo baita; eta, gainera, informazioaren menpe gero eta gehiago dagoen gure gizartean hiritarrek erabat parte hartzeko aukera izango dute.

Elektronika digitalaren aurrerapen berriek erakusten dutenez, aukerak mugagabeak dira, baina horiek gauzatzeko ezinbestekoa da Euskadiko Administrazioek eta Eragile Teknologiko eta Kulturalek ahalegin tinkoa eta etengabea egitea. Ildo horretatik, Euskadik zientzi oinarri mugatua du eta, gure geografiak eta hizkuntzak hartzen duen eremu txikia kontuan hartuta, ustiapen komertzialerako aukerak ere oso mugatuak dira. Horregatik, Administrazio Publikoak ondorengo ardura hauek hartu beharko ditu bere gain:

- Ahalegin teknologikoak biltzea.
- Horien emaitzari buruzko ezagutza zehatza sortzea.
- Horien komertzializazioa bultzatzea.

(...) Jarduera-ildo orokorrak: Jarraibide horiek oinarritzat hartuta, Administrazio Publikoak Informazioaren Gizartearen hizkuntz esparruan egin beharreko lanari buruzko oinarritzko kontzeptuen artean, gure ustez, ondorengo hauek hartu beharko lirateke kontuan:

- Orain arte egindako ekimenak ordenatu, baloratu eta zabaltzea, atzetik datozen ekimenen oinarri izan daitezen.
- Hizkuntz baliabideen azpiegitura eraikitzeko euskarria: hizkuntz ikerketa eta zabalkunderako oinarri izango diren hiztegi digitalak,

datu terminologikoen bankuak, entziklopediak, testu- eta ahots-
-bildumak eta abar.

- Erabiltzaile-komunitate prestatua eta aurreratua sortzea.
- Informazio publiko eta pribatuen sistemen testuinguruan, hizkuntza prozesatzeko tresna integralak garatu edo egokitzea.
- Edizio- eta itzulpen-plataforma edo sareak sortzea, tresna aurreratuak izango dituztenak, baita denen eskura egon daitezkeen hiztegi elektronikoak ere. Plataforma edo sare horiek era berean lehen aipatutako erreminta aurreratuen erabilera bultzatuko dute eta beren helburua gure Elkarteko hizkuntza ofizialen artean erabilera aldetik dauden aldeak txikitzea izango da.
- Eragile Pribatuen eta Administrazio Publikoaren arteko elkarlana, esparru teknikoetan «Euskarazko idazketa elektronikoari» beldurra kentzeko.

Euskararen Aholku Batzordeak aintzat hartu du lan hau. Izango ote du horrek emaitzarik txostenak eskatzen dituen egitasmo indartsuak aurrera eramateko? Lortuko ote du Aholku Batzordeak edo HPSk egitasmo hauetarako behar beste laguntza eta babes? Ala, berriz ere, Guggenheimeko margoak eta segurtasun guarden soldatak ordaindu ondoren geratuko diren apurrekin konformatu behar?

EDUKI KULTURALAK: ERANTZUKIZUN PUBLIKOA

Haritik apur bat aldendurik, ikus dezagun erantzukizun publikoaren gai hau beste ikuspegi batetik. Interneteko garapen komertziala aurrera doa: negozioa badago, eta dirua dagoeanean tartean, gurpil horrek berez ematen ditu bueltak mundu kapitalista honetan. Aldiz, badakigu kultura eta kultur edukiak apenas direla negozioa inon.

Beste alde batetik, kultur edukiak diogunean, pentsa dezagun euskararen unibertso guztia sar daitekeela hor. Euskarra, gure erakundeetan, kulturaren parte da: ez ekonomiaren, osasungintzaren edo kirolen parte.

Interneteko eremuan, eduki kulturalen garapena erakunde publikoek —eta hezkuntza instituzioek— hartu dute eskuetan. Beren ardura dela sentitu dute. Bereziki unibertsitateek.

Interneteko eduki eta zerbitzu kulturalak ez ditu Coca-colak edo Microsoftek eskaintzen. Unibertsitateek eskaintzen dituzte. Zientzia eta kultura gaien inguruan dauden Interneteko eztabaidagune, datutegi eta zerbitzu ia gehienak unibertsitateetan daude. Baliabide ikaragarri onak, kasu batzuetan. Adibidez, Texasko unibertsitateko mapa elektronikoen sorta; edo Masachusettseko MITen Shakespeareren lan guztien bilduma.

Bisitatu webgune horiek eta beste batzuk, eta zoaz gero EHUren orri nagusira eta saia ezer ganorazkorik aurkitzen. Zoaz euskarazko orrira eta alto egizu, ze harantzago, introduzio estúpido batetik harantzago, ez zara iritsiko. Badaude gauza ren batzuk irakasle batzuen ekimenez eginak, hala nola Psikologia hiztegi bat euskaraz; baina horiek aurkitzea ezinezkoa da EHUko sarrera nagusitik.

Ez dago plangintzarik eta, hau da larriena, ez dago kezkarik.

Badakigu, bestalde, EHU filmeko *gaiztoa* dela. Baina goazen filmeko *onarengana*: UEUra, eta ikus dezagun zer eskaintzen duten. Ezer ere ez. 25. urteurrenaren haritik okurritu zitzairen diseinaitzaile bat kontratatzea orri polit batzuk egiteko eta hor egongo dira datorren urtera arte: 1997ko uztaileko ikastaroen berri ematen. Hori ote da UEUk, bere baliabide urriekin, egin dezakeen guztia? EZ! Askoz gehiago egin dezake. Liburu eta paperetan ezagutza inprimatzen gastatu duten dirutza guztia aurreratzen hasteko aukera dute, letra eta informazio mordo hori sarean sartzen: doan irtengo litzaieke, praktikan, eta erabiltzaileentzat ere baliabide ikaragarri ona litzateke.

Zeren zain daude duela zenbait urte argitaratu zituzten *Euskal Dialektologiaren Hastapenak* lanaren liburuak elektronikoki argitaratzeko? Zer kostatzen da hori? *Stock*-ean dituzten liburu horietarik urtean bizpahiru gutxiago salduko dituzten beldur ote dira?

Ez, ez da hori... Kontua da ez zaiola inori bururatzen gauza hauek egin daitezkeenik.

Eta egin daiteke hori, eta MITek Shakespeare osoa sarean sartu duen bezala, Euskaltzaindiak laguntza apur batekin euskal klasiko guztiak sar ditzake *on line* jarritako datu base batean. Lanak digitalizatuta daude, Etxeparetik Arestiraino, *Orotariko Euskal Hiztegia* lantzeko. Hortik saltoa ematea ez da horren zaila.

Erakunde publikoek ere badute zer esana kultur edukien auzi honetan. Baina zertan ari dira hemengo agintaritzak publikoak? Une honetan, web publiko gehienak dira auto-bonbo inozo bat, Internet ustez garatzeko jaio diren etxe komertzial espainol bezain txar batzuen eskuetan asko eta asko. Donostiako web ofizialaren euskarazko orriek negargura ematen dute, eta ez pentsa erdarazko orriak askoz hobeak direnik...

AHALEGIN DESBIDERATUAK

Axolagabekeria eta ardura falta nahiko hedatu honen aldamenean, ekimen desbideratu batzuk ere nabari daitezke. Azken urteotan, softwarea euskaratzearen auziari garrantzi handia eman zaio. Inbertsio handiak egin dira, eta produktu batzuk lortu dira, Windows 95 euskaraz, adibidez.

Honetan iritzi pertsonal bat du hau sinatzen duenak, eta nahiko polemikoa da. Eztabaidetan ere aritu izan gara foro publiko batzuetan gai honen inguruan, eta asko —gehienak— ez zeuden ados Luis Fernandezekin.

Nolanahi ere, botako ditut bota beharrekoak: softwarearen kontu honetan uste dut desbideratuak gaudela. Oskolari begiratzen diogula, eta ez gorringo-zuringoari, benetako barruko mamiari. Duela 15 urte lehen etxeko ordenadore xixtrin haiek azaldu zirenean (Spectrum, Commodore) hasi ziren batzuk saltzen, baina tresna hutsagatik saltzen ziren: ez benetan zuten baliagarritasunagatik. Hardware hutsa erosten zen, ez baitzegoen makina haiei etekin benetan onik ateratzeko softwarerik.

Ordenadoreen salto handia makina hobeekin etorri zen, eta bereziki makina hobe horiek barruan zeuzkaten aplikazioekin: testu prozesatzaile, kalkulu orri, autoedizio programa eta abarrek. Orduan konturatu ginen muina hor zegoela: makina barruko softwarean. Ordenadorea bera oskola besterik ez zela.

Orain, Internet eta informazioaren autobidearekin antzeko zerbait dugu begi aurrean. Beste urrats bat eman behar dugu ordenadorearekiko dugun ikuspuntuan. Izan ere, orain benetan balioa duena, ez da jada gure softwarea, baizik eta software horrekin lortu dezakeguna: sareak eskura jartzen ditugun eduki eta ezagutza multzo ikaragarria. Netscape edo Explorer oskola besterik ez dira. Programa arakatzailerien leihotetan ikus dezakegunak du balioa. Programa horietako testu eta menuak euskaraz edukitzea ondo dago, baina hori ez da mamia. Menuak menu dira, baina jana ez dago hor: jana, Interneteko leihotetan dago, *.html*, *.jpg* eta *.cgi-bin* bezalako isatsekin bukatzen diren letra zopa moduko helbide horietan.

Lehentasanak markatzen hastekotan, ezer euskaratu behar bada, hori da. Ez menua, baizik eta jana. Internet euskal edukiz hornitzea da lehentasuna: euskarazko zerbitzuekin eta baliabideekin, jakintzarekin eta informazioarekin, foro irekiekin eta eztabaidagune antolatuekin. Euskaldunak euskaraz nabigatu behar badu informazioaren autobidean, edukiak egingo du posible hori, ez menuen *Back* eta *Forward* dioen tokian *Atzera* eta *Aurrera* jartzeak.

Bestetik, beldurra dut garatuko diren ekimenak ez ote diren ekimen pribatu komertzialak izango. Kontraesana dirudi, gauden bezala egonda, euskararen inguruko ezer komertzialki gara daitekeenik Interneten, baina... Ez nintzateke harrituko, adibidez, gorago aipaturiko euskarazko itzultzaile automatikoa benetan garatzeko proiektua bultzatzen bada, Jaurlaritzak enpresa pribatu baten bidez egitea nahiago izatea, unibertsitateko informatikari euskaldun zoro samar horien bidez baino. Horren ondorioa zera litzateke: itzultzailea asmatzerakoan, produktu pribatua litzatekeela, eta merkatura aterako litzatekeela, X prezioan, enpresak horrek etekina atera dezan.

Planteamendu ezin okerragoa litzateke: tresna horrek doan izan behar du. Doan izan behar du —*freeware*, Interneten esaten den bezala— erabiltzaile euskaldun guztientzat mundu osoko jakintza etxean euskaraz izateko. Eta doan izan behar du, batez ere, kanpotarrek *euskara* irakur dezaten.

Itzultzaileak horrela funtzionatuko du, gutxi gora-behera: web orri euskaldun bakoitzak testuaren alboan botoitxo bat edukiko du, bisitari kanpotarrak hura sakatuz gero edukia ingelesez irakurri ahal izan dezan. Tresna horrek doan izan behar du: ezin diozu dirua eskatu kanpotar horri euskarazko testua itzultzearen truke, zeren txanpona bota behar badu, ez du sekula botoi hori sakatuko... Botoia sakatzea libre bada, sakatuko dute, eta *ulertu* egingo gaituzte. Euskararen balioa biderkatuko da: euskara mundu mailako ezagutza multzo erraldoiaren parte izango da ditzosozko botoi hura doan bada, ez bestela.

Ikuspegi komertzialaren beste adibide oker bat, eta ez etorkizuneko fikziozkoa —hori baita gaur itzultzailearen kontu hori— baizik eta gaur egungoa. Hain zuzen ere, euskarazko datu base handi bat badago *on line*, UZEIk garatutako Euskalterm delakoa: terminologia kontsultatzeko sistema bat da, hiztegi berezitu desberdinen bilduma bat. Hala ere, Euskalterm sistema itxi batean dago, ez Interneten, eta ordaindu egin behar da kontsultatzeko.

Zergatik ez Interneten sistema ireki batean jarri material hori? UZEIk jakingo du erantzuna, burutik pasatu baldin bazaie. Pentsatzen dut nik beldur izango direla hiztegi gutxiago salduko ote dituzten... Honegatik edo hargatik bada ere, denon eskura egon zitekeen baliabide interesgarri bat ezkutuan dago, giltzapean.

Zerbitzu itxiak egiteak ez du zentzurik. Jakintza bada XXI. mendeko lehengaia, eskuragarri utzi behar da, jakintzak biderkatuko duelako jakintza. Ateak, giltzak, pasahitzak eta oztopoen atzean uzten baditugu euskarazko eduki apurrak Interneten, gure hizkuntzaren garapena itotzen ari gara: batez ere beste hizkuntza batzuetako ezagutza irekia egongo delako, eta errazago izango delako erdarara jotzea.

EGITEN DEN APURRA ETA AURKITZEN DIREN ZAILTASUNAK

Panorama triste samarra deskribatu dut orain arte. Une honetan, nola gaude kokatuta euskaldunok informazioaren autobideari begira?

Gaizki. Hasten ari gara. Une honetan egin beharreko urratsik inportanteena (etorkizunera begira dugun erronka estrategiko horretaz gain: itzultzailea), Internet euskal edukiz hornitzea dela iruditzen zait.

Norabide horretan apenas egiten ari garen ezer. Axolagabekeria handia dago erakunde eta kultur eragileen artean. Bisia falta da: etorkizunera zuzendutako ikusmira inteligente bat.

Axolagabekeria horren aurrean, geratzen dena ekimen pertsonalak dira neurri handi batean. Berriz ere, eremu honetan beste askotan bezala, euskaldunon eskuetan dago gure hizkuntzaren geroa. Pertsona bakoitzaren eskuetan, Marta, Gotzon eta Josuren eskuetan...

Kontua da, ordea, Interneteko eremu honetan parte hartze pertsonal zuzenerako aukera handiak daudela. Asko kexatzen dira euskaldun batzuk euskarazko zinemarik ez dagoela, eta ETB txarra dela, baina zer egin dezake kexu den euskaldun gairik horrek zinema produkzioa euskaraz bultzatzeko edo beste telebista eredu bat gauzatzen laguntzeko? Indibidualki ezin du ezer egin: medio horiek ahalmen pertsonal indibidualetik haratago geratzen dira.

Baina Interneten ez, Interneten, posible zaigu eraginkor izatea kontrolatzen ez ditugun beste medio batzuetan ez bezala. Horregatik, ezin diogu euskaldunok uko egin erantzukizun honi.

Urrats batzuk eman dira, eta pertsonalak direla esan behar da: *chat* edo berriketa gune bat euskaraz sortzeko ideia 17 urteko mutil batek eduki du. *Egunkaria*-ren lehen orria Hong Kongen irakur badaiteke egunero, irakurle bati bururatu zaiolako da. Euskarazko posta zerrenda bakarria martxan badago lau laguni okurritu zaiolako da, unibertsitateak bete nahi ez duen erantzukizun publikoa beren bizkar hartu dutelako. Elek-

t ronikoki estreinatutako euskarazko lehen argitalpenaren agerpena sex-shop baten ekimena izan da, halaxe egitea irten zaialako potroetatik —barka hizkera, baina egoki esana dago, kasu honetan—. Interneteko baliabide euskaldunen zerrenda eta gida batzuk baldin badaude hor, internauta indibidualen ekimenengatik da: ez inongo udalek, hezkuntza erakundek, kultur elkartek edo elizbarrutik egin duelako. Jendeak egin du.

Eta zenbat gauza dauden egiteko... Interneten inguruan esaten den gezurrik handiena zera da: «Gauza gehiegi dago, galdu egiten zara, ito egiten zara informazio desmasian». Gezur biribila da. Interneten ez dago gauza *gehiegi*, baizik eta *gutxiegi*. Euskaraz ez dago ezer. Gernikako bonbardaketaz ez dago ezer. Eremu urriko hizkuntzen toponimiaz ez dago ezer.

Eduki horiek eta pentsa dezakezuen gauza guztiak falta dira, eta gutariko edozeinek jar ditzake sarean, informazio publiko ireki bezala: ezagutza eta jakintza biderkatzea edozeinen esku dago. Eta, horregatik, ezin diogu euskaldunok uko egin erantzukizun honi. Kexu gehiago ez: ekin.

Eta, teorian bederen, ekiteko bideak aurrean ditugun arren, badirudi aukera berri hauen aurrean uzkur agertzen garela euskaldunok. Sarez jabetzeko beldur garela ematen du.

Adibidez, hiru eztabaidagune daude euskal gaiak jorratzeko: Basque-L posta zerrenda, soc.culture.basque *newsgroup* edo berri taldea eta EuskaraZ posta zerrenda. Azkena soilik euskaraz aritzeko da, eta besteetan hizkuntzaren hautua librea da. Baina arrazoiren bategatik edo, euskarak apenas hartzen duen tokirik bi eztabaidagune eleanitzetan. Badirudi internauta euskaldunak beldur direla foro horietan euskaraz jarduteko.

Ondorioz, Basque-L normalean euskararen inguruko eztabaida filologikoak hartua dago, ingelesez, eta badirudi apenas dagoela tokirik euskaraz aritzeko. Soc.culture.basque, aldiz, gaztelaniak dominatzen du, eta abertzaletasunaren demonizazioa da han gai nagusia. Euskaraz jardutea, oso zaila.

Beraz, euskarazko eztabaidagune bakarra geratzen zaigu: EuskaraZ posta zerrenda. Eta zertan da? Eztabaida edo in-

formazio truke interesgarririk ba ote dago? Apenas. Urtebete bada EKBk sortu zuela —txalotzeko ekimena, berriro diot— eta ez dago saltsarik, ez dago eztabaida girorik. Munduko posta zerrenda aspergarriena ez da izango, baina beste zenbaitetan ibiltzen garenontzat nahiko etsigarria da ikustea zein bizitza gutxi duen. Oso mezu gutxik zirkulatzen dute; gutxitan izaten dira eztabaida eta gai jarraituak sortzen dituzte *reply* edo erantzunak... Aldi berean, behin baino gehiagotan azaldu dira mezuak non jendeak adierazi duen «mezu andana handiegia» dagoela zerrendan! Absurdoa da erabat baina hala da!

Zergatik ote da hau? Lotsa bat eta beldur bat nabari ditut nik. Zeri egotzi beldur horiek, konplexu hori? Ez dakit, baina zantzu kezkarriak agertzen dira diagnosi honetan.

Duela urte eta erdi, Interneteko erabiltzaile euskaldun gehienak atzerriko unibertsitateetan ikasten zeuden ikasleak zire n. 1997an, jada ez da horrela, Euskal Herrian Internetera konektatu den jendea badago. Badago erabiltzaile masa minimo bat eztabaidak eta giro pixka bat sortzeko. Zergatik ez da pizten, beraz, giro hori? Akaso baldintzatze politikoak izango dira tartean, eta horrek esplikatuko luke euskaldun askok «Aintzane» edo «Txupo» bezalako izen anonimoekin —adibide asmatuak dira— zirkulatzea Interneten, baina ezin daiteke hori dena izan. Uzkurtasun kolektibo honetan, gure hizkuntzaren egoera gutxitua zeinen barneratua dugun ikusten ote den susmoa daukat.

Baldintzatze politikoak ere aipatu ditut, eta badaude, dudarik ez, euskarak Internetera salto egin behar duen honetan. Aurtengo udan, ezker abertzaleko webgune ezagunenak —ia erabat ingelesez du edukia— eraso kanpaina bat jasan zuen internauta espainolen aldetik, ETAk Ermuko Miguel Blanco zinegotzia bahitu eta hil ondoren. Eraso zibernetiko berean, espainolek euskarazko beste gune mordoxka bati eraso zieten, eta internauta euskaldun solte batzuei ere bai. Hau sinatzen duenak toponimiari buruzko orrialde aspergarri batzuk jarrita dauzka, *hobby* gisa, Interneten, eta jaso behar izan du mehatxu eta irain andana bat horretxegatik, euskaraz idazteagatik.

Eraso haren ondorioz, ezker abertzalearen Interneteko leihoa itxi egin zen. Berriro agertu da ondoren, biderkatuta gainera; baina arazoak berriz errepikatuko diren segurantzia ere hor dugu. Internauta intolerante espainol andana bat badago hor, eta euskaldunak baino gehiago dira: ados jartzen badira euskal internautei gaizki pasarazteko, lortu egingo dute. soc.culture.basque berri taldean euskaraz aritzean gertatzen zaizuna ikustea argigarria da, eta han eztabaida moderatua dago, ez irain edo mehatxu anonimorik.

Baldintzatze politikoak beste zentzu batekoak ere izan daitezke. PSE-EEko politikari euskaldun batzuk badaude Internetera konektatuta. Euskarazko eztabaida publikoetan ez dira haien mezuak irakurri orain arte. Isiltasun horretan zuhurtzia jokatzeko ariko dira agian: ulertzen dut zuhurtasun hori; tamalez, justifikatua egongo da.

Euskalgintzaren gainean, egoera politikoaren zama astun eta zatar hori dago. Interneten ere bai.

EUSKARAZKO EDUKIAK LORTU, IDENTITATE BAT FINKATZEKO

Baldintzatze politikoak, diglosiaren ondorioa, konplexu pertsonalak edo arazoia zein dela ere, badirudi Interneten zehar euskaldunek ematen dituzten lehen urratsetan segurantzia falta edo uzkurutasun bat ageri dela.

Oso kezagarria iruditzen zait hau. Gorago idatzi dugunez, gizarte gero eta globalago honetan garrantzi handia hartzen ari dira identitate zeinu propioak, masa zabalean nork bere izaera markatzeko beharra. Alde horretatik, euskaldun izatea Interneten identitate bereizgarri argia izan beharko genukeela dirudi: sare telematiko globalera sartzeko lotsarik edo beldurrik ez genukeela behar, geure identitate propio horretatik abiatzeko beldurrik ez genukeela behar.

Baina nonbait ez; ez da hala. *Identitate* arazo bat ote dugu? Kontu honetan arrisku gehigarri bat ere badago: Internet bera identitateen merkatu moduko bat dela. Gustu, joera eta

afizioen araberako azpi-taldeetara lotzeko joera handia du erabiltzaileak, eta horrela, euskaldun agertu beharrik ere ez du jada: katuzaleen klubekoa izango da, edo Eguzkiaren Tenploko sektakoa, edo toponimiaren afizionatuenekoa... Afizioen supermerkatu batean bezala, eroso sentitzeko moduko nitxo bat aurkitu dezake ia edozeinek Interneten, eta ikusmira lokaletik aldenduz, ziber-espazioko ziber-harmonian berri batzuetan aurkitu bere garapen pertsonalerako behar duena.

Interes talde oso berezituak aurkitzea eta haietan parte hartzea oso gustagarria gertatzen dela aitor dezaket, esperientzian oinarriturik. Interneten alderik majoenetakoa izan liteke. Baina, aldi berean, zure kontestu pertsonal eta sozialetik, zure herri eta kulturaren errealitatetik aldentzeko bide bat izan daiteke. Eskapismo berri bat.

Hortxe dago arriskua: euskaldunak hasi gara lotzen Internetera, eta ez dugu benetan euskarazko eduki eta zerbitzurik topatzen bertan, ez dugu ziber-Euskal-Herririk aurkitzen. Aldiz, beste mila ate eta leiho aurki ditzakegu, eta haietara jotzen dugu, zuzenean.

Horregatik, Internet euskal edukiz hornitzen ez badugu, ez dugu informazioaren gizarte euskaldunik osatuko, ez dugu sare telematiko edo infobideetan euskal komunitaterik osatuko, eta periferian geratuko gara: berriro sutondoan, etxe barrurako baino balio ez duen hizkera gaixo honekin. Internauta euskaldunak izango dira, badira jada; baina galduta egongo dira, bakoitza bere txoko eta afizioetan ahalik eta etekin handiena ateratzen tresna honi. Bata filateliari emana, bestea nazionalismoaren inguruko eztabaida erdaldunetan, bestea... Elkarrengandik aldenduta, erdaldun, euskaldunok euskaldunokin egingen dugunean topo egin baitezakegu euskaraz soilik.

Norabide ilun horretan abiatuko ote gara Informazioaren Autobide honetan? Denon esku dago hori hala ez gertatzea.

JALGI EUSKARAZKO KOMUNIKAZIO ZERBITZARIA

ANDONI SAGARNA

Duela bost urte, *Jakin*-en 72. zenbakian Eusenor-i buruzko lan bana argitaratu genituen Paulo Agirrebaltzategik eta biok. Paulorenak proiektuaren berri ematen zuen eta nireak berriz berehalako argitalpena. Oraingo artikulu hau idazten hasi aurretik, beharrezkoa iruditu zitzaidan haiek erreparatzea, irakurleak, oraingoa ulertzeko, ordukoak lagungarri izan ote zitzakeen ikusi nahian, eta asmatu nuen, egia esan, hortik hastearekin. Horrela ikusi ahal izan nuen, egunerokotasunetik begibista pixka bat urrunduz, gure egunotan gauzak bizkor doazela eta garrantzi handikoa dela planteamendu zabalak egitea; momentuko komenientziari begira ba-

karrik ez ibiltzea. Gauza konkretu asko aidean eramaten ditu eboluzioak, uholdeak harri-txintxarrak bezala, baina seriooki eta begirada luzez pentsatutakoak tinko jarkitzen zaizkio hari.

Pauloren artikuluan bazen pasarte bat Eusenor proiektuaren oinarri sendoak erakusten zituena. Honela zioen:

Eusenor proiektua, ordea, zabala eta luzera begirakoa da, (...) horren helburua ez delako obra entziklopediko edo erreferentziatzko jakin batzuk argitaratzea bakarrik, eta bai euskal kultur-gintzan, komunikazio-alorrean eta hezkuntza-sisteman aurrera begira kontu handikoa izango den dokumentazio, kontsulta eta heziera entziklopedikorako baliabideak eskaintzea, horretarako da-
tu entziklopedikoen banku espezifikoak eratuz.

Erreferentziatzko obra jakin batzuk argitaratzea bakarrik ez dela inoiz izan Eusenor-en helburua esaten genuenean zer adierazi nahi genuen eta horrek zer esan nahi duen gaur aztertzea lagungarri izan daiteke Jalgi proiektuaren oinarriak ulertzeko. Erreferentziatzko obrak, jarraian irakurtzeko ez, baizik eta kontsultatzeko eginak izaten dira. Definizio honen barnean sartzen dira entziklopediak, hiztegiak, urtekariak, bibliografiak, dokumentazio-munduko thesaurusak, vademecum-ak, direktorioak, telefono-gidak, etab. Hauek denak liburuak dira, paperezko liburuak.

Duela bost urte esaten genuenak, liburuak argitaratzea ezezik liburu horiek egiteko behar den informazioa banku informatizatu batean gorde eta etengabe eguneratu eta aberastu nahi genuela adierazten zuen. Horixe izan da ordenadorearen erabilera hedatu zenez geroztik edozein argitaletzek eskura izan duen lehen abantaila: paperean argitara beharreko originala digitalizatuta eduki ahal izatea, bertan zuzenketak eta aldaketak egin ahal izateko, hurrengo argitaraldi baterako. Ordenadorea paperezko liburuaren produkzio-prozesuan integratzearen ondorio da lehen abantaila hau.

Aukera hau izatea ona den arren, erreferentziatzko obren kasuan abantaila ez da hain handia, zeren berrargitalpenak (ez berrinprimaketa soilak, baizik eta zuzenketak eta aldaketak

dituztenak) oso garestiak baitira eta nekez egin daitezke nahiz eta originala digitalizatua egon.

Lehen abantaila horri, ordea, beste batzuk gehitzen joan zaizkio informazio-kopuru ikaragarriak gordetzeko gai diren euskarriak, telekomunikazioak, softwarea, ordenadoreak sarean konektatzeko edota informazioa bilatzeko teknikak garatu ahal. Aurrerapen hauen ondorioak ordenadorea produkzio-prozesuan integratzeak ekarri zituenak baino askoz sakonagoak dira, kontzeptu asko aldatzen dituzte. Ikus ditzagun banan bana:

Informazio-kopuru handiak gordetzeko gai diren euskarriak

Urte gutxitan izugarria izan da arlo honetan gertatu den aldaketa. Orain hamabost urte inguru ordenadore pertsonalek ez zuten disko gogorrik izaten; geroxeago gailera-kaxa baten tamaina zuten 10Mb-eko disko gogorrak kaleratu ziren. Gaurko disko gogor arruntek 100 bider edukiera handiagoa dute, askoz txikiagoak dira tamainaz eta merkeagoak gainera. Bestetik CD-ROMa agertu da, 600Mb inguruko edukiera duena eta ia deus ere kostatzen ez dena (euskarria bera, ez informazioa). Oraindik orain beste disko-mota bat agertu da, DVD-ROM delakoa. Honek CD-ROMaren tamaina fisiko berberarekin gutxienez zazpi CD-ROMek adinako edukiera du eta badira ia 25 CD-ROMen edukiera dutenak. Dagoeneko Toshiba etxeak garatua du DVD batek halako 1.000 bider edukiera handiagoko diskoak egiteko teknologia, nahiz eta ez den espero hamar urte baino lehen hori kalean ikustea. Hainbeste informazio horren leku txikian eduki ahal izateak testua ezezik argazki, soinu eta bideo digitalizatuak eta programa informatikoak ere diskoetan sartzeko aukera ematen du.

Telekomunikazioak

Datu-baseetako informazioa urruneko ordenadoreetatik telefono-lineen bidez kontsultatzeak oztopo handiak izan ditu oraintsu arte: fidagarritasun eskasa, abiadura motela eta kostu handia. Orain dela urte batzuk esaten zen oso bizkor aldatzen den informazio kritikoa kontsultatzeko bakarrik zegoela justifi-

fikatua telematika. Hala ere Frantzian—eta Iparraldean noski—«minitel» izenaz ezagutzen den sistema hainbat gauzatarako erabiltzen da aspalditxotik. Gaur egun datu-transmisioaren abiadura asko ari da handitzen, konexioaren kostua asko ari da merkatzen eta telematika hedatzen hasia da.

Softwarea

Kontzeptu honen barnean era guztietako programeria informatikoa sartzen da. Erreferentziazko informazioa erabiltzaileen eskueran jartzeko erabiltzen dena, era guztietako argitalpen-tresna informatikoen multzoa, alegia, kontuan hartzen baldin badugu, urte gutxitan egin den jauzia ezin sinetsizkoa da. Gaur egun idazle, marrazkilari, diseinatzaile, argazkilari, bideo-gile, maketatzaile, etab.ek beren sormenaren zerbitzuan dituzten tresna informatikoak erabiltzeko ez dute programazioaren bide malkorretan gora igo beharrik. Aski dute arkatx, guraize, aerografo, erregela, itsasgarri, borragoma eta gainerako ohiko tresnen antzera erabiltzen dituzten baliabide informatikoak erabiltzen ikastea.

Ordenadoreak sarean konektatzeko teknika

Ordenadore pertsonalak hasieran banakako makinak ziren, geroxeago lantegietan zenbait ordenadore sarean konektatzen hasi ginen, batez ere inprimagailuak konpartitu eta informazioa diskotik diskora pasa ahal izateko. Gaur egun mundu-mailako sarean nabiga dezakegu. Aukera hau ez genuen eza-gutu ere egiten orain lau urte. Gaur arrunt bihurtua dago.

Informazioa erabiltzeko eta bilatzeko teknika

Paperezko obren irakurleak garen aldetik teknika batzuk erabiltzen ohituak gaude: liburua ireki, orriz orri irakurtzen joan, aurkibidean bilatu eta han adierazten zaigun lekura joan, etab. Orain ordea baditugu informazioan zehar «nabigatzeko» beste era batzuk. Dagoeneko berrogeita hamar urteko historia duen kontzeptu batek aldatu ditu gauzak, *hipertestua* deritzonak. Sistema honen erabiltzaileak ez du jakiten alde aurretik informazioa nondik nora korrituko duen, pantailan testu bat irakurtzen edo irudi bat ikusten ari dela, marka baten bidez kontzep-

tu jakin batekin lotutako informazio gehiago lor dezakeela iradokitzen zaio. Hitz edo irudi haren gainean saguarekin egiten duen klik-ak eramango du informazio berrira, nahi baldin badu, eta ez badu, jarrai dezake aurrera lehengo bidetik, beste bigegurutze batera iritsi arte, eta han berriro aukeratuko du bere interesen arabera nondik joan, edota atzera joko du. Nabigazio honek eraman lezake, Internet-eko World Wide Web delakoa sortu denez geroztik (1991), dokumentu beraren beste parta batera, ordenadore berean dagoen beste dokumentu batera edo munduaren beste muturrean dagoen ordenadore batera, liburu baten orrialdea pasatzeko baino konplikazio handiagorik gabe.

Nabigatu ordez, non dagoen eta badagoenik ere ez dakizun informazio bat bilatu nahi baduzu ere, sekulako erraztasunak dituzu. Informatikan aspaldidanik erabiltzen da «testu osoko indexazioa» deitzen dena. Teknika honen bidez, edozein testutatik hitz guztiak banan bana ateratzen dira eta zerrenda batean sartzen, bakoitza testuan zein lekutan dagoen adierazten duen informazioarekin batera. Honi esker, batere denborarik galdu gabe aurkitzen dira hitz hauek dauzkaten dokumentuak eta hitzak berak dokumentuetan. Hortik abiatuta, gero eta teknika finagoak ari dira garatzen. Hasi dira, adibidez, hizkuntza naturalean egindako galderen arabera munduko hainbat informazio-iturritan aldi berean bilaketak egiten dituzten sistematik agertzen.

Garapen hauek eragindako aldaketak ez dira euskarri-mailakoak soilik, esan nahi baita, ez dela lehen paperean jartzen zena orain disko batean gorde eta bertako edo urruneko pantaila batean ikuste hutsa. Aldaketek eragina izan dute oinarrizko kontzeptuetan, merkatuan, produkzio-prozesuan eta beste hainbat gauzatan. Galde genezake, adibidez, Internet bera ez ote den erreferentzia-obra bat.

Sarri galdetzen da euskarri berri hauek liburua bazterrarako ez ote duten. Erantzuna ezezkoa izaten da, telebistak zinema edo zinemak antzerkia bazterrarako ez duten bezala, informazio digitalak ez duela paperezkoa suntsituko. Zentzu zabalean hori egia den arren, erantzuna osatu nahi bada, esan beharra

dago liburuak bizirik iraungo duela, baina egoera aldatu egingo dela, liburu-mota batzuek ez dutela osasuna galduko, baina beste batzuk hil egingo direla. Nahi bada eta ez bada, liburuako informazioa fosildu egiten da inprimategitik atera orduko. Hori ez da oso garrantzitsua nobela baten kasuan, baina erreferentzia-obren kasuan bai. Informazio bila doanak informazio eguneratua nahi du eta hori paperak ezin dio eskaini. Argitaletxeak ezin dio eskaini informazio eguneratua, argitaratzea ekonomikoki ezinezkoa zaiolako, eta argitaletxeak egin dezakeenean, erosleak ezin du erosi, gastu handia delako.

Produktu digitalak egoera hau aldatu egiten du. Informazio eguneratua etengabe eskain dezake argitaletxeak arrazoizko kostu baten barnean. Bi teknologia konbinatzea posible da hau lortzeko, bakoitza bere abantailekin. Erreferentzia-obretako informazio guztia ez da era berekoa. Parte bat oso laster aldatzen da eta beste bat, aldiz, ez. Laster aldatzen dena eguneraturik etengabe eskaintzeko, telekomunikazioak erabiltzea da egokiena. Gaur egun komunikazioen kostua ez da izugarria (139 pza/ordu). Beste parte batek ez du eguneratu beharrik. Hau paperean erabil daiteke edo diskoan. Honek abantaila interesgarriak ditu: batetik informazio digitalak duen malgutasuna du eta bestetik ez du telekomunikazioen beharrik, baina behar izanez gero, aukera ematen du telekomunikazioak erabiltzeko ere. Honela obraren leku-denborazko mugak apurtu egiten dira. Erreferentzia-obraren produkzio- eta banaketa-prozesua beste produktu askoren antzeko bihurtzen hasten da. Kontsumoak dituen joerak erreferentzia-obren mundura datoz, isil-isilik baina badatoz, hala nola:

- Zuzeneko salmenta erabiltzea bitartekaririk erabili gabe.
- Merkataritza elektronikoaz baliatzea erosketa etxetik eginez.
- Produktua pertsonalizatzea. Bakoitzak nahi duen osaera eta prezioko produktua erostea.

Merkatua azpikoz gora jartzen ari da joera hauen eraginez. Adibide ezagun bat aipatzeko, *Encyclopaedia Britannica* paperean erosten duenak 300.000 pezeta inguru gastatu behar ditu. *Britannica online*-ko harpidetza egitea 25.000 pezeta kos-

tatzen zaio urtean. Jo dezagun 100 ordu egoten dela konektatuta urtean kontsultak egiten. Gutxi gora-behera beste 15.000 pezeta dira. Guztira 40.000 pezeta urtean. Zortzi bat urte beharko lituzke gastuak berdintzeko. Paperezko edizioa duenak informazioa eguneratzeko urtekariak eros ditzake, baina, jakina, hauek ere ordaindu egin behar ditu.

Komunikazio-kostua komunikazioaren prezioak eta konexio-denborak baldintzatzen dute. Bi faktore hauetatik bigarrena, konexio-denbora, izugarri jaisten ari da eta are gehiago jaitisiko da transmisio-abiadura handitu ahala. Bizpahiru urtetan abiadura hau hirukoiztu egin da eta datozen urteetan gehiago handituko da. Bestetik telefonia arruntaren liberalizazioak kompetentzia dakar, beraz prezioak ere lehiak mugatuko ditu eta erabiltzaileen kopurua asko handituko da eta horrek ere eragin positiboa izango du.

Argi dago bilakaera honek muin-muinean ukitzen duela Eusenor-en jarduera, informazio- eta dokumentazio-zerbitzuek teknologia berrietan oinarritu beharko baitute laster. Zenbat denbora barru da laster?, galde zenezake. Orain dela pare bat urte uste genuena baino lehenago, erantzungo dizut, adarra jotzeko batere asmorik gabe. Hori baino erantzun zehatzagoa ematen ez dakit, baina esango dizut oraintsu arte begiz jotzen genituen epeak luzeegiak gertatzen ari direla, ingurunea bizkor mugitzen ari dela. Eusenor-ek aldaketaren aldeko apustua egitea erabaki du, hots datu-banku entziklopedikoa Internet-en eskaintzeko prestatzea.

EUSENOR-EKO PARTAIDEAK BILAKAERA HONEN AURREAN

Eusenor proiektua ekaitzak ekaitz eta lehorreak lehorre, sakrifizio handiak eginez, aurrera bultzatzen ari diren bi erakunde edo erakunde-multzo nagusiak Euskal Herriko Ikastolen Elkarteak eta Euskalgintza Elkarlanean Fundazioa osatzen duten enpresak dira. Erakunde hauek, ingurunearen bilakaera hau ikusita, konturatu dira teknologia berriaren eraginak ez duela Eusenor proiektua bakarrik ukitzen, beren beste jar-

duera guztiek ere izan ditzaketela onurak etorkizunerako prestatzen badira eta, aldiz, kalte izugarriak, ez badituzte egoera berrira moldatzen. Gogoeta hau bera milaka eta milaka enpresa eta erakunde ari dira egiten une honetan mundu guztian zehar, Internet-en erabiltzen den teknologiak dakartzan aldaketa sakonak ikusita. Fenomeno hau ulertzeko Internet kontzeptuaren ondotik etorri diren kideko beste bi kontzeptu aipatu behar dira: intranet eta estranet izenez ezagutzen direnak.

Intranet bat Internet-en erabiltzen diren protokolo edo arau tekniko berberetan oinarritutako sare bat da, baina erakunde barnekoa, ez mundu zabalekoa. Intranet baten barnean komunikatzen direnak jo dezakete Internet-era behar dutenean, baina intranetaren barnean erakundeko kideak bakarrik sar daitezke. Erakunde asko ari dira beren sareak molde berrira egokitzen edo horrelako sare berriak prestatzen. Berez, Internet-erako softwaregintzan diharduten enpresek salmenta-zifra handiagoak egiten dituzte beren tresnak intranetetarako salduz Internet-erako salduz baino. Intranetaren barnean Internet-eko teknologia eta arauak erabiliz, erraz integra daitezke beste aplikazio batzuk, hala nola posta elektronikoa, faxa, egutegiak, bideokonferentzia, etab. Intraneteko zerbitzari bati esker partaide guztiek informazio-iturri berberera jo dezakete, alferrikako errepika eta denbora-galtzeak saihestuz. Zerbitzari-lana egiten duen makina berberak eduki ditzake erakunde-barnekoek erabiliko duten informazioa eta kanpora eskainiko dena.

Duela urtebete ez zen estranet kontzeptua entzun ere egiten. Orain oso laster ari da hedatzen era guztietako enpresatan. Estranetak enpresarekin harremanak dituztenetako batzuei (zenbait bezero, hornitzaile, etab.) bakarrik intraneteko informazio batzuk eskueran jartzen dizkieten sareak dira. Bai intranetak eta bai estranetak telekomunikazio-kostuak murrizteko eta produktibitatea handitzeko interesgarriak dira besteak beste.

Zenbait prozesutan intranet batek eskain ditzakeen zerbitzuak zein diren ulertzeko, adibide bat jarriko dut: hezkuntza-erreferentzia eta ikastolek eraiki nahi duten curriculum

lantzeko, ikastoletako irakasle, guraso eta arduradunek hartu behar dute parte. Demagun Intraneteko zerbitzariaren bidez Euskal Herriko ikastola guztiei eskueran jartzen zaizkiela, erraz bilatzeko moduan, legeria, adituen iritziak eta gainerako kontsulta-materiala, nor bere etxetik edo ikastetxetik mugitu gabe Euskal Herri osoko jendearekin batera eztabaida-talde desberdinetan parte hartzeko aukera, beste herrialde batzuetan egiten ari diren esperientziarik interesgarrienak saguarekin klik bat eginez ezagutzeko aukera. Beste adibide bat irakasle askoren artean aberasten den eta denen eskueran dagoen ari-keta-banku bat izan daiteke, etab.

Orain jo dezagun intranet honetan eskolako materialaren edo kirol-materialaren hornitzaile batzuei aukera ematen zaiela intraneteko kideei eskaintza bereziak eta salmentak egiteko. Hornitzaileak pozik izango dira bezeria-sektore jakin batekin zuzeneko harremanak izateko aukera dutelako eta bezeroak ere ez dira izango haserre, etxetik irten gabe kalean baino eskaintza hobek aurkitzen dituztelako.

Aipatu ditugun adibide hauek horixe besterik ez dira, sistemaren ahalmena erakusteko modu bat, baina erraz antzeman daiteke iraultza handi bat iragartzen dutela. Jokoan dagoena ez da entziklopediak kontsultatzeko modu bat, ikasteko, erosteko, entretenitzeko, antolatzeke, informatzeko, harremanak izateko, lan egiteko eta azken finean bizitzeko modu oso bat baizik.

JALGI, INTERNET/INTRANET/ESTRANET ZERBITZUA

Aurreko bi puntuetan deskribatzen den bilakaeraren aurrean Euseñor-ek bere Internet/intranet/estranet zerbitzu propioa eratzea erabaki zuen. Pentsatu zen ikastola-elkartetan parte hartzen duten Euskal Herriko 160 ikastolek, Euskalgintza Elkarlanean Fundazioaren azpiko 32 languneeke eta proiektuaren interesa ikusirik hauei batu zaien *Euskaldunon Egunkaria*-k justifikatzen dutela horrelako zerbitzu bat eratzea.

Gauza denak batera egiterik ez dagoenez, lehenetasun batzuk ezarri dira. Lehenengo helburua ikastolei komunikazioak hobetzen eta merkatzen laguntzea da. Euskal Herriko ikastolak herrialdeka daude elkartuta, Arabako Ikastolen Elkartean (AIE), Bizkaikoan (BIE), Gipuzkoakoan (GIE), Nafarroakoan (NIE) eta Seaskan. Ikastolak beren elkarteekin, beren artean eta beste batzuekin komunikazio asko dute, telefonoz, faxez, postaz eta mezularitzaz. Telefono bidezko komunikazio asko eta beste guztiak egin daitezke gaur egun ordenadore bidez herri barruko telefono-dei baten kostuarekin, edozein delarik ere mezuaren helmuga. Hori egin ahal izateko, aski da ordenadore pertsonal bat, modem bat eta telefono-linea arrunt bat software egokiarekin. Dirua aurreztea izango bada ere lehenbiziko helburua, urrats honek askoz ere sakonagoak diren ondorioak ditu epe ertainera. Ikastola-elkarteetan, esate baterako, orain arte banakako ordenadore pertsonaletan lanean ari ziren langileak sare lokalean arituko dira eta gainera Jalgiren bidez ordenadorea erabiliko dute komunikatzeko. Horrek lanaren antolaketa eta laneko prozedurak aldatuko ditu. Adibidetxo batek argituko digu hau. Jo dezagun Nafarroako Gobernua ikastetxeekin zerikusia duen lege-proiektu bat lantzen ari dela eta NIEk Nafarroako ikastoletako irakasle eta gurasoen oharrak jaso nahi dituela, Gobernuari proposamenak egiteko. Orain arteko prozedurak erabiliz gero, Gobernuak landutako zirriborroa dozena bat ikastolatara faxez bidaliko litzateke eta faxik ez dutenei fotokopiak postaz bidaliko litzazkieke. Ikastolek faxez edo postaz erantzungo lukete eta jasotako oharrak tekleatu egingo lirateke, zirriborroaren puntuen ordenari jarraituz, leku desberdinetatik etorritako oharrak biltzeko. Dokumentu bateratu honekin zirriborroarekin egin zen gauza berbera egingo litzateke, etab. Bide horretan testu berbera auskalo zenbat bider fotokopiatu eta tekleatu den.

Prozedura berria erabiliz, Gobernuaren dokumentua posta elektronikoz jaso eta ikastola guztien eskura jarriko litzateke, behin tekleatu den testu bat ez litzateke berririko tekleatuko, fotokopiagailua askoz gutxiago erabiliko litzateke. Denbora eta gastuak asko murrizten dira horrela.

Berehala, ahotsezko komunikazioak, elkarrizketa jarraia eskatzen dutenak, ere jarriko dira martxan. Ordenadorea erabiliz telefono-dei guztiak herri-barruko dei bihurtzen direla kontuan izanez gero, sekulako aurrezkoa ekarriko du Internet bidezko telefoniak. Gaur egun badaude telefono-linea arruntak erabilia zerbitzu-mota hau erabiltzeko aukera ematen duten programak, hala nola Microsoft etxearen *NetMeeting*. Berez programa hauek ahotsa ezezik telebista-kameratxo baten irudiak ere transmititzeko gai dira, beraz solaskideek elkar ikus dezakete ordenadore-pantailaren bitartez. Egia esan, telefono-linea arruntak eta modemak erabiliz soinuaren eta irudiarren kalitatea oso eskasa da gaurkoz, baina gure artean heldatzen hasia den RDSI sistema erabiliz gero kalitate ona lortzen da. Ikastola batzuk eta ikastola-elkarteak ekipatzen hasiak dira RDSI zerbitzua erabiltzeko, beraz ez dute eragozpenik izango nahi dutenean Internet bidezko bideotелефonia erabiltzeko. Horren ondotik bideokonferentzia etorriko da. Bai bata eta bai bestea zaku berean sartuz esan dezakegu bi bideokonferentzia mota daudela: aretotik aretorako bideokonferentzia edo talde-bideokonferentzia eta bideotелефonia.

Zentzu hertsian, elkarrengandik urrun areto desberdinetan dauden pertsonak areto berean baleude bezala elkarrekin hizketan eta elkar ikusten dutela jartzea ahalbidetzen duen sistemari esaten diogu bideokonferentzia. Orain dela gutxi pentsa ezinezkoa zen gure artean sistema hauek erabiltzea, zuten kostuagatik, baina asko ari dira merkatzen. Gainera, horrelako ekipamendu batean inbertsioa egin behar den aztertzeke garaian, kontuan izan behar da zein den teknologia horri gabe bilerak egiteak suposatzen duen kostua.

Adibidez, ikastoletako zuzendariak hilean behin gutxienez elkartzen dira egun osoan. Lagun horien guztien bidaiak eta otordu-gastuak, denbora-galtzeak, bidaiak eragindako nekeak eta autoan ibiltzeak suposatzen duen arriskuak, zuzendaria ikastetxetik kanpora egoteak ekartzen dituen eragozpenak, etab. kontuan izaten badira bideokonferentzia hurbilago ikustena da.

Komunikazio-kostuak murrizteko ahalegin hau ez da ikas-tolentzat bakarrik izango mesedegarri, baita Jalgiko beste partaide guztientzat ere. Euskalgintza Elkarlanean Fundazioa osatzen duten enpresentzat, adibidez, produktibitate-tresna garrantzitsua izango da Jalgik. Jakina denez, enpresa horiek liburu eta diskoen sorkuntza eta banaketan ari dira, zenbait biltegi eta denda propiorekin eta beren bezeroak diren beste hainbat dendarekin.

Jalgik merkataritza elektronikoan jarduteko tresnak eskainiko dizkie bere partaideei. Merkataritza elektronikoak bere baitan hartzen ditu negozio bat eramateko sareaz baliatuz egiten diren eragiketa guztiak. Gaur gaurkoz Internet-en bidez egiten den merkataritza elektronikoan jarduerarik indartsuena enpresatik enpresarako eragiketei dagozkiena da. Askotan honen helburua salmentak egitea baino gehiago hornitzaile, banatzaile eta bezeroekiko harremanak hobetzea izaten da. Normalean enpresa bateko norbaitek hornitzaile bati eskari bat egiten dionean, adibidez, eragiketa gauzatzeko baimenetik hasten da prozesua, ondoren erosketak departamentuak eskaria egiten du. Enpresatik enpresarako merkataritza elektronikoak prozesu osoa automatizatzen du, zeren produktua behar duen langileak bere enpresako estranetera jo dezake, hornitzailearen katalogoan produktua bilatu eta aldeztu aurretik enpresak negoziatua duen prezioan erosketak gauzatu. Baimena behar balu erosketak egiteko, arduradunak baimen-eskea automatikoki jasoko luke. Adibide hau bezala beste asko jar daitezke.

Merkataritza elektronikoaren beste alderdi bat kontsumitzaileari zuzendua dago, erosketak zuzenean etxetik egiteko sistemen bidez.

Jalgik bi eratako zerbitzuak eskainiko ditu: intranet/estranet-eko enpresa partaideen arteko harremanetarako zerbitzuak eta kontsumitzaileentzakoak. Hauen artean Jalgiko enpresa partaideen denda birtualak izango dira Internet-eko edozein erabiltzailerik beren produktu eta zerbitzuak eskainiz.

Bestetik Internet zerbitzuen hornitzaile izango da Jalgik. Zerbitzu hauen artean honako hauek izango dira nagusi: posta

elektronikoa eta Internet-eko sarbidea mugarik gabe, harpidedun egiten diren guztientzat, eta web-orrien prestakuntza, webguneentzako edo web-zerbitzarientzako ostatua, tarifa baten arabera, World Wide Web-en presentzia izan nahi dutezentzat.

Alegia, edonork posta elektronikoa eta Internet-eko nabigazioa erabili nahi baditu, urteko harpidetza bat ordainduko du. Hau hornitzaile askok (gehiegik) ematen duten zerbitzua da, baina gure kasuan eskaintza bereziak egiten dituzten dendak, dokumentazio-zerbitzuak, etab. ere aurkituko ditu harpidedunak. Jalgiko harpidedun ez den Internet-eko erabiltzaile bat Jalgiren webgunera sartzen denean Jalgiko partaideen informazioa eta eskaintzak aurkituko ditu, baina ez ditu harpidedunak izango dituen hainbat abantaila izango.

Web-eko nabigazioari dagokionez Jalgik erabiltzaile euskaldunari erraztasunak eman nahi dizkio, zenbait eragozpen gainditzeko lagunduz. Esate baterako, Web-eko nabigazioak gaur egun baditu zailtasun batzuk, lehenbizikoa, denbora behar dela bilaketak egiteko, beste bat ingelesez egin behar direla bilaketak eta hirugarren bat informazioak duen fidagarritasuna egiaztatu egin behar dela.

Jalgik, pixkanaka, bere harpidedunen interesen arabera munduan dagoen informazioerik interesgarriena, bilatzen ibili gabe, eguneratuta, eskaini behar die euskaraz. Horren arrunta ez dena, galderak euskaraz eginez aurkitu beharko luke erabiltzaile euskaldunak, eta ezarian ezarian *Euskal Entziklopedia Nagusia* euskarazko altxor entziklopediko orokorra, munduaren eta geure errealitatearen berri modu integratuan eman go diona ere bai.

EUSKAL «AMARAUNA» BULTZATU NAHIA

Esan bezala, Jalgi Eusenor-eko bazkideek asmatu eta bultzatutako zerbitzua da eta hasiera-hasieratik *Euskaldunon Egunkaria*-k gogotsu hartu duena. Aurrenetik horiek izango diren arren beren informazio eta zerbitzuak Jalgiren bidez es-

kainiko dituztenak, askoz urrunago joateko asmoa dago. Internet/intranet/estranet konbinazio horrek azpitik daukan filosofia hauxe da: «Junta gaitezen euskaraz bizi nahi dugunok eta atera diezaiogun etekina elkarrekin informazio-teknologia berriak erabiltzeari, euskaraz bizitzeak abantaila konpetitiboa izan ditzan, betor guregana asmo honi dagokionez gurekin bat datorren oro eta eman diezaiogun gure berri mundu zabalari».

Horrezaz gainera, sortuko dira euskarazko beste webgune batzuk beste gai edo asmo batzuetatik abiatuz. Hauekin *link*-edo lotura-trukea bultzatu nahi litzateke. Adibidez, jo dezagun unibertsitate batek euskarazko web-orri interesgarriak dituela. Jalgik orri horietarantz bideratu behar luke han azaltzen den gaiaz bereziki interesatua dagoen erabiltzailea eta unibertsitate hori gonbidatu egin beharko luke bere webgunean Jalgiranzko loturak jar ditzan. Honela sortuko genuke pixkanaka euskal amarauna.

Hona hemen laburzurtean esanda Jalgik proiektuaren asmoak. Asmo hauek ziberespaziora irteten hasiak behar zuten 1997ko ekainaren 1etik aurrera, baina uholde gaizto batek eraman zuen azpiegitura guztia. Ideia sendoki finkatuak ez dituela edozein ezbeharrek eramaten, uholdeak harri-txintxarra bezala, frogatzeko, Jalgik berriro zutik jarri du azpiegitura eta zuk, irakurle, artikulutxo hau eskuratzen duzunerako, zure ordendorearen leihotik ikusi ahal izango duzu <http://www.jalgi.com> helbidean, eta bertan aurkituko dituzu informazio hau sakontzeko baliabideak.

HIZKUNTZAREN TRATAMENDU AUTOMATIKOA

Helburuak eta abiaburuak

I. ALEGRIA / X. ARTOLA / K. SARASOLA¹

nprentaren sorkuntzak hizkuntzaren tratamendua eta zabal-
kuntza irauli zuen moduan, mende honetan sortu den orde-
nadoreak horren pareko iraultza ekarri du. Testu-prozesa-
ketarako baliabide berria den ordenadoreak erraztasun han-
diak eskaintzen ditu gaur egun testuak kopia, osatu eta
zuzentzeko, eta baita mila formatu edo itxura desberdinetan
aurkeztu ahal izateko ere. Baina testu-edizioko tresna horiek
baino askoz ere laguntza hobekia dira merkatuan eta are la-
guntza bereziagoak bilatzen dira ikertokietan. Ordenadorearen
bitartez hizkuntzaren tratamendua egiten duten aplikazioak eta
programak gero eta ugariago dira, ordenadoreekiko komuni-
kazioa egunero erabiltzen dugun hizkuntzaren bitartez egin

ahal izatea gero eta normalago izango baita. Beste alde batetik, gizarte eleanitzak hizkuntza diferenteen artean egin behar izaten dituen joan-etorriak leuntzeko ere aparteko lagun izango dugu ordenadorea. Gainera, telekomunikazioetan geratutako aurrerapen izugarriak eragin duen Internet fenomenoak areagotu egin du hizkuntzaren tratamendu automatikoen beharra; zeren eta, nahiz eta sarearen bidez informazio-kopuru izugarria lortu ahal izan, ez baita erraza bilatzen dugun informazioa aurkitzea, eta informazioa ondo selekzionatzeko tratamendu linguistikoa lagungarria baino ezinbestekoa da.

LENGOAIA NATURALAREN PROZESAMENDUAREN HELBURUAK

Hizkuntzaren tratamendu automatikoaren inguruko ikerrar-loari *Lengoaia Naturalaren Prozesamendua* (LNP) esaten diogu, nahiz eta batzuetan, hizkuntzalaritzako ikuspuntua garrantzitsua denean batez ere, *Linguistika Konputazionala* ere esan. Hizkuntzaren industria oso bat sortzen ari da, ordenadoreaz baliatuz hizkuntza tratatzea helburu duena. Hizkuntzaren teknologiaz hitz egiten da dagoeneko. Teknologia horren oinarrian ikerkuntza dago, hizkuntzaren tratamendu automatikoaren arloko ikerkuntza, alegia. Horiek guztiak dira artikuluko honen aztergaiak; hasieratik argi utzi behar dugu, ordea, ez garela ariko euskarazko softwareaz, hau da, euskaraz erabil daitezkeen ordenadore-programei buruz², ezta orokorrean euskaraz informatikaren munduan egun duen leku eskasaz ere³.

Dena dela, azken urteotako lorpen hauek muga handiak dituzte. Bost urteko edozein ume hitz egiten eta ulertzen ondo moldatzen denez, hizkuntza erabiltzea lan erraza dela pentsatzen dugu, baina hori ez da horrela. Lengoaia sortzea eta ulertzea oso prozesu konplexuak dira eta gaur egungo ordenadoreak urrun ikusten ditu giza adimenaren ahalmen linguistiko orokorrak. Baina horrek ez du esan nahi hizkuntza lantzeko tresna automatikoak utopia direnik, hizkuntzaren

oinarrizko ezagutza minimo batekin laguntza interesgarriak eskain daitezke eta. Testu guztiak ez dira zailtasun maila berekoak: ez da berdin ulertzea *Obabakoak*, telebistako eguraldi-iragarpena, edo egunkariko zinema-karteldegia. Hirurak euskarazko hizketa izan arren, bakoitzean erabiltzen diren hitzak, esateko erak eta esanahiak maila desberdinekoak dira erabat. Euskaldun alfabetatu batek ederto ulertuko luke hiru kasuotan, baina ordenadore bidez ulertu nahi duen programa batek zailtasun handiagoak izango ditu, lehenengo bi kasuetan behintzat. Eraitza probetxugarriak lortzeko, ordenadorearen lana aztergai espezifiko eta mugatu batean kokatu behar da. Egun aurretiko hitzordua ematen duten sistema gehienek zenbakiak eta astegunen izenak besterik ez dituzte ulertzen, baina hala ere ekonomikoki oso interesgarriak diren aplikazioak antolatu dira horrekin. Etorbizunean, aplikazio mugatuko sistemak bilduz, lor litezke ahalmen handiagoko sistema berriak, baina egun ibili dabiltzan aplikazioek helburu espezifikoak dituzte.

LNParen barruan azaltzen diren sistemak eta produktuak hobeto aurkeztarren komeni da bereiztea zein diren aplikagarritasun-maila desberdinak. Lau multzo nagusi egingo ditugu: lehenengoan, linguistikaz edo informatikaz gutxi dakien erabiltzaile arruntarentzat salgai diren *aplikazioak* sartuko ditugu; bigarrenean LNPko ekoizleentzako bakarrik interesgarriak diren *tresnak*, produktu berriak garatzeko baliagarriak; hirugarrenean aztertuko ditugu edozein aplikazio edo tresna garatzeko behar-beharrezkoak izango diren *oinarriak*; eta, azkenik, laugarrenean oraindik aplikazio-mailara ailegatu ez diren *ikerketagaiak* sartuko ditugu.

Artikulu honetan LNParen egungo egoera bi ikuspuntutatik aztertu dugu. Hasieran merkatuan aurki daitezkeen aplikazioak aurkeztuko ditugu. Horietako gehienak ingelesaren munduan mugitzen dira eta bigarren maila batean frantsesa, alemaniera eta espainiera bezalako hizkuntzak daude; euskararako aplikazio gutxi ditugu oraindik. Artikuluaren bigarren zatian helburu edo aplikazio horietara noizbait heltzeko beharko genituzkeen abiaburuak deskribatuko dira, epe erdi edo luzean euskararen

tratamendu automatiko zabala posible egingo duten tresnak eta oinarriak, batik bat Donostiako Informatika Fakultateko Ixa taldean azken hamar urte honetan sortu direnak⁴.

APLIKAZIOAK

LNParen 40 urteko historian gora-behera handiak izan dira. Helburu liluragarriak lortzear zeudela uste zen une euforikoan ostean, belarriak jaitsi eta helburu apal baina eskuragarriagoetara mugatzeko une pragmatikoak etorri dira birritan edo. Erabateko itzulpen automatikoa ordenadoreen eskutik etorriko zela aurreikusi zuten 1954an Georgetown-eko Unibertsitate inguruan. Alabaina, 1966an itzulpen automatikorako diru-iturri ofizial guztiak itxi egin ziren, ALPAC txosten ezagunak horrela gomendatu eta gero. Aurrerago, 1980 inguruan, adimen artifizialeko teknika berrien eskutik ordenadoreak geure hizkuntzaz —lengoaia naturalean— programatuko genituela agintzen zitzaigun. Gaur egun ahaztuta daude horrelako ametsak. Dena dela euforia eta pragmatismoko ziklo horiek bi motako emaitzak utzi dituzte: alde batetik, hobeto baloratu eta ezagutzen dugu hizkuntzaren egitura eta erabilera, eta aitortu behar izan dugu ez direla hasieran uste bezain sinpleak; bestetik, helburu utopiko horiek lortzeko asmotan eraiki diren tresnekin helburu apalagoa duten baina komertzialki bideragarriak diren produktu asko merkaturatu dira. Horrelako zenbait aplikazio arrakastatsu aipatuko ditugu ondoren.

Testuen edizioa eta gestioa

Ordenadorea kalkulu ugari eta konplexuak egiten dituen makina dela esan daiteke. Programak idazteko erabiliko zirela uste genuen, ez ordea prosa idazteko. Baina zer dela-eta zabaldu zaie atea etxe eta bulego gehienetan? Etxeko jaun-andreek programatzen ikasi dutelako? Ez, ez bada ordenadorea testuak idazteko idazmakina azkarra delako, edo Interneten bidez hainbat informazio eskuratzeko tresna ona delako. Edonork ulertu eta idazten du prosa baina gutxik programak. Testu-ediziorako eta testu-gestiorako tresnen garapena guztiz lotuta dago azken urteotan konputagailuen erabilera masiboarekin.

Honez gero testu-edizioa ez da tekleatze hutsa, edo testu baten bertsio berri bat lortzea aurreko bat kopiatu, moldatu edo osatuz; ezta hamaika formatu edo itxura desberdinetan aurkeztu ahal izatea bakarrik ere. Egun badira testu-egileari eskaintzen zaizkion laguntza bereziak. Ikus ditzagun orain zein diren garrantzitsuenak.

Ortografia-zuzentzaileek bete dituzte urte batzuk merkaturatu, eta gaur egun hizkuntza askotarako aurki daitezke. Zuzentzaile hauek testuko hitz bakoitza aztertzen dute ea hitz posiblea den egiaztatzeko, baina gehienetan testuingurua kontuan hartu gabe. Euskara bezalako hizkuntzen kasuan hitzak kasu desberdinetan deklinatuta agertzen direnez askoz lan konplexuagoa da hitz zuzenak eta okerrak bereiztea, analisi morfologikoa egin behar baita. Hala ere, 1994tik dago dendetan *Xuxen* euskararako egiaztatzaile/zuzentzaile ortografikoa. Zenbait hizkuntzarentzat *idazkera- eta sintaxi-zuzentzaileak* ere merkaturatu dira; hauek testuingurua kontuan hartzen dute eta, adibidez, «nik joan naiz» esaldia prozesatuz gero, ortografia-zuzentzaileak ez luke errorerik salatuko, hiru hitzok isolatuta posibleak baitira, baina sintaxi-zuzentzaileak testuinguru horretan «nik» hitza gaizki dagoela salatuko luke eta «ni» izan beharko lukeela proposatu. Nahiz eta errore guztiak harrapatu ez, laguntza ederra eskaintzen diote eskutitza edo bestelako txostenak idazten dituenari. *Laguntza lexi-kaletan* edozein hitzen sinonimo edo antonimoak lor daitezke testu-prozesaketako programatik atera gabe, baita taxonomikoki konketuagoak edo orokorrangoak diren antzeko hitzak ere (adibidez: *intsektu* hitzetik orokorrangoa den *animalia* edo konketuagoak diren *inurri*, *euli...*), *thesaurusa* kontsultatuz.

Testu eleanitzak lantzeko adibide gisa Siemens-en Eurolang Optimizer, IBMren TranslationManager/2 eta Trados-en Translation Workbench programak aipatu behar dira. Prozesadore zabalduenetan integratzen diren programa hauek glosategi, hiztegi eta itzulpenen berrerabilpenerako laguntzak eskaintzen dituzte. Itzultzaileek arazo franko izaten dute terminologiarekin testuko gaiarekin ohituta ez daudenean. Horrelakoetan terminologi akatsak (hitz ezegokia ematea edo ter-

mino bera orrialde berean desberdin itzultzea) askoz itsusiagoak dira errore ortografikoak baino. Glosategi, hiztegi orokor edota hiztegi berezituen *on line* moduko erabilerak errore horiek urritzeko baliabide eraginkorrek dira. Itzulpenen berrerabilpenerako laguntzek itzulzaileari lana errazten diote testuen bertsio berriak egiterakoan, aldatu dena itzuli beharko baitu eta ez testu osoa. Automatikoki sortzen dute bertsio itzuli berria, osatu behar diren hutsuneak bereizita agertzen direla. Siemens-en EuroLang Optimizer programak Metal itzulpen-sistemarekin batera ere lan egin dezake.

Testu-masa handiak tratatzeko edo gestionatzeko aplikazio nagusiak lau dira: kontzeptu-bilaketa, kategorizazioa, informazio-erazketa eta testu-sorkuntza automatikoa.

On line moduko *kontzeptu-bilatzaileen* inguruan mila milioi dolarreko industria antolatuta zegoen 1994an Estatu Batuetan. Orain arte erabilitako teknikak oso sinpleak ziren (hitz gakoaren konbinazio boolear hutsa); gaur egun lematizazioa, perpausen bukaeren detekzioa, akronimoen zabaltzea eta kalkulatu estatistikoak ia sistema guztietan egiten dira; Clarit, Conquest eta ConText (Oracle) produktuen egileek, etorkizuneko bidea erakutsiz, beren ekarpenaren iturria LNPko teknika sofistikatuenetan kokatzen dute. Euskararako ere bada berriki Ametzagaiña taldeak kaleratutako Kapsula softwarea, euskarazko dokumentu-baseen gestiora zuzendua.

Kategorizazio-sistemak oso baliagarriak dira makina bat dokumentu (adibidez: telefonoetako matxura-parteak, albisteak, hildako militarren parteak, marketineko datuak...) kategoria-multzo txiki baten arabera sailkatu behar izanez gero. Esate baterako, Carnegie Group enpresaren Construe sistemak Reuter informazio-agentziaren artikulua automatikoki sailkatzuten ditu, eta urtez urte agentziari 750.000 dolarreko aurrezpena ekarri dio 1990 urteaz geroztik. ATT telefono-konpaniak daukan sistemak matxura-parteak automatikoki bideratzen ditu konponketaz arduratu beharko den bulegoraino. Zenbait aplikaziotan, nahiz eta dokumentu guzti-guztiak ezin sailkatu, nahikoa da dokumentuen gaineko estatistika orokorrak lortzea. Esate baterako, matxura-parteen estatistika orokorrak

produkzio-kate baten osagai ahulenak zein diren jakiteko bali dezakete. Kategorizazio-sistema batzuk haratago doaz eta saiatzen dira ezagutzen zein diren «elementu agertu berriak», hau da, nahiz eta sarritan azaldu, behin eta berriz sailkatu gabe geratzen direnak beraienezako kategoriarik definitu ez delako. Dokumentu-kategorizazioko teknikak bi motakoak dira: estatistikoak eta ezagutza-injinerutzakoak. Ezagutzaren injinerutzako teknikak baliatzen dituztenak zehatzagoak dira, kalitate hobea lortzen dute, baina oso garestiak dira, eta ez dira errentagarriak dokumentu-kopurua benetan erraldoia ez bada (horrela aitortzen zuten Carnegie Group enpresakoek). Dena dela, tresna estatistikoak erabili behar badira ere, aldeztu aurretik testu luzeak etiketatu behar dira sistemak horietatik ikas dezan.

Informazio-erazketako sistemek lengoia naturalez idatzirik testuetatik datu-base egituratu bat osatzen dute. Azken helburua albiste-multzo handi batetik abiatuz fitxa konkretuak betetzea litzateke nork-nori-zer egin dion jakiteko. Dena dela, helburu apalagoak baldin badituzte ere, badira produktu asko merkatuan etekin handiak ateratzen dituztenak. Gehienek dokumentuak aztertzen dituzte enpresa, pertsona, hitzordu-data, telefono edo zerbitzuen erreferentzia hutsen bila. Adibidez Westlaw eta Lexis-Nexis-ek enpresen aipamenak bilatzeko programak saltzen dituzte, enpresaren aipamena modu askotara azal daitekeelarik: esate baterako, IBM, I.B.M., International Business Machine, eta abar.

Testu-sorkuntza automatikoa informazio-erazketaren kontra-koa da. Kasu honetan ordenadore barruan dauden datu konplexuetatik abiatuz (inprimakiak, datu kodetuak edo zenbakizko formatuan dauden informazioak...), datu horien edukia azalduko zaio erabiltzaileari bere hizkuntzan. PLANDoc sistemak telefono-enpresa batentzat honen telefono-sarerako hobekuntzak asmatzen ditu, baina erabiltzaileak ez du ikusten programaren emaitzaren kode ulertezina, berori azaltzen duen ingelesezko testua baizik. Forecast Generator sistemak (geroago aipatuko den Meteo sistema ospetsuaren ondorengotzat hartua izan dena) ingeles

edo frantsesezko testuak idazten ditu ordenadore batek kalkulatu dituen eguraldi-iragarpen kodetuetatik abiatuz.

Itzulpen Automatikoa

Produktu ugari dago merkatuan salgai testu-itzulpenean laguntza emateko, baina euskara tratatzen duen sistemarik ez dago. Itzulpen perfektua egiten duen sistemarik ez dago inon, eta sistema batek berak ere ez ditu testu literarioak itzultzen. Guztiek itzulpen teknikoak dute erabileremu, testu teknikoetan hizkuntzen arteko hitzen eta esaldien korrespondentzian anbigutasun gutxiago aurkitzen baita. Sistemaren batek tratatzen dituen testuak edozein motakoak badira, ziur emaitzaren kalitatea kaxkarra dela. Hala ere, gero azalduko dugun bezala, zenbait kasutan sistema horiek lagungarri izango dira.

Itzulpenaren automatizazioa ez da ia inoiz erabatekoa, eta automatizazio-mailaren arabera ondoko sailkapena egiten da: 1) Erabateko itzulpen automatikoa: errealitatea baino ametsa da gaur egun, non eta helburua ez den edukiaren ideia orokorra ateratzea. 2) Giza laguntzaz buruturiko ordenadore bidezko itzulpena: lanaren gidaria makina da, baina fase desberdinetan laguntzak eska ditzake; hitz baten adiera zuzena hautatzeko edo esaldi baten analisia nondik hasi behar den erakusteko adibidez. 3) Ordenadorez lagunduriko giza itzulpena: lanaren gidaria pertsona da, baina ordenadoreaz baliatzen da hiztegi berezitan kontsultak egiteko, testuaren formatua txukuntzeko eta zailtasunik gabeko testu-zatiak itzultzeko. Agian itzulpenaren zati handi bat ordenadoreak egingo du ia laguntzarik gabe, baina testua egokitzeko aurreprozesaketa edota emaitza zuzentzeko postedizioa ohikoak izaten dira. 4) Datu-banku terminologikoak: hiztegi berezituak erabiltzeko aukera hutsa eskaintzen duten laguntza-sistemak.

Testu itzulien erabilera nagusi bi bereizten dira: edukiaren ideia orokorra ateratzen dutenak, eta zabalkuntza handiko informazio zehatzak itzultzen dituztenak. Lehenengoaren adibide tipikoa «internautarena» dugu: hizkuntza arrotz batean itxura oneko web-orri bat aurkitu du, guztia zehatz-mehatz it-

zultzea denboraz edo diruz oso garestia litzateke, eta gainera, ia ziur oso-osorik ez litzaiokeela interesatuko gero. Guztiz zuzena ez den baina merkea den itzulpena ganbegiratzuz jakin ahal izango du benetan interesatzen zaion partea zein den, eta gero zati horren itzulpen zehatza lortu. Oro har, denbora eta dirua irabaziko du honela. Beste aldetik, zabalkuntza handiko informazio zehatzen adibide gisa, etxetresna elektronikoen baten erabilpenerako azalpenak ditugu. Testu horien zehaztasun-ulergarritasunak produktuaren arrakastarako giltza izango dira. Beraz, itzulpenak kalitate handikoa izan beharko duenez nahitaezko lana izango da giza itzultzaile baten zuzenketa edota postedizioa. Postedizioa ekiditeko asmoz zenbait sistematan saiatu dira jatorrizko testuak mugatzen, erraz itzuli ahal izango denera mugatuz. Horrelakoetan analizatzaile bereziak definitzen dira jatorrizko testuetan lengoia kontrolatutik ateratzen diren hitzak edo esaldiak salatzeke.

Montrealeko TAUM taldeak egindako Meteo sistema da emaitzarik arrakastatsuen lortu duena. Parte meteorologikoak itzultzen ditu 1977tik hona, ingelesetik frantsesera, eta itzulpenaren % 80 erabat zuzena da. Egunero oso antzekoak ziren itzulpen aspergarri hauek egiteko itzultzaileak bilatzea zaila zen, nahiz eta soldata ederrak eskaini. Urte hartatik hona lana egunero burutzen da Meteoren laguntzaz. Hamaika saio egin da geroztik sistema honen diseinua beste gai batzuetara zabaltzeko, baina ezin izan da horren biribila den beste gai bat aurkitu. TAUM taldeak berak hegazkinetarako eskuliburuak itzultzeko saioak egin zituen, baina hasierako emaitza itxaropentsuek piztutako ametsak laster itzali ziren.

Systran Institutua 1970. urteaz geroztik itzulpen automatikorako tresnen saltzaile nagusia izan da. NASA, Europako Batasuna, General Motors eta Xerox dira bere bezerorik ezagunenak. Europako Ekonomi Elkartek egokitzapen neketsua behar izan zuen —100.000 hitzeko hiztegia definitu behar izan bait zuen— frantses/ingeles itzulpena ahalbideratzeko. Baliagarritasun-mailaren berri emateko edo, aski izan daiteke aipatzea nola orain dela hamar urte 20 itzultzailek erabiltzen zuten sistema hau Luxemburg-en, hilabetean milaren bat

orrialde ingeles/frantses, frantses/ingeles eta ingeles/italiera bikoteetarako itzultzen zutelarik. Kanadako General Motors-ek eskuliburuak itzultzen zituen ingelesetik frantsesera: 130.000 hitzeko hiztegia definitu ondoren, itzultzaileen lana lehen baino 3 edo 4 aldiz arinagoa zen, eguneko 1.000 hitzetara helduz. Systran-en oinarri informatikoa, baina, guztiz atzeratuta dago, 1960ko hamarkadako teknologia erabiltzen baitu; hala ere, Systran itzulpen-sistema hobereenen eta erabilienean artean dago oraindik.

Dozenaka produktu dago ordenadore pertsonaletan itzulpenak egiteko hizkuntza bikote desberdinen artean. Adibidez, ingelesa-espainiera itzulpenak egiteko badira sistema komertzialak: Spanish Assistant, Dos amigos, Context, Translate, Globalink. Guztietan postedizioa beharrezkoa da, eta nolabaiteko elkarrekintza dago beti giza itzulzailea eta programaren artean hitzen adiera zuzena hautatzerakoan eta. Bizkaiko Geinsa enpresa ere ingelesa-espainiera bikoterako sistema bat garatzen ari da, eta euskara ere lantzen dute maila apalago batean.

Ordenadoreen erabilera LNaren bidez

Aplikazio-mota honetako sistemek, ordenadore eta gizakia-
ren arteko komunikazioa errazten dute, erabiltzaileak bere hizkuntzaz lan egiteko aukera du eta. Horrelako sistemak inplementatzen zailak dira; galdera eta erantzunez osatutako elkarrizketa ulertu ahal izateko, partaideen planak eta helburuak aztertzeke tresnak behar baitira. Hiztun bakoitzak momentu bakoitzean zer dakien eta zer nahi duen asmatu behar da eta, gainera, ezagumendu horiek etengabe eguneratzen ibili behar da elkarrizketa aurrera joan ahala. Helburu orokorrekorik ez da luzaroan salgai egongo, baina badira dagoeneko aplikazio konkretuei lotuta dauden batzuk.

Datu-baseetarako galdeketa-sistema ugari dago, batez ere ingelesez. Datu-base konplexuei galderak egin ahal izateko lengoia berezi bat ezagutu beharrak datu-baseen erabiltzaile potentzialen kopurua murrizten duenez, galderak lengoia naturalez egin ahal izatea oso interesgarria da bezero berriak

harrapatzeko. Horrela produktura lehenengo aldiz hurbiltzen den erabiltzaile potentzial berriak oztopo gutxiago aurkituko du martxan ikusteko. Behin produktuaren funtzionamendua ezagututa motibazioa etorriko zaio probetxu handiagoa ateratzeko eta, hortaz, kontsulta-lengoaia berezia ikasteko. Izan ere, ordurako amua janda dauka eta programaren munduan sartuta dago.

Symantec-en «Question & Answer (Q&A)» sistemak arrakasta ederra izan du 1986 urteaz gero. Sistema hau analisi sintaktikoa bigarren mailarako lagatzen duten «gramatika semantikoetan» oinarritzen da. Galderak oso zailak ez badira, emaitza harrigarriak lortzen ditu.

Alde ikaragarria dago ordenadore erraldoietarako eta mikroetarako egindako interfazeen artean; bai prezioz (milioiak eta hamarnaka mila pezeta inguru, hurrenez hurren) eta bai ahalmenez. Hizkuntzaren tratamendua askoz zabalago eta sakonagoa izateaz gain, sistema handietan erabiltzailearentzat laguntza eta erraztasuna handiagoa da. Erabiltzaile anitzi erantzun dakiokete eta datu-base ahaltsuagoak atzitzeko aukera eskaintzen dute. Mikroetan kokatutako interfazeak guztiz desberdinak dira. Merkatuan 100 baino gehiago dira ingelesezko produktuak.

Ikerkuntzaren mundutik datozen ahalegin berrietan LNPko teknikak eta multimediakoak biltzeko saioak egiten dira, edo menuen bidez erakusten dira egin daitezkeen esaldien egitura eta kontzeptuak. Adibidez Texas Instruments enpresaren «Natural Link» paketea, erabiltzaileak ezin du galdetu edonola, berri aurkezten zaion menu moduko pantaila batean hitzak edo esaldi-zatiak hautatzen ditu nahi duen galdera osatzeko. Horrela esanda, menu hutsa dela dirudi, baina bere atzetik dagoen hizkuntz analizatzailea antzeko beste sistemen mailakoa da. Pakete honen ezaugarriarik onena gardentasuna da: erabiltzaileak ondo daki zeintzuk esaldi ulertuko diren eta zeintzuk ez.

Datu-baseei buruz azaldu dugun hori guztia berdin esan daiteke gainontzeko aplikazio-programez ere. Gehienak adimen artifizialeko sistemetan integratuta daude. Baina bestelakoetan

ere badira eta, adibidez, zenbait kontzeptu-bilatzailetan galderak lengoiaia naturalez (ingelesez kasu guztietan) egin daitezke.

Ahozko hizkuntzaren tratamendua

Ahozko hitzak edo esaldiak ulertzea zaila da, hizkuntza idatzia ulertzeko arazoei ahozko hizkuntzaren problematika eransten zaiolako: hitzak ez dira guztiz bereizten hitz egiterakoan, esaldien hasiera eta bukaera erdikoa baino intentsitate txikiagoz ematen dira, eta, gainera, seinale fisikoen zaratak ohiko oztopoak izaten dira.

Sistema gehienek oso hitz gutxi ezagutzen dute, eta horien artean beti daude zenbakiak. Horrela erabiltzaileak zenbaki bat ahoskatuz aukera desberdinen artean hautatuko du behin eta berriz menu desberdinetan zer (edo zer eskatu) nahi duen ondo zehaztu arte. Merkatu handia zabaldu da horrelako sistemak telefono bidezko zerbitzuetan integratzeko: aurretiko hitzordua, produktu-eskaerak, eta abar. Beste alde batetik, hizketaren ezagutzarik gabe, gero eta arruntago bihurtzen ari zaigu makinaren ahots sintetizatuak entzutea gasolindegietan edo tabako-edariak saltzen dituzten makinetan.

Natural Vox enpresa arabarrak aurretiko hitzordua —medikuarenean eta errenta-aitorpena egiterakoan— automatikoki lortzeko sistema telefonikoak ezarri ditu azken urteetan, eta arrakasta handia izan du.

Ahozko hizkuntzaren tratamenduko teknikak antzeko beste aplikazioetan ere erabiltzen dira: eskuz idatzitako testuak eza-gutzeko edota testu mekanografiatuen bertsio elektronikoa lortzen duten OCRetan (Optical Character Recognizer, karaktere-ezagutzaile optikoak).

ABIABURUAK

Batez ere ingeleserako merkatuan aurki daitezkeen aplikazioak ikusi ondoren, artikulua bigarren zatian helburu horretara noizbait helduko bagara martxan jarri beharko genituz-

keen abiaburuak deskribatuko ditugu, beti ere, Ixa taldean markatutako estrategiari jarraituz eta bere mugekin, noski, eta azken hamar urte honetan sortu ditugun tresna eta oinarrietatik abiatuz. Abiaburuaren artean aipatzekoa litzateke, jakina, arloko ikerkuntza. Hala ere, artikulua honetan aplikazio eta tresnen oinarri direnak azalduko ditugu batik bat, eta egun lantzen ari garen bestelako ikerketa-gaiak —teorikoagoak edo— aipatu baino ez ditugu egingo azkeneko atalean.

TRESNAK

Atal honetan hizkuntzaren tratamendurako aplikazio-ekoizleentzat edo arloko ikertzaileentzat interesgarriak diren tresna batzuk ikusiko ditugu. Tresna horiek ez daude diseinaturik, oro har, erabiltzaile arruntarentzat.

Analizatzaile morfologikoa

Ingelesaren flexio-morfologia sinplearen eraginez ordenadorez egindako analisi/sintesi morfologikoari kasu handiegia ez zitzaion egiten, eta askotan aplikazioak ibiltzen ziren hizkuntzaren forma guztiak zituen hiztegi batekin. Hau pentsaezina da euskara bezalako hizkuntza flexionatu eta eranskarriaren kasuan, erro batetik sor daitezkeen hitz flexionatu posibleak asko eta asko baitira. Eta hori ez bakarrik euskararako, beste hizkuntza askotan (suomiera, turkiera eta abar) arazo bera baitzegoen. LNPko teknikak ingelesetik beste hizkuntzetara hedatzean eman zitzaion morfologiari daukan garrantzia.

Morfologia automatizatzeke orduan hizkuntzaren hiru aspektu deskribatu behar dira zehatz: lexikoa, hitzaren osaketa eta aldaketa fonologikoak. Lexikoa funtsezko elementua da eta lexiko oso eta orekatu bat eraikitzea lan izugarria da aurretik datu-base lexikal bat ez badago, lexikoko sarrera kombentzionaleraino morfema ez-independenteak ere behar dira eta gainera osagai guztiei dagokien informazio morfologikoa. Hitzaren osaketa (morfofaktika edo hitzaren gramatika deitu ohi da, hizkuntzak onartzen duen flexio-bideari jarraiki sarrera bakoitzaren ondoren etor daitezkeen elementuen deskribapen forma-

la) deskribatu behar da sistema informatikoak jakin dezan no-la lot daitezkeen erroak, aurrizkiak eta atzizkiak. Horrela lortuko dugu ez ezagutzea —eta ez sortzea— *etxeago* baina bai *handiago*, eta ez *baitelako* baina bai *baita* eta *delako*. Azkenik, elementuak biltzean sortzen diren aldaketak (aldaketa fonologikoak) deskribatu behar dira; horrela azalduko da adibidez, aurretik azaldutako adibideari jarraituz, *bait* eta *da* biltzean ez dela *baitda* gertatzen, *baita* baizik.

Hiru atal horien bidez egiten dira gaur egun hizkuntzen deskribapenak morfologia automatikoari begira. Kasu gehiengotan flexio-morfologia hartzen da kontuan baina ez eratorpena eta elkarketa, azken horiek ez baitira erregularrak.

Deskribapen horiek egiteko modua erabiliko den programaren menpe egongo da (programak hizkuntzatik bereizi egiten dira gaur egun). Horrekin lor daiteke analizatzaile/sortzaile morfologiko bat, programa hauek askotan gai izaten baitira hitza emanda analisisa lortzeko eta erro batetik abiatuta deklinabide osoa lortzeko. Horixe izan da Ixa taldean euskararako egin dugun lehen tresna.

Analizatzaile morfologikoa oinarri bat da hainbat aplikaziotarako. Honako hauek dira garrantzitsuenak:

- Zuzentzaile ortografikoa. Hitza analizatzerik baldin bada-go hitza zuzena izango da eta bestela abisu bat emango da. Hori eginda dago euskararako.
- Tutore-sistema automatikoak hizkuntza ikasten ari den jendearentzat. Erroreak detektatzeko, ariketak programatzeko eta abarrerako oso elementu interesgarria da. Honetan ari gara lanean gaur egun.
- OCR dokumentuen irakurketan (eskanerrak erabiltzean) sor daitezkeen erroak detektatzeko.
- Hizketaren sintesia edo testu-sorkuntza lortzeko sorkuntza morfologikoa funtsezko osagarria da.
- Hizkuntz aplikazio sofistikuagoetarako —sintaxian oinarritutakoak, itzulpen automatikoa eta abar— lehen urrats gisa.

Lematizatzaile/etiketatzalea

Morfologiatik syntaxira doan bidea oso luzea gertatzen da LNPareren munduan, morfologia-sistema osoak eraikitzea posible den bitartean, gaur egun ez baita oraindik posible sistema sintaktiko automatiko oso bat garatzea. Are gutxiago ingelesa bezala ikertu ez den hizkuntza baterako. Hori dela-eta tarteko bideak hartu dira eta analizatzaile sintaktiko orokorrak baino sinpleagoak diren tresnak bultzatu dira azken urteetan. Arrakastatsuenak etiketatzaleak izan dira eta, haiekin batera, lematizatzaileak. Etiketatzaleek testuko hitz bakoitzak dituen analisi desberdinen artean zuzena dena aukeratu behar dute; lematizatzaileek, aldiz, lema posibleen artean dagokiona. Adibidez, *zuen* hitza analizatzean posible da *ukan* aditza lehenaldian izatea edo *zuek* izenordaina genitiboan. Testuinguruaren arabera erabaki behar du lematizatzaileak zein den hitzari dagokion etiketa zuzena (aditza edo izenordaina) edota zein den bere lema (*ukan* edo *zuek*). Beraz, lan hau konplexua da, ez baita posible hitz isolatuak aztertzea, eta syntaxiaren lehen urrats gisa hartzen da tresna hauen lana.

Atal nagusia desanbiguazioa bada ere, beste zereginak ere badaude halako tresna bat garatzean, esate baterako, hitz anitzeko unitate lexikalen identifikazioa (lokuzioak, hitz-elkarketak, pertsona-izen osoak eta abar). Desanbiguatze teknika bi ildo nagusitatik doaz: metodo enpirikoak edo estatistikoak batetik, eta ezagumendu linguistikoa, erregeletan, oinarritutako metodoak bestetik. Gero eta joera gehiago dago bi metodo-motak konbinatzeko. Lortzen diren emaitzak ez dira zeharo fidagarriak baina % 95-98 tarteko fidagarritasuna lortzen da. Sistema hauek garatzen ari dira hizkuntza askotarako eta gu euskararena ere egiten ari gara.

Tresna hauek izan duten arrakasta beren aplikazioetan datza, oso aplikazio interesgarri eta aktualak baitituzte lematizatzaile/etiketatzaleek:

- indexazioa: testuak indexatu nahi direnean ez zaigu forma interesatzen, lema eta kategoria baizik. Indexazioa da oinarria gaur egun hain modan dauden datu-base dokumenta-

letan eta Interneteko bilatzaileetan. Adibidez, testu batean kalekoak, kalera eta kalejiratik agertzen badira, lehen biek azaldu behar dute kaleaz galdetzen dugunean, baina hirugarrenak kalejiraz egiten dugunean.

- terminologia/lexikografia: automatikoki lemak ondo identifikatzen badira eta dagozkien etiketak egokitzen bazaizkie lan lexikografikoa erruz errazten da, eta testu batetik terminologia automatikoki erauzteak ez dirudi oso lan zaila.

Analizatzaile sintaktikoa

Analizatzaile sintaktikoen zeregina testuetako osagai sintaktikoak ezagutzea da: hitz isolatuez osatu sekuentzietan elkarrekin lotuta dauden egitura sintaktikoak (perpausak, izen-sintagmak, aditz-sintagmak, izen-lagunak, eta abar) ezagutuko dira. Analisiaren oinarria lexikoa eta gramatika izango dira, hizkuntzako hitzen ezaugarri sintaktikoak eta egitura sintaktikoen osaketa posibleak definituko dituztenak.

Prozesu honek anbiguetate handia sortzen du, esaldi bakar baterako analisi posible anitz lor baitaitezke. Kontuan hartu, gainera, hitzen analisi morfologikoa alde aurretik egin behar dela, eta hitz bakoitzeko analisi morfologikoa anitz sortzen direla (euskararen kasuan eta gure datuen arabera, hitzeko 2,7 aukera desberdin batezbeste). Anbiguetatea eragozpen handia da erabateko analisi automatikoa lortzeko. Erraza da laborategiko esaldi-multzo bat prozesatuko duen analizadorea eraikitzea, baina oso zaila testu libreekin lan egingo duena egitea.

Ingeleserako Alvey sistemaren gramatikak edozein esaldi tratatzen duela diote, baina gero ez da oso erabilgarria beste analisi edo sistemetan aplikatzeko: darabilgun hizkuntzaren anbiguotasuna dela-eta testu arruntetako esaldietan batez beste 100 bat analisi desberdin lortzen baitute.

Formalismo asko dago gramatikak definitzeko, baina gehienak Chomsky-k definitutako Testuingururik Gabeko Gramatikaren gainean egindako hedapenak dira. Baterakuntza-gramatiketan erregela bakoitzeko osagaien gainean ekuazio-mult-

zo bat definitzen da osagaien gaineko komunztadura egiaztatzeko eta egitura konposatuak osatzeko. Beste planteamendu berri bat agertu da zenbait sistema berritan: xedea ez da esaldi oso-osoan analizatzea, hori bilatuz gero gehienetan porrota izango baita emaitza, eta nahikoa da esaldiaren azaleko analisia lortzea, hau da, bereiztea zein diren osagai posibleak eta beren arteko loturak. Emaitza hauek teoria linguistikoen ikuspuntutik ez dirudite oso dotore, baina emaitza horiekin beste hainbat tratamendu informatikori atea zabaltzen zaio. Beste alde batetik, azken analizatzaile horiek konputazionalki askoz azkarragoak dira. Murrizpen Gramatikak dira adibide eza-gunena.

OINARRIAK

Datu-base lexikala eta morfologiaren deskribapena

Datu-base lexikala da hizkuntzaren lexikoaren biltegi erraldoia. Hiztegi elektronikoko moduko bat da, hizkuntzaren tratamendu automatikoari begira eraikia, eta, beraz, hizkuntzaren tratamendua automatizatu nahi horrek dituen eskakizunak kontuan harturik antolatua. Horrek eskatzen du, noski, lexikoaren antolakuntza gero zertarako erabiliko den kontuan hartuz egitea, eta lexiko-deskribapenaren sistematizazio bat: sarreren kategoria-sistema bateratu eta homogenea erabiltzea, kategoria bakoitzeko elementuak behar den bezala deskribatzeko beharrezko diren ezaugarriak zehaztea eta abar

Euskararen kasuan, Ixa taldean Xuxen ortografia-zuzentzailearen prestatze-lanari ekin genionean sortu zitzaigun halako lexiko-biltegiaren premia. Gorago esan bezala, baina, zuzentzaile hori oinarritzkoagoa zen analizatzaile morfologikoaren azpiproduktutzat hartzen genuen guk, eta datu-base lexikala ere ez genuen antolatu nahi izan zuzentzaile horretarako hiztegi edo hitz zerrenda soil gisa, etorkizunean euskararen tratamendu automatikoaren arloko beste edozein tresna edo aplikaziotarako oinarri lexikal sendo gisa baizik. Eta horrela sortu zen EDBL, Euskararen Datu-Base Lexikala, harez gero gure lanetarako oinarri lexikala izan dena, etengabe eguneratuz joan de-

na, eta gaur edo bihar komunitate zabalago bati bere atea irekiko dizkiona, oinarriak prestatze-bide honetaz beste batzuk ere balia daitezten.

Datu-basea diseinatzerakoan garrantzi handia eman zitzaion, bada, etorkizunean izan ditzakeen hedapenak onartzeko behar bezain malgua izateari eta, bereziki, bertan jasoko zen informazio linguistikoa ahalik eta erarik neutralenean deskribatzeari, hau da, formalismo edo teoria linguistikoetatik ahalik eta erarik independenteenean.

EDBLk gaur egun 70.000 sarrera inguru biltzen ditu, hiru atal nagusitan sailkatuak: hiztegi-sarrerak (izenak, adjektiboak, aditzak, eta abar), adizkiak (aditz-forma jokatuak) eta morfema ez-independenteak (atzizki, aurrizki, eta abar). Sarrera-kategoria bakoitzeko alde zurretik definiturik dauden ezauzgarri edo atributuak erregistratzen dira, eta kasu guztietan, lehen aipatu bezala, sarrerari dagokion morfologia ere deskribatzen da (informazio morfotaktikoa), horretarako bi mailatako formalismoaz baliatuz⁵.

EDBL egun datu-baseen kudeaketarako sistema baten pean dago eta halako sistemek ohikoak dituzten erraztasunak eskaintzen dizkiote hizkuntzalariari —hizkuntzalariak baitira bere erabiltzaile nagusiak—: interfaze atsegina lanerako, informazioa egunean mantendu eta berorren kontsistentzia bermatzeko erraztasunak, behar den aplikazioetarako informazioa behar bezala iragazteko aukerak, eta abar. Euskararen baturatze-bidean izandako azken gertakariak —Euskaltzaindiaren erabakiak, batik bat— egunean mantentzeko ere ezinbesteko tresna bihurtu da datu-basea, eta etorkizunean nahi genukeen zabalkundea izan dezanean EDBLk bete dezakeen lan inportanteetariko bat izan daiteke azken erabakien berri emango duen tresna izatea.

Hiztegi elektronikoak

Hizkuntzaren datu-base lexikal orokorra oinarri dela, horren inguruan biltzen ahal dira beste zenbait tresna lexikal ere: definizio-hiztegiak, hiztegi terminologiko berezituak, hiztegi elebidunak, eta beste. Horrelakoen garrantzia ere ukatu ezina da,

batez ere hizkuntzaren semantika tratagai denean edota itzulpenaren arloko aplikazioak egiterakoan.

Gaur egun, eta hemendik aurrera zer esanik ez, ia ateratzen diren hiztegi guztiak ateratzen dira euskarri elektronikoren batean (CD-ROMean, batez ere), eta horietaz baliatzea ere helburu da hizkuntza baten tratamendu automatikorako oinarri lexikala prestatzeko orduan.

Gurean hor ditugu UZEIren EuskalTerm datu-banku terminologikoa, I. Sarasolaren Euskal Hiztegia, eta Elhuyarrek, Harluxet Fundazioak eta Adorez taldeak, besteak beste, kalera-tutako hiztegi-lanak euskarri elektronikoko desberdinetan; etorkizunean, eta datu-base lexikal zentral batekin behar bezala loturik, adibidez, hainbat lanetarako oinarri lexikal osagarri bihur litezke lan horiek, nahiz eta hasieran helburu horrekin sortu ez.

Ixa taldean, oraintxe, Euskal Hiztegiarekin eta Aulestiaren ingelesa-euskara makinaratutako bertsioarekin ari gara lanean, EDBLri lotuz honek oraindik ez duen osagai semantikoa (definizioak) eta itzulpenezkoa (ingelesa) gehitzeko asmoan.

Gramatika konputazionalak: sintaxiaren deskribapena

Sintaxia ere funtsezkoa dugu hizkuntzaren tratamenduaren arloko edozein lan ekiteko, hizkuntza ezagutzea nahiz sortzea delarik helburua. Hizkuntzaren gramatika formalizatu eta konputazionalki tratatzeko moduan adierazi behar da, morfologiaz harantzago joan nahi duen edozein aplikazio edo tresnatan erabiliko bada.

Euskararen kasuan morfologia eta sintaxiaren arteko lotura estua hartu behar da kontuan lehenik. Horrek eraman gaitu tratamendu morfosintaktikoa analizatzaile morfologikoan—morfosintaktikoan, hobeto esanda— integratzera. Hitzaren barruko gramatika modu bat definitu da horrela, eta, horri esker, analisi morfologikotik beretik prestatzen zaio bidea gero etorriko den analisi sintaktikoari. Erregela multzo baten bidez deskribaturik daude, bada, hitz barruko morfemen arteko erlazioak,

erlazio horietatik hitz osoaren analisiarentzat garrantzizkoa den informaziorik eratortzen denean.

Baina horretaz aparte, euskarazko perpausen joskera, sintaxia, ere deskribatu beharra dago. Lehen esan den bezala, analisi zein sorkuntza sintaktikoak ezinbesteko tresnak baititugu aplikazio gehienetan. Horrela bada, beste hizkuntza batzuetarako baliagarri suertatu diren formalismoak eta analisi-teknikak erabiltzen ari gara gu ere. Horien artean azpimarratu nahi genuke Murrizpen Gramatika⁶, analisi morfologikotik ateratzen den anbiguotasun-maila jaisteko eta esaldien analisi sintaktiko azalekoa egiteko erabiltzen ari garena. Edozein testu —mugarik gabe— analizatzea helburu duen formalismo horretan hitzen «hurbileko gramatika» deskribatzen duten 1.000 erregela inguru idatziak ditugu oraingoz. Horretaz gain, PATR-II izeneko baterakuntza-formalismoaz⁷ euskarazko izen-sintagma eta perpaus bakunen egitura deskribatzen duen gramatika konputazionala ere garatu dugu.

Taxonomia semantikoak

Hizkuntza ulertzea xede denean, baina, ez da aski morfologia eta sintaxiarekin, semantikaz ere jakin behar izaten baitu programak. Anbiguotasun linguistikoa ebazteko beste modurik ez dago, asko eta askotan, semantikaz baliatzea baino.

Hizkuntza baten tratamendurako azpiegituran osagai semantikoak ere behar du bere lekua, beraz. Semantika lexikala da, beharbada, osagai horren prestakuntzan landu beharreko estreinako alderdia. Semantika lexikalak hitzen semantika biltzen du, lexikoko elementuen artean dauden erlazio lexiko-semantikoak: sinonimia, antonimia, hiperonimia/hiponimia (klase/azpiklase erlazioak), erlazio meronimikoak (zatia/osoa, osagaia/osoa eta abar), eta beste. Geroago etorriko da esaldien adierazpide semantikora eramango gaituen analizatzailea.

Hiztegi arruntetan hitzen semantika lexikalari buruzko hainbat eta hainbat informazio dago. Informazio hori bertatik erauzteko —erdi-automatikoki, askotan— makina bat saio egin dira, baita gurean ere. Lan horien helburua, gehienetan, lexikoko unitateen artean erlazio lexiko-semantiko horiek espli-

zituki errepresentatzea izan ohi da, azkenik sare semantiko moduko bat lortzeko. Ingelesezko sare semantikoen artean ezagunena-edo WordNet izenekoa genuke⁸, eta euskararako halako sare bat eratzea genuke guk ere geure epe ertaineko jomugen artean.

Hitzen forma ezagutzetik harantzago joango litzatekeen testu-zuzentzaile batek ezinbesteko luke halako tresna bat, eta gauza bera euskaraz idatzitako testuetan informazio-bilaketa egingo lukeen hizkuntzari zuzendutako tresna batek. Adiera mailako desanbiguazioan ere beharrezkoa litzateke halako sare semantikoa.

Testu-corpusak

Ikerkuntza-arlo honen azpiegituran nahitaezkoa den beste elementu bat testu-corpusak ditugu. Testu-corpusak testu-masa handiak dira, informazio linguistikoaren iturri nagusietako bat eta gorago aipatutako aplikazio, tresna eta oinarrietarako probaleku ezinbestekoak. Hizkuntz corpusak lexikografian duen garrantzia ezaguna den bezala, LNPrako lexikoi bat —datu-base lexikal orokorra bera— prestatzerakoan ere premiazkoa dugu. Gramatika bat ezin da hutsetik asmatu: testuak ditugu hizkuntzaren erabileraren lekuko. Egindako tresnak eta aplikazioak ezin dira probatu laboratoriko hitz, perpaus eta esaldiekin soilik: testu errealak behar dira, egindako programa horiek gero, benetako testuei aurre egin diezaietenean, porrot egingo ez badute.

UZEI eta Euskaltzaindiaren EEBS corpora⁹ genuke, guk dakigula behintzat, egun Euskal Herrian lengoaia naturalaren prozesamenduko lanetarako dagoen corpus sistematizatu bakarra. Baina corpus hori, 3.000.000 hitzekoa izanik ere, ez da nahikoa. Testu-corpus horien biltze-lan eta antolaketa sistematikoari ekin egin behar zaio lehenbailehen, modu planifikatu batean. Lan horretan toki askotako jendeak hartu behar luke parte —Euskaltzaindia, UZEI, komunikabideak, argitaletxeak, eta abar— uste baitugu halako lan bat behar-beharrezkoa dela, honetan ari garenontzat ezezik, baita beste ikertzaile askorentzat ere. Gaur egun ez da duela urte gutxi batzuk

bezala, testuak euskarri elektronikoan egunero sortzen baitira, pilaka. Kontua da horiek biltzea, txukuntzea, eta ikertzailen eskura jartzea.

IKERKUNTZA

Bukatzeko, lengoia naturalaren prozesamenduaren arloko ikerkuntza hartuko dugu hizpide, izan ere ikerkuntza baita hizkuntzaren tratamendu automatikoa helburu duen programa ororen oinarri ezinbestekoa. Baina, gorago esan bezala, oraingoan aipatu baino ez ditugu egingo gure taldean gaur egun esku artean ditugun proiektu eta ikergaiak.

Morfologia konputazionalaren alorrean, murrizpen gramatiken bidezko desanbiguazioa eta estatistikan oinarritutakoa ditugu aztergai. Sintaxiarenean, berriz, sintaxian oinarritutako zuzenketa, gaur edo bihar gramatika-zuzentzaile bat egitera eramango gaituena. Aipatu bi arloak ukitzen dituela, Konputagailuz Lagunduriko Hizkuntzen Irakaskuntzan ere aurreratua da tesi-lan bat.

Euskal aditzen azpikategorizazioa da beste ikergai teoriko bat, sintaxia ezezik semantikaren arloa ere ukitzen duena, eta etorkizunean aplikazio praktiko handikoa izatea espero duguna. Semantika eta lexikoaren alorretan, berriz, semantikan oinarritutako zuzenketak dituen arazoak aztertzea eta gorago aipatu dugun taxonomia kontzeptuala eraikitzea lirateke helburuak. Horretaz gain, hitz-adieren desanbiguazioa, hiztegi arruntetatiko informazio-eraztea, ezagutza lexikalaren errepresentazio-moduen azterketa, eta giza erabilerarako hiztegi adimendunak eta itzulpen lexikalerako laguntza-sistemak.

1. Donostiako Informatika Fakultateko Ixa taldekoak.

2. Ikus horretarako: Sarasola K. «Euskarazko softwarearen katalogoa». *Elhuyar, Zientzia eta Teknika*, 117. zk. 60-62 or. 1997.

3. Ikus horretarako: Artola X. «Informatika eta euskara: gaur egungo arazoak eta aurrera jotzeko bideak». *Uztaro*, 20. zk., 77-92 or. 1997.

4. Artikulu osoan zehar aipatuko ditugunak talde horren esperientziari eta egungo jardunari lotutakoak izango dira gehienbat. Informazio gehiago nahi duenak jo beza amarauneko helbide honetara: <http://www.ji.si.ehu.es/Groups/IXA>.

5. Koskenniemi K. *Two-Level Morphology: A general Computational Model for Word-Form Recognition*

and Production. Ph.D. tesia, Helsinkiko Unibertsitatea. Pubs. no. 11. 1983.

6. Karlsson F., Voutilainen A., Heikkilä J., Anttila A.. *Constraint Grammar: Language-independent*

System for Parsing Unrestricted Text. Mouton de Gruyter. 1995.

7. Shieber M. *An Introduction to Unification-Based Approaches to Grammar*. CSLI Lecture Notes, no.

4. 1987.

8. Miller G. «Five papers on WordNet». *Special Issue of International Journal of Lexicography* 3 (4).

1990.

9. Egungo Euskararen Bilketa Sistematikoa.

IRAILA-URRIA 1997

IRAILA-URRIA 1997

102 102

IRAILA-URRIA 1997

102

Z ENBAKI HONETAN
7

G AI NAGUSIA
11
JOSE MANUEL BARRUTIA
INTERNET-EKO MERKATUA

29
LUIS FERNANDEZ
EUSKARAREN ESPAZIOA INFORMAZIOAREN AUTOBIDEAN

47
ANDONI SAGARNA
JALGI EUSKARAZKO KOMUNIKAZIO-ZERBITZARIA

61
IÑAKI ALEGRIA / XABIER ARTOLA / KEPA SARASOLA
HIZKUNTZAREN TRATAMENDU AUTOMATIKOA

G AIAK
85
JOXE AZURMENDI
JOAN MARI TORREALDAI: 25 URTE JAKIN-EN ZUZENDARI

E GUNEN GURPILEAN
113
ALBERTO BARANDIARAN
HARKAITZ CANO
IMANOL AGIRRE
KIKE AMONARRIZ

I IBURUAK
137
PATXI SALABERRI
JIMENO JURIOREN NAVARRA. *HISTORIA DEL EUSKERA* LIBURUAZ

G AIAK

JOXE AZURMENDI

JOAN MARI TORREALDAI:
25 URTE JAKIN-EN ZUZENDARI

JOAN MARI TORREALDAI: 25 URTE JAKIN-EN ZUZENDARI

JOXE AZURMENDI

Gure historian zenbakiak berak ere ez dira garbi-garbiak eta zehatzak. Joan Mari Torrealdai 25 urte betetzen du aurtan *Jakin*-en zuzendari bezala, esan dezagun, paporean eta «ofizialki»; errealitatean izan liteke zerbait gehiago ere: 1964-1966, 1968-1969, 1977tik gaur arte. Zorionak eta eskerrik asko!

Jakin, 1956an Arantzazun sortua, legezko baimenik gabe ari zen bere sorreraz gero ateratzen eta nolabait zabaltzen, administrazioak isundu eta debekatu egin zuen arte 1961eko abenduan (*Jakin*-en aurreneko debekua).

- [1] 1964ko udaberrian berriro agertzen hasi denean, oraingoan baimenarekin eta kontrolerako muga estuekin, Zuzendaritzan ekipo berria dago, esperientzia gabekoa: Torrealdai

hor ageri zaigu jada, Zuzendaritzako hirukotean (64-66), hogeita bat urteko gaztea orduan bera. Joan Mari Torrealdairen paper erabakiorra *Jakin*-en historian geroxeago hasi da hala ere.

- [2] Aldizkariaren «krisi» bolada baten ondoren 1967an (beharbada hobeto Zuzendaritzaren krisiaz hitz egin beharko genuke), Torrealdaik, bitartean aurreko urte hori Zarautzen eman duenak irakasle bezala eskolan, berriro Zuzendaritza bere eskuetan hartu (1968) eta —«salbatu» ezezik— zeharo eraberritu du hedabide hau barrutik hala kanpotik, h. d., aldizkariaren formatoa eta kontzeptua bera modernizatu, Zuzendaritzako ekipoa eta funtzionamendu sistema berria sortu, erre-dakzio gisako lankide talde batekin hura inguratu eta sendotu, Unibertsitate ezberdinetako estudianteak (Euskal Herritik kanpo) aldizkariaren inguruan bildu, etab., egundoko bultzada, 68-69 nolabait «loriazko urte» garrantzitsu eta ondoriotsuetan. Aldizkari berri interesante eta arrakastatsuak bizi laburra izan du: 1969ko abuztuan administrazio frankistak berriro debekatu du *Jakin*, Franco hil arte hala jarraitzeko.

- [3] Hurrengo periodoan —oraingo honetan— aldizkariaren zuzendaria beti Joan Mari Torrealdai izan da (1977-1997).

Esan daiteke, beraz, gaurko *Jakin* aldizkari hau Joan Mari Torrealdairen produktua dugula.

Argitu behar da, nolana ere, funtsean hizkuntz eta kultur eredu basikoari buruzko katramila zaharrak jada gaindituriko aldizkari bat heredatu duela Torrealdaik, berak Zuzendaritza hartu duenerako; eredu finkatua, beraz, hein horretan, eta historiak gero eraman duen norabidean zuzen orientatua. Izan ere, arazo horiek erabakita utziak zituen aldizkariarentzat Joseba Intxaustik zuzendaria zela —hots, euskara garbi/mor-doiloarena, kultur eredu greko-latino klasikoarena: edo *Euzko Gogoa* ala *Egan* eredu hartu, eta euskara batuarena—, beharbada elementalak zirelakoxe, imaginatzerik ere gaur ez dagoen auzi mingarriak eta zailak izan direnak. Oinarri definitu horiekin, Joan Marik, esan bezala krisialdi baten buruan hartuta, aldizkariaren proiektua organo moderno, solido bat bihurtzen jakin du.

1967: aldizkariak hamar urte bete ditu eta krisian dago. Tenore horretan kointziditu dute, batetik pietista antzeko pent-samendu korronte erlijioso baten indartzeak Arantzazun ikas-le frantziskotarren artean, «mundutik» berriro Eliz barne isilera bildu gurago zuena —teologiako irakasle berri batzuen eragi-na bortitza izan da— eta, bestetik, Euskal Herrian gatazka poli-tikoa biziki gorritzea kalean, mila modutako iskanbilekin. Hemen guk nahikoa dugu memoria piska bat egitea, ez histo-ria: Bandasko greba, EAJ eta ETAren arteko talka (Aberri Egu-naren batasuna puskatzeraino), «felipismoaren» borrokak ETA-ren barruan... *Jakin-en Zuzendaritza* «umezurtz», situazioak era-bat gaitutua sentitu da. Batetik, egoerak aldizkariari kale bi-zian egotea eskatzen diolako: Arantzazutik egiterik ez dagoena. Eta, gainera, Zuzendaritzako oraingo jendeak bere izpiritualita-tearekin ulertzen duenez, kultur aldizkari bat frantziskotarrek ateratzea «suplentzi lana» bakarrik izan delako, laikoen «sub-sidiaria», horiek beren gisa ezin zuten artean, honez gero ordea «esku egokietan uztekoa», laikoen eskuetan alegia... Izpiritu derrotatu honekin («burukominak eta eragozpenak bakarrik sortu dizkigu, bai gure ixtudioetan bai gure bizimoldean» ai-tortzen zuen Zuzendaritzak editorial batean), nahi zuen edozein laiko talderi aldizkaria erregalatzeko Zuzendaritza prest zegoe-la beraz, *Jakin* hain zuzen «Felipeen» eskuetan geratzeko ope-razio bat Karlos Santamariaren interbentzioak ekidin du mo-mentu honetan, kudeaketa formula berri batez, Arantzazuko ikasleen eskuetatik atera eta haren arduradun Joan Mari To-rrealdai ezarriz Tolosan, Zuzendaritza eta erredakzio talde lai-ko nahiko zabal batekin. Salbamendu operazio hauetan des-takatu den beste bat Rikardo Arregi izan da, hogeita bost ur-terekin orduan.

Torrealdai, Santamaria eta Rikardo, horra 68-69 urteetan *Ja-kin-en Zuzendaritzan* egokitu den hirukote probidentziala. Hi-rurok «etapa berri» bati ekin diote —kontzienteki— *Jakin-en* historian, «gaurrari eta herriari lotua». Hortik aurrerakoa zai-la da kontatzen eta bereizten zeinen-zeinen historia den kon-tatzen den partea. Izan ere, hamabostero edo hilabetero hiru-rek bilera luzeak egiten dituzte Donostian, askotan lagun gehia-go ere tartean dela (Ibon Sarasola, Andoni Iturria, etab.). So-

las haietan euskal kulturgintzaren «planifikazioa» entseiatzen da; egitekoen programazio bat, ekintza talde berrien kreazioa; kulturgileen amateurismoa utzi eta profesionaltasuna, alor ezberdinen koordinazioa eta elkarren indartzea, etab., etab. Han piztu eta eztabaidatu da, gero beste forma batzuetan errealtate bihurtuko den hainbat asmo: Lur argitaitxeak gauzatu-ko duen dibulgazio testuen ideia, Euskaltzaindiak bere esku hartuko duen Alfabetakuntzaren proiektua, etab.; edo momentuan ezin izango eta geroago bakarrik gauzatu-ko direnak: Euskal Idazleen Elkarte batena, esaterako. (Euskal Idazleen Elkarte behin-behineko bat gero sortu denean, 1969, Joan Mari Torrealdai ibili da idazkari). Rikardo hila da, eta ongi da hori gehiena beti haren izenari aitortu izan badiogu urteotan. Rikardo gaztearen obran Santamariaren gidaritza zuhurra aipatzeak hala ere —esperientzia, argikusmena— eta haren alboan Torrealdairen presentzia etengabea gogoratzeak, ez dio orain deus kenduko haren ohoreari. Euskal kulturaren gogoeta komun bat izan da hirurek egin dutena. Ekipoan lan eginez, eztabaidatuz, proiektatuz, dena denena bihurtu dute; laguntzeko eta laguntza hartzeko prest, euskal kulturako esparru osoari begira jokatzu beti, irekiak beste aldizkari eta taldeekiko eta kolaborazio gogoz. Ez dituzte beren ideiak eta asmoak *Jakin*-era mugatu, ez pertsonalizatu (zenbat aldiz joan ote da Joan Mari urteotan Euskal Herriko beste puntaraino, gauez eta errepede txarretan, Alfabetakuntzako hitzaldi bat emateko, herrian zer-bait antolatu nahi zuten gazteekin edozein bilera «alferrikako» egiteko!); euskarak zer behar zuen, pentsatu dute beti, ez aldizkari honi edo talde hari zer interesatzen zitzaion. Horrela hirru langile paregabeon elkartasunak euskal kulturgintzako momenturik interesgarrienetako bat, ondoriotan aberatsa, markatu du. Tamalez, 69ko uztailaren 10ean Rikardo hil egin da, eta hilabete geroago administrazioak berriro debekatu du *Jakin*. Nolanahi ere, mila harpidedun inguru kontatzera iritsi da garai honetan aldizkaria. Gazteriaren plataforma bixi-bixi bat bilakatua da euskal kulturaren, gerraosteko belaunaldia aise identifikatzen da harekin, bestela etsai amorratuak ziren ideologietako jendea ere konpatiblea bilakaraziz proiektu honen inguruan.

Kazetari gisa Torrealdai instintoa bezalako zerbait du aldizkariaren formatoa eta itxura zaintzeko, irudia, egitama, barne organizazioa, atalen banaketa antolatzeko, letra eta masa banaketa milimetralki estudiatzeko, produktuaren txukuntasuna begiratzeko. Zuzendaritza hartu (1968) eta lehenengo egin duena, formatoa aldatzea izan da, azalez *Esprit* frantsesaren tankerakoa bihurtuz, prestigio internazionalako agerkari baten seriotasuneko alegia lehen begiratuan bertan, asmo berriari dagokionez. Ordea, aldaketa funtsezkoena, 68-69ko zenbaki haiek begiratuta, barruan ageri zaigu: gaietan eta gaien trataeran, zati monografikoan eta aktualitatezko oharretan, sinaduretan beretan (Santamaria, Koldo Mitxelena, etab.). Aldizkaria osoki berritu dela, ikusten da. Puntu honetan beldur naiz, Torrealdairen dohain hoberenak seguruenik nik laudatzen gutxiena dakizkidanak direla, gutxiena miresten ditudanak ez badira ere. Dohain intelektual praktikoak, pertsonekin traturako, talde lanerako eta ekipoan naturaltasun guztiz zuzendaritza asumitzeko: karisma kontrolatu bat, energia isila, irekitasuna munduari, diferentziaren eta armoniaren kultura eta elegantzia, Frantziako Tolosan eta Parisen estudiatua bakarrik ez duena. Hitz batean kultur animatzaile militantearen dohainak deituko nituzke: idealismo errealista, efikaziaren zentzua, ideien basoan —bereak ala besterenak, berdin da— bereizten eta selekzionatzen, edozeinen ideiak bereganatzen eta bideratzen jakitea, jendea lanean jartzea. Hiruzpalau iradokizunetik proiektu bat ateratzeko, jende hautatuz ekipoa osatzeko eta hura zama gabe, baina irmo gidatzeko abilezia. Gero, handitasun eta zabaltasun izpiritu bat, txiki-kerietan ez galtzeko, problemak beren dimentsio globalean planteatzeko, zeregintxo konkretuenetan ere marko orokorrak inoiz ez ahazteko. 1968an *Jakin* berritzeko proiektua planteatu denean, euskal kulturagintza osoaren planteamendu global bat egin da aurrena. Planteamendu honen ausardia da, hain zuzen —erradikaltasuna eta globaltasuna— gaur harritzen gaituena. Kulturagintzako panoraman Euskaltzaindiari zein rol dagokion xotil-xotil galdetzen da hor; euskal liburugintza zertan den eta zertan den euskal prentsa (ardura ia obsesiboki iraunkorrak bilakatuko zaizkionak urteekin), konkretuki gal-

detu alegia, zein premia dituzten, zein akats, zein eginbehar, Joan Marik beti egiteari begira teorizatzen baitu, batere teorizatzen badu. Ehundaka izango ziren berak eman dituen edo antolatu dituen hitzaldiak eta mahainguruak: baina lehena izango da hitzaldi eta mahainguruen «krisiaz» abisatzen, horiek jendaurrearen interesa galdu dutela, iruditzen zaionean («Zer gertatzen da hitzaldiekin?», 1985). «Alto jaialdien antolatzaile-ei!» hots egingo du, jaialdiak pasa egin direla, derizkionean:

Kultura putetxe bat bilakaraztea, kultur-gizonak erretzea, hori azken 15-20 urteotan maiz gertatu den gauza da [1980an idatzia]. Kulturaren autonomia gutxiegitan errespetatu da. Hainbat hitzaldi, hainbat kultur aste, hainbat jaialdi, hainbat kantaldi, herriko festen «dekorazio», «betegarri» edo antolatzaileen irudimen falta izan dira. Hona zer bilakatu diren gaur. Zulatzen den puxika baten antzera hustu dira ekintzok.

Beti adi eta kritiko, egiten ari garen bideari, geure obrarekin inoiz maitemindu eta itsutu gabe.

Marko orokorra, Torrealdaik begitan duena, Euskal Herria da, euskal nazio bezala. Eta ez isolaturik, munduko beste nazio Estatugabeen Internazional utopikoan ikusten dizu euskal nazioa. Breizh/Bretainiaz idazten du, horregatik, euskaldunen artean herri eta kultura hori ezagutzera emateko. Bide batez prentsaren jokabidea salatuz:

Duela zenbait urte, orain baino entzunagoa zen Britainia, FLB delakoaren bonben prentsako oihartzunari esker. Prentsaren politika zentralista dela medio, ia ezina da minorien herrigintzaren informazio jarraiturik biltzea. Noizbehinka eta aldika soilik izan ohi dugu gutxiengoaren mugimenduaren berri.

Kazetari gisa Nikaraguan egon denean, bereziki arduratu da hango indio meskitoen patuaz: Iraultzaren lehen egunetako hutsegiteez, kultura eta herri honen berezitasuna ezezagutuz, eta, gero, okerrak zuzentzeko ahaleginez, arazoari soluzio bat aurkitzeko. Bi Estatutan erdibituriko indio-herri honen autodeterminazioaz eta batasunaz, galdekatzen ditu buruzagi iraultzaileak («Euskal Herria gogoan»). Euskal Herriaren za-

tiketa hori Torrealdairen kezka etengabea izango da. Manex Erdozainziren adiskide minak, hura bizi zen artean batez ere, harreman handia ukan du Iparraldearekin. Hain zuzen 69an *Jakin* debekatu dutenean inprentarako prest zegoen monografia, *Jakin Sorta 1* liburu bezala agertuko dena, *Ipar Euskal Herria* da. Muga gainditu eta Ipar/Hegoa hurbiltzeko estrategia bat proposatzen du Torrealdaik: aldizkarien erredakzioetan ipar eta hegoaldeko lankideak nahastea, adibidez; ipar eta hegoaldeko ikastolen artean harreman finakoak antolatzea; Alfabetakuntzak «kultur eskursioak» antolatzea alde batera eta bestera, elkar ezagutzeko. Mugak muga, «dagokiona baino erru gehiago erantsi ohi diogu geografia marra horri (...). Hurbilketa hau hezurmamitzeko, planifikatze baten beharrean gaudela (...). Sekretu guztia hau da: mugaz haraindiko eta hemendikoen harremanak sortu, ugaltu, errotu eta planifikatu». Liburu horretan, testu zatitxo hautatu bidez, Iparraldeko literatura zaharraren maisutza erakutsi nahi die Torrealdaik irakurleei, «autore zahar horiek klasiku eta bide-erakusle bezala aintzat eta ontzat hartzeko» (1969ko pasartea). 78an berdin egingo du Nafarroari buruzko monografikoan «Nafarroako euskal idazleak» artikuluaarekin. «Nafarroa Euskal Herri? Hori hala dela praxian frogatzen dutenetakoak dira euskal idazleak».

Euskaldunok elkar ezagutzeko eta elkar hartzeko dugun eragozpen handiena probintzikoikeria da (edo «lau-probintzikoikeria»), Torrealdaik eraman ezin duen gaitza. «Bizkaitarra baino lehen euskalduna naiz», deklaratu du.

Bizkaitarra baino euskalduna lehenago izate horren esanahia praxian euskara batuaren arazoan planteatuko zaio Torrealdaik bizkaitarrari. Egia esan, inoiz ez bide zaio zalantzarik edo problemarik benetan sortu. Euskara batuaren proiektuan Torrealdaik hasieratik egon da nolabait presente, Baionako elkarrizketen garaitik alegia —urrundik bakarrik oraindik, egia esateko, ikusliar kezkatu gisa—, bera arazo hau elkarrizketa bidez aurrera ateratzearen alde agertuz orduan jada (1965). Gero, Arantzazun Euskaltzaindiak batasuna erabaki duenean, langile oso aktiboa izan da batasuna errealitate izan dadin, bai berak zuzentzen zuen aldizkariaren mailan eta bai maila

pertsonalean —Euskaltzaindiak agerturiko *Liburuak eta Batasuna (1967-1977)* eta *Euskal Idazleak eta Euskara Batua*, 1978, horren lekuko—. Giroa pozoitu egin da, ordea, eta Torrealdaik («Bizkaya por su independencia», «Bizkaitarrak barrero») «herri-euskara jatorraren defendatzaileen» aurka irten beharko du. Eta ez, herri-euskara jatorraren alde bera ez dagoelako, arazoa gaizki planteatzen ari delako baizik. Izan ere, giputz bat baino gehiago harritu izan gara komeria horrekin: bizkaitar askok «dot» esaten edonon enpeinatuz konpondu nahi dizu guztia, hori da jatorra; eta giputzak salatzen dituen beste bizkaitar asko, bera da giputzegia. Temak utzi eta, Torrealdaik zinezko bi problema ikusten du arazoan:

Lehen problema, bizkaieratik baturanzko bidearena da, nola egin prozesu hori irakaskuntzan bereziki. Eta hori arazo pedagogikoa da. Bigarren problema, ordea, batasun ereduarena da. Alegia, euskarak eraman duen prozesuan bizkaiera baztertuegi utzi dugula. Geure [bizkaitarron!] erruz. Bizkaierak ez du eman eman behar zuena. Geure erruz (...). Izan gaitezen praktiko: jendea bildu egin behar da, proposamenak egin, zehatzak, egingarriak; erabaki zer sartu beharko litzatekeen, zer promozionatu beharko litzatekeen irakaskuntzan nahiz literaturan; zerrendak egin. Kanpaina bat antolatu.

Hori 1982an idatzia da. Oraindik egitekoa zain dago.

Euskal Idazleen Elkartearen ere, idazle eskubideak babesteko edo baino gehiago, euskara batua bultzatzeko erakunde efikaz bezala ulertzen zuen Joan Mari Torrealdaik bere garaian (1968). Historikoki beharbada horrelaxe etorri baitzen etorri ere gehienbat elkarte honen ideia, San Martinek, etab., eraginda. Torrealdaik, orduan Elkarteko idazkari gisa ziharduena, honela ikusten zuen:

Euskaltzaindiak ez dauka agindu bidez lanegiterik. Borondate onaren eskale bat bihurtu dugu, zeren idazle bakoitzak nahi duenean jaramon egin ohi dio, eta gogoko etzaionean, baztertu. - Eskuloturik ikusten dut Euskaltzaindia, eta, beharbada, legerik ematen ere ausartzen ez dela. Eta, aldiz, gaur idazlerik gehienak, ene ustez, batasunaren alde gaude. Biltzea daukagu, eta Eus-

kaltzaindiaren erabakiak oro (daitezkeenean) onartuaz, baztertu ditzagun onartzen ez dituztenak. Gure eginkizun askok, egun, holako esjentzia eskatzen duelakoan nago.

Euskaltzale izatea den ofizio irenkorrean, gerra askotan batera egoten da ibili beharra, ibilaldiak eta korrikak antolatzen maiz kontsolatzen den herri honetan, gure egoera deseperagarrian: Torrealdaik —ezagun samarra baita korrikazalea dela bestela ere— hamar aldiz hartu du parte (beti, alegia!) «Korrika»n Euskalduntze-Alfabetatzearen alde. Eta hamaika aldiz bai, herrietan ikastolek edo ikastolen alde antolatuturiko ekintzetan, Araban, Bizkaian, Gipuzkoan, Nafarroan, Herri Urratsen. (Uste dut inportantea dela holako ekintza herriarretan euskaltzale «intelektualak» eta herriko jende aktiboa —azkenean euskararen egiazko euskarria— nahastea; egunero eginbeharrean bata besteagandik oso urruti ibiltzen direnok, han «goikoak» eta itxuraz hor «behekoak», «festan» elkarrekin bateratzea eta berdintzea. Ospaketa horien folklorismoaz eta —Donostiako Zinemaldi sasiaristokratiko edo hauteskunde kanpaina sasidemokratikoen folklorismoaz ez, noski—, intelektualtxo batzuk burlatzea, errazegia iruditzen zait. Errazegia eta sinpleegia. Horrelako festak zerbait sakratua eta kreatiboa duela, izpiritu berri bateko herriarena, aspaldi ohar-tua da eta politikak berak, gutxienez Rousseauz gero, majo esplotatua. Baina beste kontu bat genuke hau dena). Parentesi hau utzita —Torrealdai, ja Rikardoren adiskidetasun urteetatik, oso sentibera izan da beti jendeak herrietan euskararen (Egunkariaren, ikastolaren, antzerkiaren, bertsolarien, zinemaren) alde antolatzen dituen edozein ekintza eta festa modu kultural hauekiko— ez dago noski intelektual denak hara joaten ibili beharrik! Hala ere, bera Soziologian doktoratuak, pertsonalki bere solidaritasuna festan erakutsi ezezik, profesionalki bere behaketa eta ikerlana ere eskaini die behin eta berriro herri mugimendu horiei, ikastolari («Ikastola Euskal/Er-dal Herrian», ik. *Jakin* 19-20, 1981, 7-21; «Ikastolako elebitasunaz mahai-inguruua», *Ib.*, 120-132), bertsolaritzari («Bertsolaritzaren bide berriak», ik. 13, 1980, 91; «Bertsolariei inkesta», 44, 1987, 101-124), etab.

Euskararen zapalkuntzaren gaia da bat biziki gogoangarria, Torrealdaik ikertu dituenetan. Berak frankismoaren zapalkuntza ikertu du batez ere, eta periodo historiko bereziki gogor, baina mugatu horretatik ere, bildu izan duen material ugartitik, zatitxo bat baizik ez du oraino publikatu. Publikatua duen saio zabalena (ik. «Euskararen zapalkuntza 1936-1939», *Jakin* 24, 1982, 5-73) honelaxe hasten da:

Euskaldun gazteak ez du aintzat hartzen Euskal Herriaren aurka frankismoak egindako kultur jenezidua. Aintzat hartu ezeze, ezagutu ere ez du egiten.

Gazteek bakarrik? Ez hain gazte askok ez du aintzatago hartzen honez gero, profesoreengandik eta politikoengandik hasita. Miseria da gurea: gure informazio eta memoria historikoan, historialari «espainol»engandik dependitzen dugu («akademikoak» horiek dira); horiek ez dute euskara jakiten; beraz, euskararen kontua ez dute ikertzen; gero, kontu hori ez da esistitzen batere. (Garailearen historia idazten da beti, daki-gunez: eta modu askotan idazten da, garaipe harrotik ala «oposizio» kritikotik, azken finean garailearen historia beti). Polemika sortzen bada, zapalkuntzaren errealitatea oraindik kontu berriegia da eta ukatu, ezingo baitizute guztiz ukatu, minimizatu egingo dizute — eta askotan borondate txarra ere ez da izango. Ezagutzen dituzten ikerketetan eta historian izan ere halaxe den bezala, historia hori bigarrentiarra bihurtuko dizute. Ez dugu Aurelio Arteta UPVko profesoreak deklaratu zaharra, egia dela Franco-k euskara erreprimitu zuela, baina euskararen galerak zerikusi handiagoa duela beste kausa batzuekin, batez ere euskaldunen beren euskararen abandono axolagabearekin, hizkuntza nekazaria eta inutila bezala ikusi dutelako gizarte modernoan... Hizkuntzak, batzuk basatiak omen eta besteak zibilizatuak omenago bilakatze horrek, bere historia ez balu bezala; eta bere hizkuntza propioa baserritartzat edo modernotzat edukitzera jendea, edo herri bat, etortzeak, bere historia ez balu bezala; eta Artetaren arrazoitzeko modu horrek berak, bere historia ez balu bezala oso konkretua, aspalditik datorrena Torrealdairen saioan ikus daitekeen be-

zala propaganda frankistan. Espainola, ikusi hor, «el idioma más glorioso y más sonoro del redondo mundo» da; «ni dialectos como el catalán ni jeringonzas como el vascuence» dago tole-
ratzerik, onartezina baita «enfrentar con una manera de expresión de más de cien millones de seres humanos, una parla de orígenes no esclarecidos, pero que es a nuestro idioma lo que la rueda del carro de bueyes a la hélice del avión», etab. «Por tanto, ha de ser la ciudad quien en escuela, púlpito y bando imponga a la montaña una manera ilustre de expresarse, pues no sería admisible más que bajo una influencia separatista y masonónica (...) que fuera el monte quien pretendiera imponer a la ciudad su ruda y agria expresión»... Propaganda eta doktrina ofiziala hori zen, eskolatuen eta «intelektualen» eta jende jaunaren iritzia. Nola harritzen gara, jende xumearen iritzia izatera ere iritsi bada? Baina ez da mesprezua eta propaganda bakarrik egon. Zer minimizatu ez dagoen zapalkuntza legezko, poliziako, ekonomiko, sozial zitala egon da. Zoritxarrez ikertzen ez dena eta, gero, ezagutu ere egiten ez dena. Franco hil eta gero frankismoa ikertzen zuen liburu pila produzitu da. «Azkenaldi honetan Euskal Herrian bertan argitaratu diren historietan ere euskarari frankismoak egin erasoak apenas duen tratamendurik. Historia 'politikoak' dira», komentatzen du Joan Mari Torrealdaik. Horixe da kontua. Azkenean, bada, euskararen errepresioa eta triskantza aipatzea tonutik kanpo geratzen da, ezlekuan bezala diskurtso demokratikoan. Eta inoiz, gortesiaren amorez, edo borondate onenaren poderioan, zapalkuntza hori aitortzen dizutenean ere, aitortu, aitortza formal hutsa da, borondate onaren seinale eskergarria, baina zinez esperientzia tragiko baten aitortzarik ez daukana barruan, ez duelako egiaz ezagutzen... Torrealdaik ondo egin du, euskararen zapalkuntza ezezik, «jokaera linguistikoaren atzekaldean frankismoak duen izpiritua, ideologia» aztertuz. Izan ere, «izpiritu» hori, Franco hil eta forma instituzional publikoak eraberritu eta gero ere, ez ote da betiko bera? Aipatzen ari garen Torrealdairen saioa, Siadeco-ren aipamen batekin bukatu da:

... El colonialismo lingüístico ha tenido su expresión más brutal y despiadada en el imperialismo que se ha registrado en la época de la Dictadura franquista, con el objeto de erradicar definitivamente el euskara. — El cambio de política lingüística iniciado con el postfranquismo, más que el abandono del colonialismo lingüístico, representa la adopción de nuevas formas que consoliden la hegemonía de la lengua castellana en todos los territorios del Estado, como se desprende de las medidas más recientes.

(Euskal politikoeak berek askoz hobeto erreakzionatzen jakin ote duten, ik., aipatu saioaz gain, «Convencer y no vencer», *Jakin* 45, 1987, 151).

Jendaurreak eskuetan oraindik ezin eduki izan duen arren, Joan Mari Torrealdairen beste ikerketa luze eta inportante bat, argitaragabea, ezingo nuke hemen aipatu gabe utzi (ikusten duzue: gaiotan ikerketarik ez da egiten, eta egiten direnak ez dira argitaratu ahal izaten): 1.400 orrialdeko «La Censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983): Análisis de los informes del lectorado» tesi doktora. Lan erraldoi hau (Joan Mariren beste lan batzuk bezala, ekipo baten sostengua edukitzeak bakarrik posible egindakoa), Francoren garaiko euskal liburuaren zentsura ikertzeko, Alcaláko Artxiboko 1.500 espedientetik gorako materialaren araketan oinarritzen da, base ezin sendoagoan beraz. Idazleek berek sekula jakin ez dituzten zentsurako irakurleen balioespen bitxiak, edo fanatikoak, beti dibertigarriak, ehundaka jasotzen dira hor, euskal liburuenak ezezik, euskal gaietako edo eusko autoreenak ere (Baroja, Celaya, Otero, etab.). Jendaurrerako ote da noizpait material hori guztia?

Bidezkoa da, Franco hil eta gero, «urtebete(k) zentsurarik gabe» zer ekarri ote duen ikusi-mikusi nahiz hasi bada Torrealdai, ezagutzen diogun urtero-urteroko euskal liburugintzaren behaketa sistematikoan hasi denean. Zentsuraren harlosa gaintetik kendu zaionean, zer?, alai zutitu eta, euskal liburugintza biziberritu bat jalgi ote da plazara, libertate berrian dantzara?

Euskal liburuaren produkzioak ez du zirkinik egin, egoera berriaren eraginez. Zentsuraren ezabatzearen fruiturik ez da nabaritu, kasutxo bat edo beste salbu (...). Baina okerrago dena: zent-

surapean argitaragarri ez zen moduko libururik ere ez da atera. (ik. «Euskal liburugintza 1977.ean»)

Hortaz, bada, zentsurak euskal literaturari ez diola trabarik egin, egiazko kalterik egin, deduzitu behar ote dugu hortik hara? Ikusten dena da, euskal liburugintzak eta literaturak jasan duten kaltea oso sakona dela, ez axalekoa. Ia mende erdiko madarikaziopean euskal idazkintza munduak garatu behar izan duen eiteak, ez duela ematen egoera berriari azkar erantzuteko ahalmenik: euskal editorialek ez dute kanbio politikoei eta merkatu posibilitate berriei bat-batean erantzuteko ahalmenik; euskal idazleek ez erraztasunik, beren ohiko lanetatik zeregin berrietara jauzi egiteko. Libertatea, beraz, tranpa bat izan litekeela, aurretik nahikoa jipoitu eta ahuldu denari «ematen» omen zaionean, indarrrik ematen ez bazaio berdenboran... Aitzitik, zentsuraren kentzea behingoan nabaritu da indartsu gure artean. Zentsura gabe, posible bilakatu da gerrako historiak eta istorioak birreskuratzea, klandestinitateko protagonistak mintzaraztea, exilioko historia etxeratzea, errepresioak ezkutatzera behartu zuen hainbat dokumentu eta lekukotasun argitaratzea. Beraz, frankismoan tabu izandako informazio horren gosea handia denez, euskal gaietako erdal liburuaren eta prentsaren boom izugarri bat egon da, merkatuan oraindik ezer pintatzen ez duen euskal liburuak eduki ezin duen bezalako. Eta ez da hori bakarrik egon. «Birrajuste» politiko-sozialak aurrena beherakada bat eragin du euskal kultur munduan, hark nekez-nekez eta poliki egintsuak zituen organoak zarrastatuz tupustean, delikateza gehiegi gabe, kasu batzuetan krisi larriak eragiteraino. Zer dagoen ikusi eta indartu ordez, sortzen ari diren erakunde publiko berriek (abertzaleak omen dira), plazaratzen ari diren egunkari eta astekari «elebidun» berriek bezala, euskal munduak eman ezin zituen soldata eta diru eskaintzekin, lanerako aukerekin eta publikazioetako luxuekin eta harrokeria handinahiekin, bizi ere egin behar da eta, hainbat langile erakarri dute euskal medio apaletatik, hauen ekipoak odolustuz eta sakabanatuz. Ez ginela

politika oso etorkizun ikusle batekin hasi, esango genuke. Uztagun, alabaina, hori.

Honez gero inor ez da harrituko, Franco hil eta *Jakin*-ek berriro agertzeko baimena lortu duenean, ekipoak Joan Mari Torrealdai hautatu eta izendatu badu zuzendari. Aldizkari bat ez da noizean behin eskuan hartzen dugun orri sorta soilik. Askoz gehiago da. Asmo bat eta historia bat, oinarri ekonomiko bat, giza harremanak: gizarte bat da aldizkaria. Enpresa bat. Torrealdaik enpresaren parte hau, ardura ekonomikoarekin, 1990ean hartuko du osoki beregain, *Jakin*-ek frantziskotarrendandik autonomizatu eta elkarte anonimoaren formula juridikoa hartu duenean. 1970-1976 urteetan, aldizkaria debekatuta egon denean, Joseba Intxausti eta Paulo Agirrebaltzategi izan dira *Jakin*-en kargu egin direnak, iragana bildu eta egoera berriarren arabera proiektu berri bat oinarrituz etorkizunerako. Egun haietako giro politikoa hitz batekin gomuta daiteke: Burgosko Auziaren garaia da. Euskal Herriko etxeetan jendea asaldaturik —«zein ihesi, zein espetxean. Alderdi eta talde politikoen arteko ezinikusiak, errezelua, higuina, jabetu dira kulturaren ere lan egin nahi duten gazteen buru-bihotzez. Ideologi borrokak latzak izango dira» (ik. «25 Urte euskal kulturaren», *Jakin* 21, 1981, 103). Editorial berrien eta saio liburuen gorakada ueña izan da. Argitaletxe mordera sortu zen ia batera 69-70 inguruan (Gordailu, Lur, Irakur Sail, Etor, *Jakin*); 72an astean liburu bat publikatzera iritsi zen euskal liburugintza... Norgehiagoka ideologiko haserrean, taldeak hautsi eta bikoiztu, desagertu, berriak sortu, egiten dira gori-gori. Rikardo Arregiren heriotzarekin eta aldizkariaren debekuarekin (gehi Joan Mari Torrealdairen aldegitarekin momentu berean Tolosako Unibertsitatera), *Jakin*-en inguruan ibilitako gazteria hein batean urrundu eta sakabanatu egingo da berriro bakoitza bere bidetik (Kintana, Sarasola, etab.). Horrek denak, eta are aldizkaritatik liburugintzara pasatzeak, planteamendu ekonomiko eta sozial berria eskatzen zuten. (Aldizkariaren harpidetza urtean 150 pezeta kostatzen zen, liburuena ia mila!). Bestalde Zuzendaritzak, kriterio zuhurrarekin, borroka ideologikoetan ez zuzenegi sartzea erabaki zuen, arazo polemikoak horregatik saihestu gabe: erlijioaz, ikastolez, kooperatibez antolatu dituzten liburuak

—biziki eztabaidatuak ziren gaiok orduan—, iritzi ezberdinen plataforma gisa eratuak izan dira, horregatik. Dena dela, guztien gustoa ez da inoiz asmatzen eta holako giroetan gutxiago. Harpidedungoa gutxiturik, bada, lankideen ingurunea berritu beharrean, polemika giro itsua ekidin guran, Intxaustik eta Agirrebaltzategik (Bartzelonatik eta Erromatik, Unibertsitate-*tik* heldu berriak biak) orientazio bat *Jakin-i* ematea erabaki dute, gero erabakiorra izango dena aldizkariak hartuko duen moldean Franco hil ondoren: kaleko aktualitate amorratuegiari atxiki gabe, unibertsitarien zerbitzuko lanak egitea, estudianteentzat baliozko eta oinarritzko testugintza eta hiztegi-gintza; beste saio edo aldizkari-liburu periodikoetan ere estudio eta informazio material probetxuzkoa sortzea guztiz gain («Lur eta Gizon: Euskal Herria», «Euskara batua zertan den»), eta gai eztabaidatsuetan («Erljioa auzipean», «Kooperatibak») azterketari eta informazioari ematea lehentasuna. (Asmo haue-tako batzuk gero UEUra joango dira —Karlos Santamaria eta Agirrebaltzategi bitarteko— edo UZEIra, Intxausti eta Agirrebaltzategiren bidez). Oraingo *Jakin* honek urrutiko distantzia serio batetik soegiten diola munduaren bilakaerari ematen badu, beharbada garai bateko giro ideologikoegian eta haren aurkako erreakzioan dago arrazoia, eta giroa aldatu denarekin aldizkarian ere pittin bat alda daiteke apika. *Jakin* honen eredu-a —formatoa, barneko egitura, etab.— berriro Joan Mari Torrealdaik landu zuen, horretarako *Etudes*, *Projet*, *Esprit*, eta beste aldizkari batzuen egoitzak bisitatuz eta zuzendari-ekin mintzatuz, Soziologiako bere ikasketei azken ukitua emateko Parisen 1975eko maiatz-ekainetan egin zuen egonaldia aprobetxatuz.

Hain zuzen Soziologiako Lizentzia horrexen egokitzapen eta hedapenez antolatua da *Euskal Idazleak Gaur - Historia social de la Lengua y Literatura Vascas*, 1977, *Jakin*-ek aterea eta Lan Kide Aurrezkiak finantzatu eta zabaldua, 45 mila aleko edizioarekin egundoko harrera izan zuena postfrankismoko lehen giro esperantzatsuan, argazki eta aurkezpen dotorez, euskal kulturaren ezagutzen ez zen luxu distiraz. Bitartean badu bere pareko bigarrena, argazki are dotoreagoz eta luxu are gehiagoz, *Euskal Kultura Gaur - Liburuaren Mundua*, 1997, aurten

berton *Jakin*-ek aterea eta Euskalgintza Elkarlanean Fundazioak eta Lan Kide Aurrezki/Euskadiko Kutxak finantzatu eta zabaldua hori. «Gaurko euskal idazleriaren soziologia izan nahi luke liburu honek», abisatzen zuen 1977koak. Zehazkiago: «Idazleriarena, eta euskal liburugintzarena». Bigarrenak, liburugintzaren soziologia izan nahi duela, azpimarratzen du: liburuarena, ez literaturarena. (Badakizu, azterketa moduok literato batzuei ez zaizkie batere gustatzen: literatura beti «beste zerbait» da!). Funtsean biak euskal liburugintzaren behaketa soziologikoak dira, R. Escarpit-en edo ILTAM-en azterketa metodoarekin eginak. (ILTAM: Institut de Littérature et Techniques Artistiques de Masse, Bordelen). Gero, liburuak idazlea izaten du, bere ingurua izaten du, merkatua izaten du, h. d., bere bizitza pribatua eta publikoa izaten ditu. Joan Mari Torrealdairen estudiook gure artean lehenak dira «euskal idazkulturari soziologiazko ikuspegia» sistematikoki aplikatzen. (Ik. bigarrenean ere: «Nik dakidalarik, lehen aldiz aztertzen da euskal liburuaren historia era honetara»). Horrek, ikerlanek funtsean *gaurko* eta *liburugintzaren* azterketak izan nahi duten arren, metodikoki beharbada beste leku batean errigortasun dudagarrikoak irudituko luketen inkurtsio edo eskurtsioak eginazten dizkio egileari, proiektuaren mugak espazioan nahiz denboran zabalduz: eta ederki horrela, interesak hala eskatzen duelako, eta liburuok plazan probetxuzko tresnak izan daitezzen ere. Izan, horixe baitira: edozein lanetarako artxibo eta material baliagarriak euskal liburuaren inguruko zernahi arlo eta zeinahi garaitan, Etxeparegandik hasita. Esaterako, aurreneko lanak (*Euskal Idazleak Gaur*) parte handi bat erdaraz zuen, intelektual baskoei ere euskararen eta euskal literaturaren berri emateko, garrantzizkoa baitzen momentu hartan: hainbat mapa, laburpen, kronologia, taula historiko-sozial, balioespen kritiko, etab., gero, baskoek ez dakit, euskaldunok makina bat zer ikasi aurkitu baikenuen han —eta makina bat zer kopian, batek baino gehiagok: hori oso ondo baitago, eta kopian egiten dela aipatzea ez gaizki—, liburuaren arlo estrikotik kanpora. Berdin bigarrenean (*Euskal Kultura gaur*), inprentaren historiatik Euskal Herrian azken hildako idazleen zerrendaraino, Jaurlaritzaren kultur politikaz, beka eta sariez, prent-

saz, bilakaera kultural arruntaren kronologiaz, etab., zenbat eta zenbat informazio liburuan zehar! Euskal kulturaren kasik profesionalak garenok, teknikoak izan gabe, gauza pila bat ikasten dugu hor. Uste dut, liburuaren kontuan Torrealdairengandik ikasten dugula Euskadin gaur denok, argitaletxeek eta Jaurlaritzak berak ere bai, datu base konpletoena berak bildu duelako, maiz kexatu den arren, eginkizun horrek ezin duela jarraitu zeregin pribatua izaten. Ikustekoa da *XX. mendeko euskal liburuen katalogoa* (I eta II) lan espantagarria. 1997tik *Jakin*-en zuzendari denez gero, aldizkariak edo prentsaz soil axolatzeraz mugatzeke, «Euskal liburugintza» informea urtero-urtero publikatzen du. Joan Mari Torrealdai liburuan espezializatu da. Baina ez liburu-liburuan itxita geratzeko, goian aipatu den izpiritu zabaltasuna frogatuz baizik, euskal kultura osoaren planteamendu batekin —«herri baten aurpegia liburutuan ere ikusten ahal da»—, beti euskal idazkintza eta kultura osoari adi. Bigarren froga, egiteko baten inguruan lankideak biltzeko eta jendea lanean jartzeko aipatu dugun haren ahalmenarena daukagu hemen, bestela ez bailirateke lanok inola posible izango, ez egitea eta ez gero publikatzea, planifikazio eta organizaziorako sen bizi bat gabe, sektore ezberdinen interesak proiektu amankomun batean bateratzen dakiena. Eta, azkenik, analisia beti ekintzari begira: zer egin liburua hobeto argitaratzeko?, zabaltzeko?, esportatzeko? Nola hobetu EIE? Torrealdai betidanik kezkatu izan duten arazo praktikoak: nola indartu Durangoko Azoka? (1965: «Euskal liburu eta diskuen lehenengo azoka Durangon», *Jakin* 20; 1979: «Durangoko Azoka bidegurutzean», *Jakin* 12); nola promozionatu gehiago euskal liburua? (*Jakin* 41, 1986, 103). «Umezurtz jaiotzen da euskal liburua, lantzamendurik gabe, promoziorik gabe, inolako laguntzarik gabe»... Torrealdairen analisi horietan behin eta berriro agertzen den salaketa bat UNESCOren klasifikazioan okupatu gabe geratzen diren gai eremuena da:

Filosofia, zientzia politikoa, administralgo publikoarekikoa, detretxoa, medikuntz zientziak, nekazaritza gaiak, kirolak, etab. Hitz gutxitan, bizitza publikoari, administralgoari, bizitza ofizialari dagozkien gaiak oro falta dira euskaraz. (ik. «Euskal liburugintza 1976an», «Euskal liburugintza 1977an», etab.)

Soziologikoki, anormaltasun normal etengabe bat dela gurea, esango genuke.

Beste alderdi —gehiago pribatu— honetan ez dut luzatu nahi, baina ohartxo bat gustora egingo nuke: Torrealdairentzat liburuak eta literatura ez dira soziologiarako eta kuantifikaziorako materiala soilik. Irakurri eta gozatu egiten diren objektuak dira aurren-aurrena. Izan ere, Bartzelonako edo Frankfurtoko liburu-dendari zahar bat literatura puruenean kristoren aditua iruditzen zaigu, eta anarkista itxurakoa bada are poetikoagoa oraindik; baina hemengo aditu egiazko bat, liburu tratante hutsa dela pentsatzen dugu. Torrealdai literaturzalea ere bada. Egia da, gero ez duela alderdi hori gehiegi azaldu bere izkribuetan. Nik neuk behiala Ionesco-ren teatrozale bezala ezagutu nion bere idazle giharra eta fintasuna.

Prentsan ere aurren-aurrenik kazetaria da, antolatzaile edo zuzendari eta kazetaritzan tituluduna baino lehen. *Jakin*-en historian, urte gehiena haren zuzendaria izan ezezik, lankide orotatik gehientsuena idatzi ere berak egin du berrogei urte honetan. Gero 68an «Nota laburrak» eta 77tik aurrera «Orain eta hemen» saila izango diren iruzkin periodistikoak, aldizkariko orri bixkorrenak, berak ja 64an entseiatuak dira (ik. «Abarrak», *Jakin* 17, 90 eta hurr.). Hiruhileroko aldizkotasuna agian ez da egokiena kazetaritza tipo horretarako; edo agian erredakzioa ez zen lan horri eusteko egokiena. 87-88an Torrealdaik —saila «salbatu» nahita— berak bakarrik idatzi du «Egunen gurpilean». Torrealdairen nota laburrok askotan prentsaren irakurketa kritikoak baino ez dira izaten. Kezkaturik itauntzen du behin, prentsan Juan Gelman poeta argentinoren «exilioan aberri bakarra hizkuntza da» esaldia irakurrita: «exilioan ote gaude geure herrian?». Prentsa irakurketa horietan behin eta berriro agertzen dena manipulazioaren gaia da. Informazio desinformatzailearena. Futboleko Mundialean Argentinan, mundu guztiko kazetariz josita egon zen lurralde hura, eta mila gauza ikusgarri eta jakingarri ziguten ikusarazi eta jakinarazi handik: bakarrik, inork ez bide ditu inon ikusi 15.000 desagertuak, 8.000 preso politikoak, 8.000 hildakoak arrazoi politikoengatik.

Hara joan diren Espainiako jokalariek herri normal bat ikusi omen dute, aitortu dute bueltakoan. Eta noiz ikusi du Euskal Herriaren zapalkuntza gure hondartzetara etorri izan den udatiarrak? — ‘Terrorismo zuria’ ikusgaitzagoa da.

Egon ez dena ezerezetik sortzeko, eta badena edo izan dena ez-izanarazteko boterearen ahalmen jainkozkoa, propaganda bidez. Aireoste alemanaren bonbardaketa Gernikan, ez zen egon, dio Torrealdaik George K. Steer kazetari ingelesari kale bat hiri kiskaldu horretan izendatu dioten kariaz: gertakari hori frankismoak inexistente bihurtu zuen historian, haren ordeztu «gorrien» erreketeta bat bilakaraziz (errealitatea egunkariak egiten duela, egia bada, begira itzazue *Diario Vasco* edo *Correo*, ea «haien» errealitatean gertakaria hura noiz hasten den existitzen berrogei urtean). Orain euskararen zapalkuntza da, hori ere egon omen ez dena, «errealitate akademikoan»...

Urteotan Torrealdaik prentsan erreparatzen duen fenomeno bitxi bat «legenda beltzaren» deskargatzea da espainolen bizkarretik euskaldunon gainera. Intolerantzia, politikaren kontzeptu erlijioso-sakrala, fundamentalismo ideologikoa, fanatismoa, historikoki espainolen karakterizazio klasikoak izan dira, erraz konprenitzen dena, beraiek legenda beltza kontsideratu nahiago izatea. Berak zama beltz horretatik libre uste izateko, ez da metodo txarra apika, intoleranteak eta fanatikoak orain euskaldunak (abertzaleak) kontsideratzea, beren «etsaiak». Ipurbeltza, zozoa iruditu omen zitzaion beleari. Horrela diskurtso unibertsal bat paratzen da, topikoez ongi armatua, eta edozein izan arazoa —hauteskundeak, ETAREN atentatu bat, Picassoren Guernica Bilbora ekartzea edo Arzalluzen ateraldiren bat— artilleria lexikal bera disparatzen da beti hedabideen kanoi guztietatik. ETAkoak fanatiko hutsak dira. Euskaldunok fanatiko eroak eta aldeanoak gara.

Los obispos vascos, con sus pastorales —Torrealdaik Umbrali hartu dion libereatasun espainolaren perla bat bakarrik aipatzeko—, están sustituyendo el agua bendita por amonal en todas las iglesias, parroquias, catedrales, ermitas y oratorios vascos (...). Monseñor Setién es, sí, el último carlista, por lo que llevamos leído (?) de él, el clérigo legitimista de un racismo y un aldeanismo.

mo que no habian vuelto a ser tan virados, revirados y virulentos desde el XIX.

Torrealdaik prentsako, irrati eta telebistako, Sádaba-Savater edo Txema Montero-García Damborenea artean antolatu «so-lasetako» hedabideen liberaltasun eta irekitasun espainola, sarri-sarri izan ditu komentatzeko aukerak bere komentaris-ta ofizioan. Aurkitu duena: «moroak eta kristauak» jokatzan ari dira berriro, epaituko du Torrealdaik.

Une honetan, kazetaritzaren egitekoa ez da informatzea, iritzien plu-raltasuna plazaratzea, ez. Plataforma barik, *rocaforte* dira komu-nikabideak gaur eta hemen.

Gerrako kazetaritza bat (baina gerrak kazetaria ez harra-patzeko «prentsa askatasun» garantiaz korazatuta!). Torrealdaik ohartzen duena da, sozialista jendea —agintean berak egon diren artean bederen— txit aktibo aurkitzen dela holako kan-painetan. Eta Mario Onaindiak Madrilgo prentsa horretantxe «no existe ninguna campaña contra Euskadi en la prensa» de-klaritzen duela, ohartzen du. Eta Raúl Guerra Garridok «El año cultural español»eko «La cultura en el País Vasco» kapituluan euskal kulturaz nola informatzen duen, ohartzen du:

Oin-oharren bidez jakingo dute behintzat euskaraz ere idazten dela...

Manipulazioa, kazetaritzaren antolamendua, titulu txarte-laren beharra edo eza kazetaritzan jarduteko, prentsaren age-riko edo ezkutuko kontrola eta zentsura, Torrealdai beti asko interesatu dute. Berdin, interesik handienarekin segitu du To-rrealdaik Franco hil ondoren egon den prentsa mugimendua, jaio, eraberritu edo birsortu eta batzuetan atzera hiltzen ziren egunkari eta aldizkariekin. *Jakin*-en idatzitako iruzkin labur ja aspalditxoko haiek —bati ongietorria emanaz, bestea despedituz— iturri ezin hobekak dira gaur, kazetaritzaz berak nola pentsatzen duen ikusteko. Euskal irratien garapide eta gora-beherez ere interesatu da, eta batez ere ETBz, sakonki eta lu-ze, haren borroka borrokatuz euskararen alde, haren larrial-

dietan larrituz («ETBren etorkituna J. Caro Barojaren eskutik?») eta haren arrakastetan poztuz bera ere. Hain zuzen kazetaritza Lizentziarako memoria izan zen bere *Euskal telebista eta euskara*, 1985, liburua, azterketa soziolinguistikoen ildotik beti.

1974-1977 artean Torreal dai *Anaitasuna* hamaboskariko zuzendaria izan zen (eta «Anaitasuna eta idazleak» eta «Anaitasunaren irakurleak» azterketa soziologikoak egin zituen berehalaxe). 77tik aurrera *Jakin*-ekoa. 1964ean bere lehen kolaborazioa argitara zuenetik, *Egan*, *Euskera*, *Argia*-n kolaboratu dizu, «etxean» kolaboratuaz gain, *Jakin*-en eta *Anaitasuna*-n alegia. Torreal dai bere arima eta gogoia osorik ipini duen proiektu bat *Egunkaria* izan da: haren sorrera eta jarraipenean berak daki zenbat ordu eta enpeinu eman duen. Lehen momentutik hasita, presentzia modu ezberdinak eduki ditu proiektu horretan: hainbat jenderekin batera, baina Joxemi Zumalabe eta Martin Ugalderekin batez ere, *Egunkaria* Sortzen bultzatzen; gero *Egunkaria* S. A. ren Administrazio Kontseiluko kide, Kontseilu Editorialeko zuzendari, *Egunkaria*-ren izenean negoziatzaile Eusko Jaurlaritzarekin..., kostu handiko eta loa galarazteko eginbeharrak denak. Baina hauek aipatzeko ni baino egokiagoa da *Egunkaria* bera... Kazetaritzako «Kirikiño» (1976) eta Gerediaga Elkartearen «Tontorra» (1977) sariak irabazi ditu, etab. Horrela, *Jakin*-en filosofiak dioena —bere definizioan Joan Marik erabakiorki eskuartu duen filosofia hori— *Jakin* larien egiazko lan eremua euskal kultura osoa dela, aldizkarira mugatua ez dagoela, zuzendariak aspaldidanik esperientzian eta praxian erakusten du, antolatzaile, lankide, animatzaile gisa dituen bere dohainak adiskidetsuki eskainiz.

Bere kazetari lan ezberdinetan, erreportaia zoragarri bat, neuri behintzat asko gustatu zitzaidana, destakatuko nuke: «Nikaragua libre, Ertamerikan», erreportaia-saio hedatsuak oraindik arras ezohikoak ziren garai batekoa (ez dut esan nahi lehena bera izan denik euskaraz: ez dakit hori). Nikaraguako iraultzari buruz tentuz eta maitasunez egindako erreportaia —begiak Nikaraguan, gogoia Euskal Herrian—, berak pertsonalki ikusi eta entzun duen informazioaz hornitua. Guztiz lortu-lortua,

informatiboki bezala literarioki saio biribila (*Jakin* 38, 1986, 13-60). Iraultza eta iraultzaileen pluralismo erlijioso edo ideologikoa, iraultza garailea eta demokrazia alderdi aniztuna, abertzaletasuna eta sozialismoa edo abertzaletasuna eta antiimperialismoa, ekonomia nazionalizatua ala mixtoa, sozialismoaren eredu propio baten ametsa, etab.: Joan Mari Torrealdairen eta belaunaldi bateko hainbat jenderen gogaiera edo, nolabait esan, filosofia politiko eta soziala ere, nahiko islatzen da kazetari-saio horretan.

Euskaltzale militantea ez da «filologo» izpiritual bat izaten; jeneralean pentsamendu politiko eta sozial jakin samar batekin ematen da oro har, azken aldian behintzat. Torrealdairentzat aldizkariaren kokalekua prentsa guztiaren eta euskal kultura osoaren baitan, eta euskal kulturaren arazoa euskal nazioaren arazoaren baitan definitzen den bezala, Euskadiren arazoa ere ez da munduaren azken horizontea harentzat. Nik dakidala, Torrealdairen pentsamendu politikoa inon ez dago sistematikoki azaldurik. Zilegi izan genezake, ordea, Torrealdaik adiskide hilaren ohorez idatzitako «Rikardoren pentsaera»n aipatu dituen elementu nagusiak adibidez (abertzaletasuna, sozialismoa, etab.), adiskide Rikardoren pentsamendukoak ezezik berekoak ere kontsideratzea. Santamariak, Rikardok eta berak *Jakin*-erako landutako ideario basikoa, idatziz formulatu (29, 1968) Joan Mari Torrealdaik egin du: imperialismo eta kolonialismoaren kondena, sozialismoaren eta bereziki ezker berriaren interesa, federalismoa, etab. Ideario horren formulazioan zalantza gabe Santamariak paper inportanteena izan du. Baina Santamariaren «bidean» lehenagotik ageri da nolabait Torrealdairen pentsamendua, hark jorratu ohi zituen gaiak jorratuz eta hark irakatsi ohi zituen autoritateak ikasiz: ik. «Katolikoaren egintza politikan» (16, 1964), «Apartheid politika Hego-Afrikan» (20, 1965), eta batez ere «Burgeskeriari agur»en (21, 1966) egiten den Mounier eta beste autore pertsonalisten erabilera oparoa. Bestalde, 68an Torrealdaik José M. González Ruizen *Creer es comprometerse*-ren erreseina arretatsu bat publikatu badu, nola ez gogoratu, Rikardo Arregi zela gure artean teologo kritiko horrek oso inpaktatu zuena, eta berorrek emana ziola urtebete lehen saio gogor bat-

zuetarako («Euskaltzaleen Jainkoa hil behar dugu») bultzada? Grosso modo «ezker berriko» pentsamolde bat da, 68 aldera Santamaria eta Rikardorekin, gero Manex Erdozainzirekin, etab., Torrealdai garatu duen pentsamoldea. 70etik aurrera mundu horretan gehiago sakontzeko aukera izan du Frantziako Tolosan: estudio horien emaitza izan da *Iraultzaz*, 1973, iraultzaren kontzeptu, teoria, historiaren azterketa, eta batez ere Modernitatearen azterketa sistematikoa iraultzaren ideia-
ren ekoizle bezala. 68 ondo hartan mundu berri, gizarte berri baten itxaropenak eztabaida gabekoa zirudien. Are, moderniantzat berezkoa eta ebidentea zela itxaropen hori, pentsa zitekeen. Torrealdairen azterketak agerian jartzen duen legez, modernitatea horixe da funtsean:

Gizonak bere burua libretzat jo du. Eta beraz, naturalezatik askatu den bezalaxe historiatik ere liberatu beharra du (...). Ez gehiago historiaren mende, ez gehiago, beraz, gizartearen mende.

Gizartea aldatu behar den zerbait da. Erro-errotik aldatu ahal litekeena, aldatu ahal ere. «Erreboluziozaleak, dena alda daitekeela uste du, giza-natura ere bai». Guztialdatzaile ahaltsu hori arrazoimena da, progresoaren jainko Vulkanoa...

Iraultzaz liburu horretako kapitulu txiki bati «Ekologiatik iraultzara» zeritzon, eta 68 osteko korronte batzuen informazioa ematen zuen. Lauzpabost urte geroago, ikuspuntu ekologikotik mendebaleko gizartekera guztia auzitan jartzera Torrealdai bera heldu da:

Teknika eta tresna berriak sortu eta sortu dihardu gizonak. Arriskuez axola gutiegirekin. Etekin eta interes pribatuek dute munta eta ardura. Ondorioa hau da: gizona gero eta arrisku handiagotan murgildurik aurkitzen dela (...). Begira dezagun Europa: zentral nuklearrak hor ditugu, bomba atomikoa ere bai, karreteratan garraio arriskutsuz kargaturiko kamioiak, trenbideak berdin, gure buru gainetan errusiar satelite zoro bat kontrola galduta, non eroriko den ez dakigula, Amoco Cadiz itsasontzia leherturik eta Britainiako itsasertza hondatu duelarik, hainbeste lan-tegi arriskutsu gure herri barnetan eta ingurutan, eta abar. Hau-xe da gure zibilizazioa. (1977)

Beste artikulu batean Euskal Herria ez da txukunago ikusten:

Gure ibai zikinak, gure hirien eraketa, gure mendietako pinua, gure aire pozoindua, gure lur-eraketa, etab.

Lur-eraketaz, hain zuzen, 78ko nota labur batean —«Bilbo handia ala Bilbo munstroa?»— Euskal Herriaren bilakaera modeloan benetan problema larri bat ukitzen zuen: Euskadi osoa hiri bat egin ordez, orekatuki banatuz biztanleria (eta zerbitzuak!) lurralde guztian, hiriburu jendepilatu batzuk eta gainerakoa herrimortu hustuak ari gara egiten.

Bizkaiko jendetzaren % 79 Bilbo Handian bizi da. Bizkaiko edozein eskualdetan baino 10 aldiz gehiago, Bizkaiko gainerako lurralde guztietan baino 4 bider gehiago. Kontzentrazio ikaragarria da, lur eremuz % 16,7 besterik ez dela kontuan edukiz. Horrela, beraz, Bizkaia-aren % 16,7 lur-eremuan, jendetzaren % 79 bizi da. Hori absurdua, hori!

68ko gogoetak eta 73ko liburua (*Iraultzaz*) modernia- ren optimismo guztiz egin dira. Haatik modernotasunak honez gero alderdi negatiboagoak erakusten ditu:

Gure zibilizazio honek bihotzean du natura erabiltzeko joera. Naturaren kontra borrokatuz eraiki du gizonak Mendebaleko gizar- te hau. (*«Ekologia eta politika»*)

Eskemak aldatu egin dira. Progresoaren mitologiari- k ez:

Zibilizazio honetaz baikor eta pozik ibili gara orain arte. Sestaori eta Labe Handiei egin zaizkien kanta- k datozkit gogora. Lotsaturik gaude orain, gure eskuetan obra zikina ikusirik. Edo beldurturik. Hasi berriak gara hazkuntzaren, aurrera- penaren, progresoaren aurpegi beltza ikusten.

Torrealdai ohartzen da, beraz, fase berri honek orain arte- ko eskemekin abor- datzerik ez dagoen arazoak eta eginkizu- nak planteatzen dituela. Ekologiaren eskakizun sakonen mun- duari aurre egiteko alderdi politikoe- k ez daukatela erraz («ez-

kerraren eta eskuinaren hausturaren gainetiko zerbait baita!)). Zaila da, esate baterako, motibo ekologista hutsez hauteskunde kanpaina bortitz bat antolatzea. Baina ez da problemak adabakiak josiz konpontzen ibiltzeko garaia: «Zibilizazio problema da».

Etorkizuna egingo zuen Iraultzaren eredutik, munduaren berri-ze ekologikoaren ideia: 60ko urteekin konparatuta, ekologia mundu berri eta gizarte berri haiek beste era batean itxaroteko eta pentsatzeko «paradigma berria» kontsidera genezake. Gizarte deszentralizatu baten ideia, komunitate txikiagotan antolatua, teknologia eta natura elkartzen dakiena, eta herri eta kultura ezberdinen aberastasuna zaintzen, txikiak zanpatu gabe eta handiak inperialismorik ezagutzen ez dutela. Lehenago ere ekologismo politikoa eta kulturala zen, azken finean, euskaltzalearen iraultza ametsa: Euskal Herri berria, komunitate berregin batekin, euskara eta euskal kultura berri batekin, herri librean mundu berri batean.

[GUNEN GURPILEAN

ALBERTO BARANDIARAN

AMAITU DIRA KORTESIAZKO GARAIAK
GEHIEGI GINDA BATERAKO

HARKAITZ CANO

GEOPARDO, DORTOKA ETA BALEEN BERBAROA
IPUIN BERDEAK, JOATEN ZARETENERAKO
EZ DAKIT ZER PASATZEN DEN AZKEN ALDI HONETAN...
GENERO GOIZTIARRA, FERIRA BIDEAN

IMANOL AGIRRE

JATORRIZKO BERTSIOAK DANTZAN
POETAK MASKARADAN
MUGURUZATARRAK
HAU ESPEKTAKULUA!

KIKE AMONARRIZ

NAFAR SOZIOLOGIA
ZE BERRI
GEHIAGO SAKONTZEKOTAN
ORHIPEAN BIBA FESTA

KULTURA
LITERATURA
IKUSKIZUNAK
SOZIOLINGUISTIKA

KULTURA

ALBERTO BARANDIARAN

AMAITU DIRA KORTESIAZKO GARAIAK

Gipuzkoatik askotan leporatzen zaie nafarrei gauza txikiak goresteko joera, hau da, lorpen ustez nimiñoak handien mailara eramateko tema. Testu zaharren bat aurkitzen baldin bada artxibo galduren batean, aurkikuntza sona handikoa hartzen omen dute, eta, esate baterako, bertako kazetariak beti ari bide dira ekialdeko euskalki hilurren horietan mintzatzen diren azken hiztunak elkarrizketatu nahian. Gero eta gehiago diren idazle horiek harrotasunez haizatzen dituzte, hor ere gora ari diren seinalea azpimarratzen duten bitartean, eta garrantzi handia ematen diote bertsoan Iparraldekoekin batera aritzeari, entzule gehienak bestaldekoekin gozatzeko gai ez badira ere. Berdin zaie testu zaharraren hizkuntz balioa handia ez bada, edo erronkaria, zaraitzua edo aezkera pitorik inpor-

tatzen bazaie Euskaltzaindikoei, edo Elkarrek argitaratzen ez baditu bere kantariak edo liburuek ez badute arrakasta handia izaten Durangon eta bertsolariak lehen kanporaketa gainditzen ez badute txapelketa nagusian. Hangoak dira eta azpimarratu nahi izaten dute beti hizkuntz komunitate txiki batek sortuak direla, eta hori oso garrantzitsua dela, balio erantsia ematen diola produktuari... Gipuzkoan periferiaren konplexua deitzen diote horri. Iparraldekoek ere badute horren berri.

Adibide batek nahiko ondo laburbildu dezake gaia. Uda hasieran Nafarroan ziklikoki errepikatzen diren polemika horietako bat biztu zen euskararen inguruan. Aurelio Arteta Euskal Herriko Unibertsitateko Etika eta Filosofia Politikoko katedradunak antolatu zuen *Hizkuntza propioen egia eta fikzioa* izena zeraman ikastaroa. Bere esanetan, euskararen inguruko fikzioak eta mitoak argitara ateratzea zen asmoa, baina, azkenean, urte askotan zehar han eta hemen errepikatutako ideia zentzugabe eta intentziosoz beteak botatzeko balio izan zion filosofo eta artikulugileari. Hona Artetaren tesia: Nafarroan oso euskaldun gutxi daude —ideia guztiak horrela azaltzea du gustuko Artetak, xehetasunak mundu honetakoak ez balira bezala—, eta ikasi nahi duten beste guztiak nahastuta daude, kanpotik eragindako presioengatik bereganatu nahi dute hizkuntza zaharra. Euskarak ez du bere baitan munduari buruz berezko ikuskera sortzeko gaitasunik, hau da, ez da inola ere berezia beste hizkuntzen artean, eta beraz, galtzea ez zen oso galera objetibo larria izango. Gainera, euskara galduz gero, euskaldunok hizkuntz komunitate handiago batera bilduko ginatke, eta komunikatzeko eta informazioa trukatzeko aukera handiagoak izango genituzke horrela. Artetak arrazoi-tu zuen hau guztia bere elebakartasun erdaldunetik, jakina, baina horrek ez du axolarik, euskaldun askok baino askoz hobeto ezagutzen duelako berak euskararen errealitatea —gogoratu, etika eta filosofia politikoa—. Gainera, euskaldunen artean ere oso gutxi egiten dute euskaraz, eta normalean txikiteoan bakarrik.

Hortik ondorioak: Iruñea eremu mistoan sartzea fikzio hutsa da —eremu euskaldunean egiten den politika ondo iruditzen

zaio antza—, koofizialtasuna hiribururainio ere ekartzea, gezur handi eta arriskutsua, eta horren jende gutxi hitz egiten duen hizkuntz txiki eta ezdeus hori bultzatzea, alferrikakoa. Hori da Artetarentzat Nafarroak duen arazorik larriena. Katedradun bat mintzo da, zenbait unibertsitate gizonen txaloen artean —Jon Juaristik parte hartu zuen zikloan, eta Carlos Martinez Gorriaran eta Mikel Iriondo EHUko irakasleek ere, noizbait Savaterrek egin duen bezala, Artetaren aldeko artikuluak argitaratu zituzten—. Astakeria sorta potoloogia ez susmatzeko, batek baino gehiagok egin duen bezala, hizkuntzaren berreskurapenerako —ez dezagun normalizazioaz hitz egin— Nafarroan egin diren ahaleginekin batzuk urduri jarri direla, eta animoak ernegatzeko nahikeria horren atzean zerbait gehiago dagoela. Xabier Diaz Esarte antzerkigileak zioen bezala, amaitu dira kortesiazko garaiak. Euskarak izan du tregoa bat azken hogeitertan, baina urrunegi joan da. Jada ez da ondare kulturala edo, besterik gabe, 60.000 nafarren hizkuntza. Orain Nafarroako arazorik larriena da —ez bere ahuldadea, bistan da—.

Ondorioak ez dira berandutu. Nafarroako Gobernuak garbi esan du laster erabaki behar duen irrati frekuentzien lizenzien banaketan euskal emisora bakarrari horietako bat emateko inolako asmorik ez duela. Ez du ezta lehiaketa zabaldu ere egin, ez daki ze motatako eskaintzak egingo dituzten enpresek. Euskara ez da errentagarria —azken finean, ez da erdararen mailara ailegatzen, hori da ideia— eta gainera oso hiztun gutxi daude. Kitto. Horra argudioak. Poztu zaitetz Arteta, hor duzu hizkuntz politika egokia.

Norbaitek barre egingo du gero protestak sortzen badira Euskalerrria Irratia bezalako irrati txiki baten alde. «Nafarrak, beti negarrez» aditu beharko dugu seguru asko. Gutxiagotasun konplexua aipatuko da berriro. Baina, hori seguru da, ez du guk borroka hau aukeratu.○

GEHIEGI GINDA BATERAKO

Bohumil Hrabal-i Pragan paratu behar dioten omenezko plaka zakurrek txiza egin diezaioten moduko altueran zegoe-la irakurri nuenean gogoratu nintzen berehala arkitekto nafar batek ere bere eraikin famatuena altuera horretan bertan sinatu zuela, arrazoi berarengatik. «Idazleak sinplea izan behar du eta besteek bezala bizi behar du horretarako» zioen idazle txekiarrak. Saenz de Oizak, arkitekto askoren maisuak, Torres Blancas dorreen oinarrian bertan aldarrikatu nahi zuen bere lanaren desmitifikazioa, Madrileko etxebizitza multzorik famatuenetakoa izan arren (Inoiz ez da gizon honen jenialtasuna behar bezainbeste azpimarratuko. Babes ofizialeko etxe batzuen sukaldean asmatu zuen tresneria, gutxienez, jeniala zen: suteen gainean jarri zuen urontzi bat, eta egin zituen kalkulu guztiak eltzeko bat prestatzean behar zen suarekin dutxa bat hartzeko adina ur berotzeko. Arkitekturarako bokazioa ere piztu omen zitzaion hotel batean ikusi zituen estolderia arazoak konpondu zituenean).

Zangozako arkitektoaren filosofiaren zein Hrabalen literaturaren zalea naiz, arrazoi berarengatik: maite ditut umiltasunez sortzeko kapazak direnak. Uste baitut norbere baitara begira pizten dela benetako ahotsa, gauza ederrak sortzen dituen hori. Zalapartaren artean bizi diren sortzaileak, jaio diren lanak... gutxi fida. Horregatik susmoz beterik hartu dut hasieratik jada inauguratua dagoen eta gero eta aldeko gehiago dituen Guggenheim museotzarra. Batez ere, irudi kanpaina erraldoia iruditzen zaidalako —hala dela ere onartu dute askok—.

Adostasuna ia bakarra dago: arkitektura ederra da eraikina. Tira, hoge mila milioi pezetatik gora kostatzeko ezin esan hori lorea denik. Ez, ez da meritu handia, batez ere gainontzeko arlo guztiak oso eztabaidagarriak direlako. Proiektuaren filosofia bera erabat arbuiaagarria iruditu zaie baita inolako susmorik piztuko ez luketen arte kritikariei ere: erokeria dela Euskal Herrian horrelako dirutza gastatzea alegia. Gainera, New Yorkekoen menpe egoteko (Bidarteri entzun diot ez dela horrenbesteari-nokoa kostoa, autobia baten kilometro batzuk besterik ez. Po-

litak argudioak, Bidarte). Museoaren edukiaz ere zer esan, ba gehiena kanpoan erabakiko dela. Frankizia bat. Hori bai, Bilbo berriaren ikurra izango da, ia Arrateren Athletic europar honen maila berean, eta hori euskaldun gehienok ordaindu beharko dugu, ez dagoelako dudarik euskal kulturak pairatuko dituela gordinki Arregik eta Ardanzak, heredentzia gisa, utziko diguten munstroaren asezingintzaren ondorioak.

Hori horrela ez balitz ere, dena kostorik gabea eta onuraz betetakoa balitz ere, ez nintzateke Gehryren dinosaurioaren zalea. Ez dut uste museoak berak horren beharrezkoak ditugunik. Behar ditugu pinturak eta eskulturak museoak baino gehiago, liburutegiak baino liburuak eta antzokiak baino antzezlanak behar ditugun bezala. Eta azkenotan kontrakoa aldarrikatzeko joera badago ere, ez da ahaztu behar: kultura beti izan da subentzionatua.

Ez, Guggenheim ez da, inola ere ez, hemengo kulturarentzat ikurra izango, sinestarazi nahi diguten bezala. Guggenheim izango da Bilbok bere burua edertzeko nahi zuen ginda hori. Kontua da pastelik gabeko ginda garestiegi atera zaigula denoi (Bide batez, esan dezadan *Guernica*-ren inguruan izan den negoziazioa merkantilismo hutsa iruditu zaidala. Ez dut uste inolako mesederik egiten zaiola ez *Guernica*-ri, ez Guggenheimi ez inori —EAJri izan ezik, jakina— Espainiako Gobernuarekin hitzarmenaren truke horietako baten gisa erabilita. *Guernica* Madrilen dago espezial, eta norabait mugitzekotan Gernikara joan beharko luke, bestela kieto. Gainontzekoa politika hutsa da, eta badakigu ze nola narrazten duten dena museoetara joateko —inaugurazio ofizialetara ez bada— ohitura handia ez duten hauek).o

LITERATURA

HARKAITZ CANO

GEOPARDO, DORTOKA ETA BALEEN BERBAROA

Edorta Jimenezek *Baleen barbaroa* aurkeztu eta handik egun gutxira, dortoka erraldoi bat izan genuen albiste. Izan ere, Ondarroako kostaldean berrehun kilotik gora pisatzen zuen itsas dortoka agertu baitzen, arrantzontzi baten sareetara kateatuta. Arrantzalerik zaharrenek ere ez omen zuten gogoratzen halakorik sekula ikusi izana. Are gutxiago oroituko dituzte beraz, XVI. mendeko bale arrantzaleen kontuak. Horietxek dira, Edorta Jimenezek *thriller* historiko mardul honetan kontatzen dizkigunak: Muntxaka herri arrantzalean balearen agerpenak biztanle guztiak aztoratu ditu, eta izango da hainbat ika-mika balearen arrantzan, heriotza misteriotsu bat ere tarteko dela. Itsas giroan kokatzen diren istorioetan barneratzean, bereziki ongi manaiatzen du lema mundakarrak, *Hemen datzana da* narrazio labur gogoangarri hartan edo *Atoiuntzia* ipuin liburuko zenbait ipuinetan erakusten zuen bezala. Tetralogia izango omen denaren lehen ale honekin, badugu zer gozatua Edorta Jimenezen zale garenok.

Animaliekin jarraituz, aspaldiko urteetan ofizioz Pagoetako basozaina den Antxon Gomezen ipuin bildumari egin behar diogu lekua. *Abere madarikatuak* izena du Gomezen lehen liburua den honek eta sei ipuin biltzen ditu bertan. Ipuinok idaztean hiru puntu hartu omen ditu kontuan Antxon Gomezek: batetik, animalia basatien mundua; bestetik, animalia basati hauek gizakiarekin duten harremana (liburuaren ardatza dena) eta azkenik, mitologia ukitu bat ere eman dio idazleak liburuari. Saizuriak, igarabak, azkonarrak... dira protagonista liburu honetan. Bitxikeriarik ere aurki daiteke bertan: hala nola, Euskal Herrian, garai batean, Bardeetan basoratutako geopardoak egon ote zireneko hipotesia...

Gizakiak zenbait animalia zergatik madarikatu dituen, eta madarikatze horrek zer ondorio ekarri dituen ere agertu nahi izan du Antxon Gomezek bere estreinako liburuan. Madarikatutako abereak, bai. Ahaztu egin zait esatea Ondarroako portuan agertu zen dortoka iraungitzeaz dagoen espezie batekoa

zela, eta itsasora bueltatu zutela zauri eta guzti, harekin zer egin ez zekitelako...o

IPUIN BERDEAK, JOATEN ZARETENERAKO

Ondarroako kostaldean agertu zen dortoka gizajo hark ere, defentsarako abokatu bat behar zuen, akaso. Eguzki talde ekologistako norbait, adibidez: belarri ertzera ipuin berdeak xuxurlatuko zizkion ipuin kontalariren bat. *Ipuin berdeak*, izenburu horixe baitu Eguzki talde ekologistak bere hamargarren urteurrena ospatzeko argitaratu duen ipuin bildumak. Ez dira ipuin *berdeak*, ipuin berdeak baizik. Uste dut ulertzeko moduan esan dudala. Hona hemen bilduman parte hartu duten idazleetako zenbait: Joxean Agirre, Koldo Amestoy, Pako Aristi, Itxaro Borda, Juan Martin Elexpuru, Patxi Ezkiaga, Amaia Lasa, Maite Lazkano, Juan Luis Zabala, Patxi Zabaleta...

Bere lehen liburua argitaratzen duen idazle batek asko arriskatzen du estreinako hori liburu mardula bada, baldin eta *prime-time* ordutegian teleaio bat aurkezten ez badu, behintzat. Alegia: liburua mardula bada eta idazlea ezezaguna, jende gutxi ausartzen dela normalean sagarrari kosk egitera. Beharbada, hori gertatu zitzaion Jokin Muñoz duela urte pare bat argitaratu zuen *Hausturak* narrazio bildumarekin. Liburu hura hanka puntetan pasa zen liburudendetako pasiloetan barna. Eta pena da. Baina horrela dira gauzak. Jokin Muñoz ez da han eta hemen bere burua saltzen, hitzaldiak ematen eta gaur bai eta bihar ere bai artikuluak idazten aritzen den horietakoa. *Hausturak* ipuin bildumaren ondoren, bere lehen nobela aurkezten digu orain: *Joan zaretenean*. Liburuaren abiapuntua ezin hobea da: istorio honetako protagonista Madrilen bizi da. Ondorio bortitzak izan dituen atentatu baten ondoren, atentatugileetako batek —protagonistaren aspaldiko laguna zenak— atea jotzen dio aterpe eske. Protagonista neskak utzi berri du, eta bere bakardadea eta oroitzapenek baldintzaturik, laguna ezkutatzea erabakitzen du. Hortik aurrera, barne go-goetak, erreflesioek eta oroitzapenek hartuko dute liburuan

pisua, istorioaren hariak berak baino areago (ez da alferrik liburuaren azpititulua *Sei bozeto nekearen gainean*). Aipatu abiapuntutik hasita, jeneroko nobela izan zitekeenak beste norabide bat hartzen du, honenbestez. Beharbada, abiapuntua den istorio konkretuari berari gehiago heldu ez izana bilatuko du faltan zenbait irakurlek, baina beste nobela bat litzateke hori. Belaunaldi baten kronika ere bada neurri batean liburu hau, Inazio Mujika Iraolak aurkezpenean adierazi zuenez, «30 urte ingurukoen belaunaldiaren munduarekiko ikuspuntua sumatzen da idazlanean». *Joaten zaretenean* honetara irakurle berriak inguratzea espero dezagun beraz, honen ondoren *Haus-turak* hura ere irakurtzera geratuko diren irakurleak.◦

EZ DAKIT ZER PASATZEN DEN AZKEN ALDI HONETAN...

Goiko hau izan zitekeen, adibidez, Garbiñe Ubeda prestatzen ari den euskal rock and rollaren historia petralaren izenburua. Baina ez. *Ez dakit zer pasatzen den azken aldi honetan...* Itzulpen lanak ari direla betetzen nire mesanotxea gero eta sarriagotan. Badut lagun bat irakurle porrokatua baino gehiagoko konpultsiboa, patologikoa dena. Askotan joaten gatzazkio lagunak irakur-bazka zerrenda berrien eskean. Gomendioak egiterako orduan filosofia berezia du berak, ordea: ez du sekula gomendatzen ehun eta berrogeita hamar orrialde baino gehiago duen libururik. «Nik lagunak mantendu nahi ditiat bihar ere — esan ohi du beti bere maniaren zergatiaz galdetzen zaionean—. Norbaiti bostehun orrialdeko liburu bat sutsuki gomendatu eta gero batere gustatzen ez bazaio, aspaldiko kontu zaharren bat mendekatzen ari naizela pentsa zezakek tipoak. Gomendatutako liburua laburra bada ordea, gustatu ez arren, gaitz erdi».

Ez dago gaizki pentsatua. Ezagutzen dut hainbat irakurle-kompultsibo-patologiko, erdaratatik euskarara itzulitako obrarik gomendatu izan ez duenik. Aspaldiko kontuak dira ordea horiek, eta ahoz ahoko komentarioak tarteko direla, badirudi irakurleek itzulpenekiko zuten mesfidantza hori desagertzen ari dela. Ez dakit zer pasatzen den azken aldi honetan, baina it-

zulpenenak irakurriz jaso ditut pozik handienak. Itzulpena baita Agota Kristof hungariarraren *Koaderno handia* nobela, aspaldi honetan irakurri dudan libururik hunkigarrienetakoa. Bigarren Mundu Gerra dela medio, bikiak dituen ama batek haurrak hartu eta hiritik ihes egiten du, aspaldian harremanak eten zituen amona krudelaren etxean anaia bikiak utziz. Haurrak berehala ohituko dira ordea zonalde nekazariko girora, bai eta amonari beren izaera heldu eta ankerraren berri eman-go ere. Bikiek ezkutuan idazten duten koaderno bat da nobela honen emaitza, xaloki idatzia beraz, haurren hizkera imitatuz, baina oso haur bereziak direla ahaztu gabe. Zer dira biki hauek, beren egoera eta ingurunearen biktima diren aingerutxoak, ala batere gupidarik ez duten deabru barkaezinak? Zalantza hori geratuko zaio akaso irakurleari hasi eta buka liburua irentsi ondoren. Esan dezadan bidenabar, idazleak eleberriari ematen dion bukaera, nobela bat maisuki nola burutu behar deneko lektzio ikaragarria dela, ene abururako. Eskarne Mujika Gallastegi arduratu da itzulpenaz, eta —susmoak ematen dit— oso ibilbide luzeko nobela baten aurrean egon gaitetzkeela deritzot: erraz irakurtzen delako batetik, sakona eta hunkigarria delako, bestetik. Besterik eska al diezaiokegu liburu bati? «Maite dugun norbaitek oparitua izatea», esan lezake norbaitek publiko artetik. Ados, baina dena ezin da, aixkide. Aurkezpenean lapurtuta ere konformatzen gara batzuk.◦

GENERO GOIZTIARRA, FERIRA BIDEAN

Ez dakit zer pasatzen den azkenaldi honetan, baina ez da batere harritzekoa. Ez da jada berrikuntza, euskal literatura-ko argitalpenei buruz ari garenean itzulpenak ahotan hartzea, testu itzuliak itzulpenak direla ahaztuta irakurtzea, eta aipatzea halaber, mesanotxean, *Koaderno handia*-ren azpian pilaturik dauden beste bi liburu ere, irentsiak izateko zain daudenak: *Maltako belatza* da bat, eta *Hil aurreko begirada* bigarrena. Zer esan *Maltako belatza*-ri buruz? Soberan dago aipatzea Dashiell Hammett genero beltzaren maisua dela egilea (berrogei urte bete aurretik idatzi zuena ia bere obra guztia.

Erretze goiztiarra, esaten diote ziniko batzuek horri). Denok ikusi dugu maisulan honetan oinarriturik egin zen filma. Bada, orain, euskaraz dastagai daukagu Xabier Olarrak itzulirik. Bi garrenari dagokionez, agian hain ezaguna ez den —Europa aldean bederen— Ross Mac Donalden narrazioa da *Hil aurreko begirada*. Ross Mac Donalden ezizenaren atzean Kenneth Miller izeneko idazlea ezkututzen da, Chandler eta Hammett maisuen itzalean geratu den autorea, eta Javi Cillerok euskaratu berri duena.

Genero beltzarena, generoen artean euskaraz irakurle kopuru fidela duen bakarra dela esango nuke. Argitaletxeren bat edo beste sail erotikoak eta antzekoak egiten saiatu izan bada ere, ez dira molde horretako bildumak era iraunkor batean mamitu izan (eta zer esan, sarraskia, motozerrak eta odola gustuko dituzten arima makur eta gaiso horiei buruz... Euskal literatura *gore*-rik ere ez dugu-eta! —*Gore Euskadi*...—). Hau guztia ikusita, Igela argitaletxearen sail beltzak duen katalogoak txalo zaparrada bat merezi duela uste dut. Durangoko *ferira* hurbildu beharrik izan gabe badagoela beraz, *jenero* ona. Ona eta beltza.

Gainerantzean, egunkarietan jada hasi dira Durangorako dossierrak, mapak eta brujulak azaltzen. Bertarako agintzen zaizkigu, besteak beste, Joxe Mari Iturraldearen nobela berria (*Kilkerra eta Roulottea*), Martin Ugaldere ipuin bilduma (*Erretirada*), Urtzi Urrutikoetxea bilbotarraren lehen poema bilduma, Jon Arretxe eta Hasier Etxeberriaren ipuin bilduma bana, Joseba Sarrionandiak hiztegi gisara taxuturiko *Hitzen ondoreza*...

Aparteko aipamena merezi du, azkenik, polemiko izan daitekeen Ibon Sarasolaren lan berriak. Euskara batuaren *ajeen* berri ematen du bertan Sarasolak, aurten argitaratu duen *Euskal Hiztegia*-ren haritik egin dituen aukerak arrazoitu, eta prentsan, telebistan nahiz argitaletxeetan gaizki erabiltzen diren hitzak biltzen ditu. Oraindik argitaratu ez bada ere, dagoneko, zirkulu literario biziotsuetan (zirkulu literarioak beti dira biziotsuak) eta idazleen arteko bazkarietan, zeresan frango eman du liburuak, eta eztabaida sutsuren bat edo beste ere piz-

tu du (filme hitzaren -e hizkia jateak sortzen dituen liseriketa arazoez, adibidez).

Izango dela beraz, hautsak harrotzeko aukerarik.◦

IKUSKIZUNAK

IMANOL AGIRRE

JATORRIZKO BERTSIOAK DANTZAN

Azken bolada honetan hainbat ikuskariren jatorrizko bert-sioek biztu dute nire arreta. Bistan da, sortzaileek aukeran dutela zein hizkuntzatan aurkeztu euren emaitza. Aukera ho-ri arrazoi komertzialak direla medio mugatua izan arren, hiz-kuntzen apostuak agerian uzten du norberaren gogoia.

«Herria da gorputza eta hizkuntza bihotza» Xalbadorrek pla-zaratu zuen bertsoaren ildotik ikuskizunen bihotzean miatu-ko dugu herri honen gorputza hobeto ezagutzeko.

- Euskal Herrian Ingelesez.

Alex de la Iglesia bilbotarrak ekarri zuen Donostiako Zine-maldira *Perdita Durango*. Filmaren jatorrizko bert-sioa ingele-sez dago eta honela ikusi zuten Anoetako pantaila erraldoiaren aurrean ezarritakoek. Ez dakit aurreneko aldia denentz baina honelakorik ez da sarritan gertatzen. Euskal Herriko seme ba-ten sormen lana ingelesez izatea deigarria da oso.

Alex de la Iglesiaren bihotzeko geletako bat Ipar Amerikan dagoela erraz suma daiteke, Mexiko eta Estatu Batuen arteko muga giroari dion mirespena pantailaratu baitu. Euskal Hiri-ko sortzaile honen mitologian ez da Anbotoko Damarik. Bilbotik Madrilerara eta Madriletik Arizonara burutu duen bidaia artis-tikoa nazioarteko kultur adierazpen ezagunez blai baitago.

- New Yorken Euskaraz.

Alex de la Iglesiaren kontrako norabidean Koldo Almandozen ibilbide artistikoa aurkitu dugu. Sortzaile donostiar honen lehenengo filmea New Yorkeko karrketan errodaturik izanagatik *Razielen Itzulera*-ren jatorrizko bertsioa euskaraz da. Komunikabideetan adierazi duen bezalaxe, erromantiko hutza da. Aldez aurretik Euskal Zinearen aukera komertzial urriak onartu zituen eta.

Atzerrian ibilitako zinegile hasi berri honek bihotza amalurrean du, dudarik ez.

- Euskal Herrikoak Katalaneraz.

Emaitzarik harrigarriena, berriz, Kukubiltxo antzerki talde bizkaitarrak eskaini digu. Profesional arloan (ume eta kale esparruetan) euskara hutsez aritzen den talde profesional bakarra izanik, zirkuitu berri baten bila aritu da.

Kataluniara joateko gonbitea jaso zuenean, baldintza bakarra jarri zioten: katalanez egin beharra.

Erronka onetsi eta *Behin Bazen* txotxongilo ikuskizunaren katalanezko bertsioari ekin zion. Azkenean, udazkenaren hasieran estreinatu zuen Cerdenyolan. Nabarmendu behar, ikusmin handia zegoela ume antzerkiari eskaintzen dioten antzerki azoka honetan. Euskaldunak katalanez aritzea oso berria baitzen guztiontzat.

Aretoa gainezka eta emanaldi arrakastatsua suertatu zen. Kataluniako talde profesional baten laguntzari esker, euskal eskuek maneiaturako panpinak katalanez mintzo ziren. Kultur minorizatuen bihotzak taupaden elkertasunak jota bizi dira.

Tanttaka teatro konpainia ere Katalunian da. Oraingoan, ordea, *El Florido Pensil* Euskal Herrian ekoiztu eta burututako ikuskizunaren hirugarren bertsioa taularatzeko asmoa dute. Gaztelaniaz eta euskaraz izugarrizko itzala eskuratu ondoren, katalanezko lanak egundoko oihartzuna jaso dezake Kataluniako Unibertsoan. Guztion iritziz (ikusleak eta adituak bat zetozen) bertoko antzerkiak plazaratu duen lanik gorenetakoa bat. Horrexegatik, esportatuena ere bai.

- Euskal Herrian, lehen Euskaraz.

Adibide esanguratsua dugu Baleuko ekoiztetxeak pantailaratu *Megasonikoak* marrazki bizidunen filmea. Europan lehena eta Munduan lehenetarikoa den hiru dimentsiotan eginiko luzemetraia honek jatorrizko bertsioa euskaraz du.

Miresgarria da honelako aukera izatea. Egia esan, umeen euskal merkatua ez da makala. Eta honen adibidea Anoetako Belodromoan izan zen estrenaldia da. Leporaino bete ez arren ume euskaldunek duten euskarazko ikuskizunen egarria nabarmen azaldu zen. Baleuko ekoiztetxe durangarraren bihotzak Xalbadorren gogoarekin egin du bat. Euskal Herrian euskaldunok euskaraz egin behar, konplexurik gabe.

Txapela buruan eta ibili munduan, *Megasonikoak* ez dira aitaren etxean geratuko. Dagoeneko, Korea, Txina eta Hegoamerikarekin akordioa eskuratu dute eta *Megasonikoak* euskaraz ezezik, txineraz, koreeraz eta gaztelaniaz ere ari dira ikasten.

Bestaldetik, Maskarada antzerki taldeak *Nerudaren Postaria* euskaraz estreinatu zuen Zornotza Aretoan. Talde honen saioi elebidunaren bigarrena, Maskaradak euskara hutsez eginiko hamalau urteko ibilbidea eten egin baitzuen *Ernesto Iza-tearen Garrantzia* lanarekin. 1994tik aurrera gaztelaniaz eta euskaraz, bertsio bietan, plazaratzeko asmoa azaldu zuen.

Dena dela, aurreko izpirituari keinuren bat egitea eskertzea da. Lehenago euskaraz estreinatu eta handik hilabete batera gaztelaniaz.

Hala eta guztiz ere, badakigu jakin arrakasta, ikusle kopuru handiak eta etekin ekonomikoak gaztelaniaren esparruan daudela. Nabarmen gertatu baitzen Oscar Wilderen lanarekin. Ordura arte esistitu ere egiten ez zuen antzerki taldeak ospe handia lortu zuen erdal arlo guztietan. Komunikabideak bat-batean iratzarri ziren (Espainiako Canal plusen aipamen eta guzti) eta hamaika ikuslek Bilbon talde profesional on bat bazegoela jakin zuen.o

POETAK MASKARADAN

Bilboko Maskarada taldearekin jarraitu nahi dut *Nerudaren Postaria* aurtengo ikuskizunik zirrargarrietako bat dela us-te baitut.

Neruda ez da Maskaradak taulara eraman duen lehenengo poeta. 1986an Gabriel Aresti eraman zuten eszenara. *Harrizko Aresti Hau* agian izan zitekeen Maskaradak estreinatu duen lanik aitzindariena eta era berean ahantziena. Garai hartan dirulaguntzarik gabe eta Aitorren hizkuntz zaharrean baino ez, zail samar zuen bidea zabaltzea.

Neruda eta Gabriel Arestiri buruzko muntaiak oso ezberdinak dira baina funtsean biek gordetzen dute poesiaren sentiberatasuna. *Harrizko Aresti Hau* antzezlanaren esperimendazioaren ildotik zihoan ikerketa bat zen. Poesia mailu bat zela zioen Bilboko poetak eta Maskaradaren lanak danbateko ederrak ematen zituen. Oskorri taldea, eszenografia ikusgarria, eta ikus-entzuteko muntaia harrigarria zituen osagarritzat.

Oraingoan, *Nerudaren Postaria* antzezlanean ez dago lehengo garaiko aktorerik eta jarraitzen duten langile bakarrak dira Carlos Panera zuzendaritzan eta Mikel Martinez ekoizpen lanetan. Lana ez da abanguardista, eredu klasikoetara markurtzen da Alfonso Sastrearen antzerki ereduak gogora dartzazkigularik. Konpromezu politikoa amodiozko istorio batean.

Aresti eta Nerudari buruzko lanetan teknika amankomuna topa dezakegu: ikus-entzutekoa. Eneko Lorente unibertsitateko irakasleak burutu ditu lan biak. Orain dela hamaika urte Arestiren mundua isladatu zuen diapositibetan eta aurten Nerudarena. Lehen, Bilbao Handia; orain, Allenderen Txile. Antzerkiak eta ikus-entzutekoak elkarri laguntzen diote. Maskaradak sarritan erabili du teknika bien nahasketa eta proiektatzen dituen irudikapenak antzerkiaren ohizko itxiera puskatzen du. Gaurkotzearen bidean.◦

MUGURUZATARRAK

Muguruzatarrak mugan sortu ziren eta horrexegatik hesi guztien gainetik ibiltzea dute gogoko. Muguruzatarrek euskaldunak direla aldarrikatzen dute eta harro daude. Muguruzatarrak etengabe ari dira euskal musikaren esparru oparoa oldartzen. Muguruzatarrak euskal musikaren zirikatzaile apartak ditugu.

Lerro hauek irakurtzerakoan Jabier Muguruzaren grabazio berria kalean izango dugu, ziur aski. *Boza barruan* eta *Kitarra bat nintzen* lanen ondoren, hirugarrena.

Musikagile apal honen patua ildo komertzialetik at aritzea da. Akustikoa eta neurri handi batean *naif* samarra. Literaturtasunez jantzitako istorioak laztantzen ditu ezpainetan, lehen-go kantugileak bezalaxe. Euskal eszenan aurki daitekeen samurrena. Udazkeneko hostoaren bidaia gozoa eta nostalgikoa.

Lekutan dago bere anaia Fermin. Zaratatsua (zarata ederra ere bada) eta itzal handikoa. Kontzertuetan milaka ikusle biltzeaz gain, musikari buruzko hitzaldi soil batean berrehun bat zale erakartzeko gai dena. Azken aldi honetan frankotiratzaille gisa aritu da Hegoamerikako hainbat mugidatan.

Aurkezteko falta dugun hirugarren anaiak, Iñigok, Jabier fitxatu zuen Joxe Ripiau taldea gorpuzteko, familia honetako lo-karria musika dela agerian utziz.

Karibeko doinuek Iñigoren errainak harrapatu zituzten aspaldian. Kortatu eta NG egitasmoetan Ferminekin saltoka ibili zen hasieran. Gaur Joxe Ripiau gidatzen du euskal saltsa freskagarria lau haizetara hedatuz. Jai giroan ezinbestekoa.

Muguruzatarrek, hamaika urte daramate jo ta su musika ikuskizunaren egoera eraldatzen. Hau dela eta, nekez uler daiteke euskal eszenaren historia garaikidea hiru sortzaile amorratu hauek barik. Muguruzatarrak urte askotarako!

HAU ESPEKTAKULUA!

Bilbon ez omen dute ezarri museo erraldoirik. Ibaizabalen ertzean Munduko Ikuskaririk Handiena eraiki dutela adierazi dute Guggenheimeko komunikatzaileek. Ikuskizuna da. Hau espektakulua!

Eta tamainu handiko frankizia honi Garik berriki grabatu duen *Hau espektakulua!* izeneko kantuarekin erantzun geniezaioke:

Bi mila urte igaro ta gero
Gizona hutsik ta burua zero
Inuzentzi bat hiltzen da gauero
hiru gixajo ta bi kamarero

Jon Maiaren hitzok (musika The Jam taldearena da) giza-kiaren burugabekeriaz mintzo dira.

Bilbora ekarritako Ipar Amerikako museoaren zabalerari dagokionez, erreparatutako paradoxa eder bat kondatzera goazkizue.

Tomas San Miguel arabarra gonbidatu zuten museoaren atarian kontzertu bat eman zezan. Esan beharra dago euskal musikari batek baino gehiagok uko egin ziola gonbidapen honi kultur arrazoiak zirela eta. Dena dela, beste artista batzuek profesionaltasunaren babespean bertan jotzea erabaki zuten.

Esan bezala, Tomas San Miguelek Frank Gerhy-ren egitura ikusgarriaren giroan jo zuen. Hasiera batean Musika Berriak eremuan lan egiten duen Euskal Herriko artista bat oso ego-kia iruditu zitzaidan. Kontzertuan zehar, berriz, konturatu nintzen entzutzen ari ginen musika moldaketa aitzindari haiek buru zitekeen salaketarik dotoreena zirela.

Tomas San Miguelen sormenak XXI. mendeko doinuak eta ongien errotuak dauden antzinako euskal kantuak nahasten ditu. Txalaparta eta sintetizadorea. Lehena eta geroa. Hemen-dik mundura.

Hor dago koxka.

Gu sortu ginen enbor beretik
sortuko dira besteak
burruka hortan iraungo dute
zuhaitz ardaska gazteak

Oker ez banago, Guggenheim-en barrualdean euskal arte ikuskizunek ez dute leku handirik izango. Espazio urriagatik, nonbait.○

SOZIOLINGUISTIKA

KIKE AMONARRIZ

NAFAR SOZIOLINGUISTIKA

Garai oparoak bizi ditu nafar soziolinguistikak. Azken urte hauetan ugaritu egin dira Nafarroako euskararen egoera ikuspuntu anitzetatik aztertu eta azaldu duten egileak. Ale honetako kronika azken hilabete hauetan kaleratu diren ekarpen interesgarri batzuk komentatzeko probetxatuko dugu.

a) José María Jimeno Juriok, segida eman dio *Historia de Pamplona y de sus lenguas* liburuari, *Navarra. Historia del euskera* argitalpen berriarekin (Txalaparta argitaletxea).

Liburu honetan, urtetan bildutako informazio argitaratu eta argitaragabearen bilduma aberatsa egiten digu egileak, Nafarroako historian euskarak nozitutako galera prozesuari buruzko ñabardura historiko-geografiko interesgarriak eta adibide aberatsak eskainiz.

Gure aitona Bilatortakoa zen (Villatuerta, alegia), eta bera jaio zenerako aspaldi desagertua zen euskara Lizarraldetik. Liburu hau bera bizi zela irakurri izan banu eta esan izan banio 1587. urtean bertako gehienek ez zekitela erdaraz, ez zidan sinistuko. Baina hori gutxi balitz, gaineratu izan banio alda-

meneko Arandigoienen herritarrek protesta egin zutela abadearen aurrean, euskararik ez zekien Arellanoko laguntzaile bat onartu zuelako («que no entiende a los feligreses por ser bascongados y no sauer romañçe, ni el a ellos, por no saber el bascuence»), belarrondoko ederra bueltan, deskuidatuz gero.

Gertaera ezezagunak eta bitxikeria esanguratsuak ere bildu ditu liburuak. Aipa ditzadan batzuk:

- Iruñeko lehen olerkari euskaldunak Tafallako espetxean idatzi zuen bere lehen poema, idazten Balterran eta Tuteran ikasi eta gero.
- Euskarazko lehen katixima Lizarran argitaratu omen zen.
- Erriberan ohikoa izan da duela hamarkada gutxi arte euskara entzutea.

Horrelako hamaika aurki daiteke Jimenoren liburuan. Bestalde, liburu amaierako bibliografia, oharra eta aurkibide onomastikoeak are interesgarriagoa eta erabilgarriagoa egiten dute liburua. Ertainetarako guztiz gomendagarria.

b) *Navarra ante el vascuence. Actitudes y actuaciones (1876-1919)* izenburuarekin argitaratu dio Nafarroako Gobernua-ren Hezkuntza eta Kultura Departamenduak bere tesia Blanca Urmenetari.

Liburu honen aztergaia, denbora horretan nafar biztanleriak euskararekiko izandako jarrera da. Foruen galeratik Euskaltzaindiaren sorrerara doan tarte historiko aberatsa aztertzen du egileak beraz.

Lan itzela burutu du Zuri Urmenetak, batez ere erabili edo aztertu gabe zeuden iturrietara joz: Nafarroako Foru Diputazioaren, Iruñeko, Baztango eta Iturengo Udalen, eta Asociación Euskara de Navarra-ren akta liburuak, Nafarroako Artxibo nagusiak, eta garai horretako bost mila egunkari eta aldizkari ale kontsultatu ditu. Emaitza ere tamaina horretakoa da eta Nafarroako euskararen historia sozialari buruzko hainbat topiko zalantzan jartzen du.

Liburuaren ondoriorik nagusienetako baten arabera, nafar gizarteak ez du inoiz mespretxatu euskara (Jimeno ere bat dator baieztapen honekin). Oso gutxi izan dira, bolada historiko honetan, euskararen aldeko inizatiben aurka azaldu direnak. Urmenetak dienez egoeraren kontzientzia kolektibo eta pertsonala dago. Kontzientzia honek neurri handi batean autoinkulpazio formak hartzen ditu, baina oso gutxi gainditzen dute berau eraginkortasunez. Gehiengoa etsipenezko pasibotasun batera mugatzen da.

Utzikeria kontziente honen adibiderik garbienetako bat (aipatzen diren beste askoren artean) Iturengo maisu plaza betetzeko mende honen hasieran izandako gora-beherak dira, egileak zehatz-mehatz azaltzen dituenak.

c) Orain arte aipatu ditugun liburuetan Nafarroako historia soziolinguistikoa jorratzen da. Berriki ordea, gaur egungo egoera aztergai nagusi duen beste liburu bat ere argitaratu da. Pakita Zabaletaren *Nafarroako Mapa Soziolinguistikoa. 1991. Biztanlego euskaldunaren dinamika eta bilakaera*, hain zuzen ere.

1991ko zentsuko datuetan oinarriturik, berauen irakurketa eta interpretazioa lantzen du Pakita Zabaletak, gaur egungo egoera soziolinguistikoa argitzen duten taula eta mapen laguntzaz. Atalik nagusien artean: oinarri teoriko eta metodologikoak, biztanleria euskaldunaren hizkuntz gaitasuna eta bilakaera, hezkuntzaren eragina euskararen maila eta dinamikan, osasun eta gizarte ongizateko zerbitzuak eta biztanleria euskalduna, euskararen erabilera familiar (erabilera honen dinamika eta faktore baldintzatzaileak). Datuak beti ere, Nafarroa osoari dagokionez, eremu desberdinen arabera eta udalerrika.

Amaieran 15 ondorio nagusi datoz. Hemen lehenengoa aipatuko dugu, diagnosi orokor eta itxaropenerako leiho gisa:

Nafarroako gizartea anitza eta dinamikoa da. Bertako biztanleria euskaldunak, gaur egun gutxiengo bat osatzen duenak, berreskuratze prozesu bat hasi du.

d) Azken ekarpena ez da oraindik plazaratu, baina egileak eskaini dituen elkarrizketetan esandakoek eta han-hemenka idatzi duenak, tesia bilduko duen liburua irakurtzeko irrikitan utzi gaituzte. Xabier Erizetaz eta bere tesiaz ari gara: «Soziolinguistika historikoa eta hizkuntz gutxituen bizitza: Nafarroako euskararen historia soziolinguistikoa».

Egileak euskararen historia soziolinguistikoa, euskal hizkuntz komunitatean zentratu interpretatu du eta bat baino gehiago harritu dituen ondorioak plazaratu ditu:

Euskal hizkuntz komunitatearen bizitasunak salbatu du euskara, eta ez isolamenduak, inertiak edota mugimendu euskaltzaileen eraginak.

Egunkariari eginiko adierazpen horiek ideia eder hauekin osatzen zituen ikerlariak:

Euskararen historia egiterakoan ezin zara bakarrik heriotzaren ideian gelditu; izan ere, azpimarragarriena da bizitzaren ideia, bizitza historikoaren ideia, eta horrela ikuspegi horrekin gauza gehiago eta interesgarriagoak atera ditzakezu.

Euskal pentsamendu soziolinguistikoa aberastuko duen ekarpena, zalantzarik gabe.○

ZE BERRI

Hala deitzen da Iruñerriko Euskara Zerbitzuek argitaratzen duten aldizkaria.

Izena irakurri eta argitaratzaileak zeintzuk diren jakinda, bateren batek pentsa lezake, euskarari buruzko euskarazko ohiko «buletinaren» aurrean gaudela. Bai zera! Ezta gutxiagorik ere.

Ze berri koloretan argitaratzen da hilero, 20 orri ditu, 8. aleraino iritsi da... baina ez dira horiek beren berezitasunik nabarmenenak. Aldizkari hau familia erdaldunei zuzendurikoa da, batez ere, eta gaztelania du mintzabide nagusi.

Guztira, 52.000 ale banatzen dituzte, eta aldizkariak berak eginiko automarketingaren arabera Nafarroan gehien zabaltzen den aldizkaria omen da.

Benetan esperientzia interesgarria, erdaldunen informazio eta motibazioari begira. Inork nahi balu, badu non kopiatua.

Azkenengo alean, aipatu berri ditugun hiru egile bildu dituzte mahainguruan «Réplica a 8 tópicos» erreportaian (Jimeno, Urmeneta eta Erize). Ondoren zortzi topiko horiek zeintzuk diren azalduko dugu:

- Euskara iraganeko kontua da, hizkuntza modernoagoekin konpetituzerik izan ez zuelako atzera egin duena.
- Euskara klase sozial baxuenen hizkuntza izan da.
- Ertarotik euskarak ez du ia presentziarik izan Iruñean.
- Euskara mendialdeko hizkuntza besterik ez da izan.
- Nafarroa guztian hitz egin izan da euskaraz.
- Erromatarren garaian nafar guztiek latinez hitz egiten zuten.
- Gobernu zentralak euskaraz hitz egitea debekatua zuen. Euskaldunek ez zuten beren hizkuntza maite.
- Euskalki desberdinetako euskaldunek ez dute elkar ulertzen.

Topiko horien inguruan liburuen egileek egin dituzten hausnarketak eta eman dituzten erantzunak ezagutu nahi baldin badituzue, aldizkaria eskatu besterik ez duzue. Dohainik igortzen dute helbide honetara eskatuta: *Ze berri* aldizkaria. Kultura aitorra. Iruñeko Udala. Deskaltzos kalea 72. Iruñea 31001.º

GEHIAGO SAKONTZEKOTAN

Azaldu berri ditugun liburuez gain, Nafarroako gaur egungo euskararen egoera soziolinguistikora hurbildu nahi duenak badu nora jo. Batzuk orri hauetan bertan aipatu baldin baditugu ere, beste hiru liburu gomendatu nahi genituzke:

- Rosa Ramos Alfarok 1992. urteko Justo Garate beka irabazi zuen eta Bergarako Udalak berak argitaratu zion lana

1995. urtean: *Nafarroako euskararen egoera demolinguistikoa eta funtzionala*. Izenburuak adierazten duen bezala ikerlan honek bi zati desberdin ditu, lehenengoan batez ere, egoera demolinguistikoa jorratzen da udalerrien tipologiak landuz eta bigarreanean gaur egun euskarak lurralde honetan bizi duen egoera funtzionala aztertzen da, bizitza sozialaren esparru desberdinetan.

- Nafarroako Hizkuntza Politikarako Zuzendaritza Nagusiak eskaturik, Carlos Vilches eta Jone Cosinek *Euskara Nafarroan zertan den; ikerketa soziolinguistikoa hizkuntz eremuen arabera* plazaratu zuten 1995. urtean. Ikerketa honetan, oso modu zehaztuan aztertzen dira euskararen ezagupenari, erabilpenari eta hizkuntzarekiko jarrereri buruzko hainbat aspektu, hizkuntz eremu desberdinen arteko aldeak azalduz.

- 1995eko abenduan Iruñeko Udalak antolatutako «Iruña eta Euskara» Jardunaldietan irakurritako txostenekin eta izandako mahainguruekin izen bereko liburua argitaratu zuen udalak hurrengo urtean. Hiru dira atal nagusiak: Iruñeko hizkuntzen historia, erroldak eta ikerketa soziolinguistikoak eta hizkuntz plangintza.◦

ORHIPEAN BIBA FESTA

Eta beste liburu mota bat nahi dutenek?, edo gauez gai hauei buruz seme-alabei zerbait irakurri nahi dietenek?, edo urrutiko lagunari liburu atsegin eta argigarria oparitu nahi dionak? Zer eros dezake? Xamarren *Orhipean* liburua noski (euskaraz edo erdaraz).

Eta nafar soziolinguistikarekin bukatzeko gogora dezagun *Argia* astekariak gehigarri gisa argitaratu zuen *I am Pelot. Biba festa* Asisko Urmenetaren komikia. Ertainetan inork euskararen historia modu atsegin eta erakargarrian landu nahi baldin badu hortxe du testuliburua.

Hala ere atal berriak idatzi beharko lirateke: «Irratia ez da errenta», «Plana Unibertsitatean IV», etab.◦

JIMENO JURIOREN
NAVARRA. HISTORIA
DEL EUSKERA
LIBURUAZ

PATXI SALABERRI

Oraindaino idatzi dituen liburu ugarien artetik gure irudiz hoberenetakoa den hau bere andre Elenari eta seme Roldani eskaintzen die Jose Mari Jimeno Jurio ikertzaile artaxonar beteranoak, euskaraz erraten duen bezala Tafallan ospatu den «Nafarroa oinezan kariatara». Txalapartaren eskutik iritsi zaigun argitarapen zaindu honek¹ lana kale-
ra ateratzen lagundu duen Euskal Fundazioko Juan Zelaiaren hitzak dakartza hastean, eskaintzaren aitzinean, eta, hedatu-
kiroago, Jose Mari Satrustegi nafar euskaltzainarenak gero, aitzinsolastako, sarreraren aurretik. Gaia garatzen den zortzi atal ditu liburuak, bibliografia, oharrak biltzen dituen zatia, eta izen aurkibide hagitz erabilgarria, buruenik.

Gure ustean behar-beharrezko zen honelako lan sistematikoa egitea, baitezpadako genuen orain arte han-hemen argita-

ratu eta aldizkari-liburuetan barreiatutako material guztiak bilduko zituen liburua kalera ateratzea². Nafarroako euskararen historiaren inguruko lan horietako anitz Jimeno Juríorenak berarenak dira, bera aritu baita, jo eta ke, hondarreko urte hauetan artxiboak arakatzen, euskararen berri nondik harrapatuko. Artxibo arakatze lan horren ondoretzat, Artaxona-koak oraindik ere argia ikusteko zeuden hainbat datu zituen sakelana altxaturik, eta hauek ere ezagutzera eman beharrak ziren, gure hizkuntzaren onerako.

Mintzagai hartu dugun liburu hau ezin utzizkoa da hainbat arlotan lan egiten dutenendako: euskal filologoendako, bertan euskarazko hamaika esaldi eta berri interesgarri azaltzen direlako; hizkuntzaren historiaz arduratzen direnendako, azken mendeotako euskararen eta erromantzearen arteko mugak zehatz finkatzen direlako; soziolinguistendako, orain arteko beste lan batzuetan ez bezala, honetan ukitzen diren herrietako egoera soziolinguistikoa ere aztertzen delako —agirien bidez ikus daitekeen neurrian, jakina—, eta oro har, liburua irakurtzea eta ezagutzea ezinbestekoa da edozein euskaltzalerendako, hots, euskararen profesionalak izan gabe ere euskal gauzak maite dituztenendako.

Liburua, euskararen historia bera bezala, ezkor samarra da batzuetan; izan ere, tristea da, erdararekin lehian eta borrokan ibili ondoan, Nafarroako hainbat herri eta ibarretan gure hizkuntza nola baztertu zuten, eta heriotzara eramanez, ikustea. Tristeia da, orobat, euskara eskolatik beti zokoratua nola egon den irakurtzea, edo nola gutxi batzuek gaztelania ulertzea aski zen elizatik eta ekintza publikoetatik euskara uxatzeko. Egilea liburuak duen ezkortasun zamaz ohartu da, eta honengatik seguraski, azkeneko atalean euskararen berpizkundea erakutsi nahi izan digu, egungo makina bat datu pozgarri emanaz.

SARRERA

Sarreran foruez eta hizkuntzaz mintzo zaigu Jimeno Jurío. Honen iritzian euskara dugu Nafarroaren ezaugarri bereizlerik

behinenetakoa, baina hau horrela izanagatik, ez ohi da halakotzat hartu gaur egun, foruekin bestela jokatzeko den bitartean. Hau gure ustez hagitx idea inportantea da, eta nabarmendu beharrekoa. Inportantea da, halaber, nafarrok gure eremuko hizkuntzez mendeetan zehar pentsatu duguna ezagutzea. Artaxonako ikertzaileak dioten bezala, nafarrok oso garbi izan dugu, historian zehar eta oraintsu arte, euskara zela geure hizkuntza, eta gaztelania kanpotik etorria zela. *Nafarra* = *euskalduna* eta *lingua navarrorum* = *euskara* berdinketak ohikoak izan dira gure historian.

HIZKUNTZAREN ANTZINATEA

Hizkuntzaren antzinateari eskainita dagoen aurreneko atalean historian zehar euskararen jatorriaz erran direnak aipatzen ditu Jimeno Juriok, gaingiroki bederen, ez baitzen hau toki egokia gai honetan gehiago sakontzeko, tartean azken urteotako aurkikundea den Pedro Agramont eta Zaldibar notario tuterarraren iruzkinak ere badaudela. Ezin falta zitekeen, atal honetan, baskoiberismoaren teoria ezagunaz erran dena, labur--labur bildurik besterik ez bada ere.

Euskararen iraupenaz hainbat ikertzailek beren buruari egin dioten galdera bera egiten dio Artaxonako idazleak bereari: nola eutsi ote zion euskarak latinaren aitzinean? Erantzuna, Jimeno Jurioren arabera, ez dugu ez isolamenduan —bide garrantzizkoz josia egon zen Euskal Herria— ez eta orografia zailean ere, berandu arte euskalduna izan den Nafarroako Erdialdea, adibidez, eskuraerraza zelako, erromanizazio kultural sakonaren lekukotasun ugariak frogatzen dutenez. Erantzuna gehiago bilatu behar genuke euskararen agrañian (hau da, euskara izkribuzko hizkuntza ez izatean), euskalduneriaren hertsitasunean eta latinaren alderako permeabilitate ezean, beste deusetan baino.

Puntu honetan egileak garrantzi handiko beste ideia bat plazaratzen du: erromanizazioa eta latinizazioa bat bertzat hartu eta hartzen diren arren, berez ez dira gauza bera, eta Eus-

kal Herrian, eta Nafarroan beregainki, argudio asko ditugu kontu desberdintzat emateko. Izan ere, badakigu, aurkikuntza arkeologikoei esker, euskaldunok ontako hartu genuela (eta, neurri batean behinik behin, guretu) kultura erromatarra, baina honek ez du erran nahi, inola ere, goizetik gauera euskara utzi eta latina mintzatzen hasi ginela. Ezin da ondorioztatatu, Caro Barojak eta honen harikoekegin duten moduan, hiltarrietan opatu diren edo gure toponimo askoren jatorrian ditugun izen latinoetatik abiaturik, latina euskaldun ooren mintzaira bilakatu zela.

Artaxonako ikertzailearen arabera, euskal jauneriak Erromako ohitura eta kultura bere egin eta latina ikasiagatik ere, euskara ez zukeen atzendu, eta herri xeheak euskaldun elebakar iraun zukeen. Ezin da ulertu, bestela, nola hil hurran zen hizkuntza batek burua jaso eta indar berriak har zitzakeen, beste hamaikaren desagerpena eragin zuen latin indartsuaren aurkezean. Erromako inperioa behera etortzearekin, latinaren atzerapena gertatuko zen gurean, erran izan den bezala, baina bereziki elebiduna zen jauntxo eta jabeen taldean, elebakarra zen jende xehearen artean ezinezkoa baitzen honelakorik gertatzea.

ERDI AROA

«Islamiten» etorrerarekin gauzak ez ziren asko aldatu euskararendako. Arabiar edo bereber jatorriko jende oldarrik ez genuen izan Erriberako zelaietan; erromatarren garaian agitu zenaren ildo beretik, buruzagiak islamizatu, agintari berrien autoritatea onartu eta lehengo jarraitasun etnikoari eutsi bide zitzaion, jarraitasun hau goragoko euskaldunekiko ezkonloturen bitartez indartzen zelarik, izatekotan. Errekonkista garaikoa da Garibairen bidez iritsi zaigun *Erriberri* izen polita, gaur egun *Olite* izendatzeko ibiltzen dugun arren berez musulmanei hartutako lur berria, eremu berria adierazten zuena, Artaxonakoak dioskunez.

Erriberaz atzera jabetzeak hizkeraz euskalduna zen erresuma erromantzearekin harremanetan sartzea izan zuen ondore. Izan ere, eta egileak dioenez, Erriberako toponimian arabieraren aztarna gutxi daude, hizkuntza hau herriarena izan ez zelako seinale. Erromanizazioarekin aurreko euskara galdu —noizbait hitz egin bazen, ez aldeko ez aurkako daturik ez baitugu— eta latina mintzatzen hasiko ziren erriberanesak; gero islamitak iristearekin arabiera bilakatuko zen kulturako hizkuntza Nafarroako hegoaldeko zelaietan, baina, dena den, ez bide zen herriaren mintzaira izatera iritsi.

Errekonkistarekin batera *Nafarroa* kontzeptua ere aldatu egingen da; hasieran Nafarroako iparraldea adierazten zuena, Nafarroa osoa adieraztera igaro zen, baina hau XIII. mendean oraino bururakizun zen. Lekukotasun interesgarriak dira egileak biltzen dituenak: garai honetan Azkoiengoak arrenkuratu ziren, «Nafarroatik» joandako batzuek beren burua kaparetzat igarorazi nahi zutelako, izatez bilauak zirelarik. Tuterakoek, bestalde, «Nafarroara» igorri zituzten mezulariak, Teobaldo I erregerengana. Lekukotasun hauetan garbi ikusten da Erriberako herriak ez zirela Nafarroakotzat hartzen, eta honek gorago aipatu dugun *nafarra = euskalduna* berdinketa konprenitzen laguntzen du, anartean Nafarroak euskalduna zen eremua besterik ez baitzuen harrapatzen, irudi duenez.

Erdi Aroari eskainitako atal interesgarri honetan testigantza ezagunak aurkezten dizkigu Jimeno Juriok, erran dugun bezala bere lana bilduma lana baita, neurri handi batean. Horien artean ezin falta zitekeen Aimery Picauden idazkia, non Euskal Herria *lingua barbara* bera zuten bi zatitan —Iparraldeko *tellus basclorum* eta Hegoaldeko *tellus navarrorum*— banatzen den. Ezin falta zitezkeen, ezta ere, *Lizarrako Forua*-n azaltzen denetik segitzen bide diren ondorioak, merindadeko euskararen hedaduraren azterketarako³. Hemen, besteak beste, agiri-ko *Arqueta* toponimoa *Arqueta* irakurri eta erdaraz *Los Arcos* deritzan herriarekin identifikatu behar dela defendatzen du egileak.

Donejakue bidearen inguruan sortuz joan ziren hirietako bilzilagan etorri berriek ekarri erdara ere solasgai hartzen du Ar-

taxonako ikertzaileak, Zierbide irakasle tafallarrari jarraikiz Languedoceko okzitaniera zela erranez, Pirinioez iparraldeko eta hegoaldeko frankoek elkar ulertzeko sortutako *koiné* edo batu tankerako zerbait⁴. Hizkuntza honen idatzizko lekuko franko baditugu ere, ez zuen euskararen atzerapenean zerikusirik izan, Jimeno Jurioren arabera, eta toponimian ez zuen ia aztarrenik eta kuntzerik utzi. Bestelakoa da Nafarroako Erriberan eta Nabaskoze-Erromantzatuan sortu zen latinaren ondorengo autoktonoak jokatu zuen papera, Karlos II.aren zinegitean *ydimate Navarre terre* izendatzen dena. Hau latinaren ordaina izanen da agirietan, gortearen hizkuntza, eta, erran bezala, Erriberako eta Nafarroako ekialdeko alderdi batekoen mintzaira, denborarekin gaztelaniak ordezkaturiko duena, elkarren artean zuten eite handiagatik hein batez⁵.

Euskararen muga historikoen berri jakiteko egilea toponimiaz baliatzen da, bai eta ere antroponimiaz. Hau ez bairik gabe leku izendegia baino zutabe mugikorragoetan dago oinarriturik, baina ezin da ukatu lanabes baliagarria izan daitekeela aipagai dugun eginkizunerako, aztertzen jakinez gero.

Jimeno Jurioren lanak duen aldeko puntu bat orain arteko autoreek —Aingeru Irigarai, Koldo Mitxelena, Florencio Idoate, Alfonso Irigoien, Jose Maria Satrustegi, Fdo. González Ollé, Joseba Intxaustik eta bestek— erran dutena ongi eza gutzea da, oso lan dokumentatua baita esku artean duguna. Beste bat, eta arrunt inportantea deritzagu, irakurleak erraten direnak aisekiago uler ditzake-eta, mapez baliatzea da. Liburu honetan hamazazpi ageri dira: batzuk beste autoreen lanetatik hartuak dira, beste batzuk Jimeno Juriok berak taiutuak, eta beste batzuk, azkenik, besterenak izan arren Artaxonakoak moldatuak ditugu. Hauen artean 61. orrialdean ageri dena nabarmendu nahi genuke, euskarak Nafarroan izan duen hedadurarik handiena erakusten duena, hain zuzen ere. Egia da, bestalde, euskaltzale karrak harturik mugak beheitiago para litezkeela, baina horrela eginez gero —eta bada honen aldekoen bat edo beste— lana ez litzateke zientifikoa izanen, orain ditugun datuek mugak hor egon behar duela, ez gorago ez beherago, erakusten digutelako.

Bigarren atalaren bukaeran «hizkuntzen soziologia» izeneko azpiatal interesgarria heldu da. Interesgarria iruditzen zaigu, aurren-aurrena, Iruñeko Jaun Done Saturdiko (Moretek emandako izena darabilgu) burgua frankoena izan arren toponimoak, leku izenak, euskaratikakoak zirelako, beste burguetakoa bezal-bezala, euskaldunek hiriburuan izan zuten nagusitasunaren erakusgarri. Artaxonakoak hain ongi ezagutzen duen Iruñeko eta Iruñerriko leku izendegiak —ez dugu atzendu behar berak bildu eta aztertu duela Iruñerriko bost zendee-tako toponimia⁶, hiriburuaaren ondoan dagoen Burlatakoa⁷ eta hiriburukoa berekoa⁸, besteak beste— bertako euskararen berri ematen digu dudarik gabe: *Urradinda* edo *Zakudinda* izenak kale hauetan bizi zirenen lanbideez mintzo zaizkigu, lehendabiziko kasuan *urra* baitugu, eta bigarrean *zakua*, gehi «bidexka», «karrika» adierak izan dituen *dinda*, Artaxona-ko *Barrendinda* toponimoko *dinda* bera dena, beste anitz lekutako *inda*, *drinda*, *drunda*-ren aldaera. Alegia, bi karrika horien izenak bertan bizi ziren urragin eta zakuginei zor zaizkie. Beste izen polit bat *Langinobrari* dugu, non oraingo euskara batuan ohikoa den *langile*-ren ordainez Iruñe eta Iruñerriko *langina* azaltzen baita lehen osagaitako, eta *obrari* «kofradia» nafar toponimian hedatua bigarrentako. Puntu berean ageri den Leringo kondearen *txikirik andi* deizio edo izengoitia ere oso interesgarria da, nafar tradizioarekin bat datorrelako, Joakin Lizarragaren lana irakurrita ikusten den gisan. Hone-lad dio Elkanokoak San Antonio Paduakoaz ari delarik:

Berladaníc («berehaladanik») mostratuzué izanenzéna, bere génio ta ingénio onarequi, **gasteric zarr** baize («baitzen»), ta **chipiric ándi**⁹.

Jimeno Juriok garbi utzi nahi du liburuan euskara herri txiki-tako jende xehearen hizkuntza izateaz landara, hor barna korritzen duten zenbait iritziren aurka, Nafarroako hirietako, eta hitz bikoitza darabilgu hemen, hizkuntza ere bazela, Agoitz, Irunberri, Iruñe eta bestetakoa, gorteko jendeak eta erregeren ahaideek ere ibiltzen zutena. Adibidez, hor ditugu lekuko Matxin Zalbako eta Martin Sanmartingoren arteko gutunetako

euskarazko zatitxoak, edo Leringo kondearen ahotan paratu ohi den pasadizoa¹⁰. Ideia hau behin baino gehiagotan agertzen da, han-hemen, liburuan barrena.

POLITIKA, ERLIJIOA ETA HIZKUNTZAK. XVI. MENDEA

Hirugarren atalean euskara karrikara jalgi zen XVI. mendean mintzo zaigu autorea, gure hizkuntzarendako erreforma protestanteak izan zuen garrantzia azpimarratuz, Leizarragaren liburua iruzkintzen duenean. Hemen, berriz ere, ikusten dugu Artaxonakoak irispidean izan dituen eskuarte guztiak baliatu dituela bere lana moldatzeko; honaino antroponimiaz, toponimiaz, euskararen historiaz eta abarrez mintzatu direnen lanak ibili baditu, orain ikusten dugu euskal literaturaz hitz egin dutenenak ere ezagutzen dituela, Mitxelena eta Lafitterenak, besteak beste.

Jimeno Jurioren euskal literaturaren alderateko interesa ez da berria; hor ditugu, konparaziorako, Iruñeko euskaraz idazten zuela zioen Juan de Beriainen biziaz eta lanaz osatu zuen artikulua¹¹, eta, berrikiago, Iruñeko Juanes Amenduxez egindako ikerketa¹², autore honen olerkian erraten direnak hobeki ulertzeko hagitx baliagarri izan dena. Ezin da ahantzi, ezta ere, Moret kronikaria euskalduna zela argitu zuela, era honetara orduraino gehienendako susmo hutsa zena¹³ egia bihurtzen zuela¹⁴. Euskal literaturarekin eta euskararekin modu batera zein bestera loturik dauden beste pertsonaia batzuk ere aipatzen ditu, hala nola «doktorre nafarra» izena jaso zuen Martin Azpilkuetako barasoaindarra, Santxo Eltsoko eta Baltasar Etxabeko idazleak.

Liburuaren gida den gaiarekin jarraikiz, Manuel Lekuonak *RIEV*-en karrikaratu zuen 1587ko erregistro ezaguna aztertzen du egileak, lehenago ere egin den bezala kritikatu eta zuzentzeko (gerok aski ezkorrak gara zuzenketa honek dituzkeen ondorioei buruz; zorte gehiago izaten ahal du oraingoan artaxonarrak!), legetzat hartu izan den erregistro horrek huts fran-

ko dituelako, euskararen eta gaztelaniaren arteko mugari dagokionez, toponimoek eta agiriek frogatzen duten gisan.

Garai horretarako alderdi erdaldunean zeuden Tafalla eta Erriberriko datuak ere ematen ditu autoreak¹⁵, beste hamaika tokitako datuekin batera, eta hondarreko hiri horretako lekukotasun interesgarria ere —Ricardo Zierbidek eman zuen argitara orain hamar urte— aipatzen du, hurbilekoak garenondako harri garri suertatzen dena, ez baita ahuntzaren gauerdiko ezutula Erriberriko auzo batek, *Mitxelko Olitena* zeritzanak hain zuzen, euskaraz bera *etxejojaun prinzipala* zela erran izana. Beste hainbat herritako euskararen berri ere ematen du Jimeno Juriok, *FLV*-en gaurdaino argitaratutako lan ugarietan oinarri hartuz. Adibidez, Zaraitzu eta Nabaskozeko Almiradioaren arteko euskara / erdara mugaz mintzatzen denean, edo Oibar haraneko eta inguruetako euskararen egoera zehazterakoan lehenago moldatutako lanetatik abiatzen da¹⁶.

Euskararen eta gaztelaniaren arteko mugaz mintzatzean Artaxonako ikertzaileak Nafarroako euskararen historian gure irudiz oso inportantea den beste puntu bat ukitzen du —euskararen eta erdararen arteko muga zehaztasunez finkatzea, toponimian eta dokumentazioan oinarriturik, ez da hutsaren hurrengoa—, nahiz gu ez gauden zeharo ados dioenarekin: Jimeno Jurioren arabera ezin da onartu, orain arte egin den bezala, bi Nafarroen —euskaldunaren eta erromantzearen— artean erabateko mozketak zegoela. Haren irudiko hizkuntza mugaz bi aldeetan izanen ziren elebidunak, elkarren arteko harremanak erraztuko zituztenak. Euskaldunez den bezainbatean, adierazgarriak dira XVII. mendeko Zangoza eta Irunberriko bikario izandako Salvador Lubiánen hitzak. Honek dioenez, «ez dago erresuma honetan —Nafarroan— euskaldunik gabeko herririk ez hiririk, Mendialdea oso handia delako eta menditar asko jaisten direlako, gehienek edo denek erromantzez hitz egin eta euskara ulertzen ez duten herrietara».

Artaxonakoa euskararen eta gaztelaniaren arteko mugez ari delarik, toponimian egindako ikerketa lanak horretara bultzaturik dudarik gabe, ez da gelditzen ahal burutan dituen eta Nafarroako herrien izenei dagozkien oharrak ezagutzera eman

gabe. Gorago ikusi bezala *Los Arcos Arkueta* zela erraten bazuen, orain, *Arandigoien* herriko euskararen egoera aztertu bidenabar, erdaraz *Villatuerta* deitzen den herria (*Vi(l)lortorta* ere azaltzen da, latinezko idazkietan) *Arandibarren zatekeela dio, bi herrion kokapenagatik. Honelako «irteerak» ulergarriak dira Nafarroako herrien euskarazko izenak zein ziren aztertzen urte mordoxka igaro duen Jimeno Jurio bezalako autore baten lanean.

Gorago erran bezala, gaurdainoko material guztiak baliatzen ditu egileak; horien artean Satrustegi apez euskaltzain nafarrak ezagutzera eman dituen euskarazko hainbat testu zahar, gure hizkuntzan egindako elizaz kanpoko, apezik gabeko ezkontzetakoak bereziki. Artaxonakoak duen Elizaren eta Elizako gauzen ezagutza handia ere nabarmendu nahi dugu hemen, zoragarria baita nola bereizten dituen Elizako kargu diferenteak, nola dakien kargu bat betetzeko eman beharreko urratsak zein ziren, nola ezagutzen dituen elizgizon batek zituen lanak, betebeharrak eta eskubideak, Elizaren barruko gora-beherak eta abar. Horretan, ezbairik gabe, hainbat urtez «lanbidekoa» izanak laguntzen dio, bestela ia ezinezkoa delako horrelako ezagutza zehatz-sakona erdiestea.

EUSKARA HIZKUNTZA NAZIONALA. XVII. MENDEA

Trentoko Batzarraren ondotik eta ondorioz, erretoreek eliztiarrek ulertzeko moduan ari behar zuten, eta hau zela-eta, herri euskaldunek apez euskaldunak eskatzeko ardura hartu zuten, elizbarrutiko tribunaletan hainbat auzi sorraraziz, euskara besterik ez zekiten tokietara apez erdaldunak —hauek zein mailatakoak baitziren ere— igortzen zituztenean. Auzi hauek garai hartan euskararendako eta euskaldunendako oso kaltegarria zen zerbait baldin badute ere iturburutzat, gaur egun primeran datozkie Jimeno Jurio bezalako ikertzaile langileei, aldi iraganetako gure hizkuntzaren egoera ezagutzeko.

Auziak ugariak izan ziren arren, Artaxonakoak garbi dakusa hau euskararen Urrezko Mendea izan zela Nafarroan, aurren-

-aurrena euskararen mugak Erdi Arotik XVII. mende honetara raino aldaketarik gabe finko iraun zuelako, eta bigarrenik, letradunak eta apezak harro azaltzen zirelako beren euskalduntasunaz. Auziez landara, «bisitaldietako aginduak» ere garrantzi berezikoak dira euskararen berri jakiteko. Hauek apezpikuak berak edo, bestela, honek bere ordainez bidaltzen zuen apez bisitatzailak toki bakoitzean agintzen zituenak ziren, lekuan lekuko apezak bere eliztiarrei aditzera eman behar zizkienak, ulertzeko moduan, euskaraz beraz, herri euskaldunetan. Horregatik arrunt samarra da dokumentazioan «euskaraz eman nien aditzera», «euskal hizkuntzan adierazi nien» eta abarren modukoak topatzea.

Euskararen kalitatea eta hitz jarioa inportanteak bide ziren antzina ere; exenpluztat hor dugu Jimeno Juriok miatutako 1571ko agiri batean azaltzen dena: Etxauribarren dagoen Arraitza herriko bikarioa bidali nahi izan zuten, predikuan «totelka eta zizaka» aritzen zelako, beregainki euskaraz ihardukitzen zuenean.

Justiziako funtzionarioek ere, notarioek eta, euskaldunak izan behar zuten herri euskaldunetan ari ahal izateko; erdaldunetarako «komisario hartzaile» erdaldunak zeuden. Tarteka, eta salbuespen moduan, eskribau erdaldunei toki euskaldunetan lan egiten uzten zitzairen, baina horretarako itzultzailearen beharra izaten zuten. Hemen puntu bat azpimarratu nahi dugu, ezaguna den arren. Izan ere, Nafarroako euskararen historiari mintzo garenean, anitz aldiz, bakarrik gure hizkuntzak galdu duen eremuaz iharduki ohi dugu, baina ez hainbeste duen edo zuen kalitateaz, eta ez gara ohartzen iragan mendetan euskara askoz hedatuago egoteaz gainera, euskaldunak neurri handi-handi batean elebakarrak zirela, eta hau hizkuntzaren kalitatearen berme zela. Kalitate hau Ondarra, Satrustegi eta beste argitara ematen ari diren testuetan ikusten da, baina ez agian behar adina, gehienak itzulpenak baitira, egileak, edo itzultzaileak hobeki erran, arrunt mugaturik zeudelarik, askatasunez idatzi ahal izateko.

Kalitate hori, neurri batean bederen, Artaxonako ikertzaileak XVII. mendean bi hizkuntzen arteko muga non barna zihoan

aztertzerakoan aipatzen dituen euskarazko esaldietan ikusten da. Esaldi hauek, gainera, garrantzi berezia dute euskal filologiarako, hainbat punturen berri ematen digutelako. Adibidez, 1694an Artaxoko apezak bertako auzo bati errandako «(adarrak) joanic baituc, eta hizanentuc» («[adarrak] jadanik badituk, eta izanen dituk [gero ere]», itxuraz), Irunberriko batek Leiren mehatxu moduan botatako «*Indac onat maquil ori, nic adicuto diat fraide hoc*» («Eman iezadak hona makila hori, nik 'ulertuko' ditiat fraideok», 1624), Eloko bikarioaren «*indan ene olloa*» («eman iezadan ene oiloa»), Añorbeko auzoaren «*ori beçayn ona naiz*» (1659), Urdozko apezak zaflona eman zion andreari botatako «*eliza sandu ontan escu egosten duenaz, jaincoac valamoque castigu*» («eliza santu honetan esku botatzen duenari Jainkoak emanen lioke kastigu», 1686)... eta beste bakanka aurkitzen diren harbitxi zoragarriak dira.

Harbitxia da, berebat, hikaren eta alokutiboaren garrantziaz eta egoeraz oharrarazten gaituenez gero, Biurrunen 1666an erregidoreak bikarioari errepikatu zion «(haragia) bauquec» («[haragia] badukek», hau da, «[haragia] izanen duk [seguras-kij]», alokutiboan edo hiketan, «izanen da» edo «izanen duzu» erregistro neutroan) «euskarak duen hitzik baxuenetakoa baita, zein, hika tratatzeaz gainera, hitz zakar eta irigarria den, gizonak guztiz grabekiro haserrarazten dituen».

Gorago erran bezala, Artaxonakoarendako XVII. mendea Nafarroako euskararen Urrezko Mendea baldin bazen ere, hizkuntza ofizial bakarra zen gaztelania pusaka eta bulkaka heldu zen, hainbat herritako erretoretza euskaldunei kentzeko auziak sortaraziz. Jendeak gaztelaniaz ere baldin bazekien, nahiz euskaldun peto-petoak izan, herri edo hiria toki erromantizatutzat hartzen zen, eta apez erdalduna paratzen. Jimeno Juriok dioenez euskara galdu eta gaztelania inposatzen ari zelako sentimendua orokorra zen, orduko euskaldunek gero gertatuko zena garbi ikusten zutelako seinale.

ARGIEN ETA ITZALEN MENDEA

XVIII. mendea Europarendako argien mendea izan bazen ere, euskararendako ilunbearena izan zen, erdararen nagusitzea handituz joan baitzen, borbondarrak boterera iritsi zirenez geroztik. Karlos III.aren garaian erdara inposatzen dute irakas-kuntzan, bai Ameriketako kolonietan, eta bai Penintsulan, Ar-taxonako ikertzaileak dioen moduan Espainiako inperioaren ba-tasunaren, kultura eta aurrerapenaren hizkuntzatzat hartzen zen «gaztelaniaren goraiapatze giro batean». Giro honek, euska-raren lantzale eta defendatzaile bikainenak (Moret, Alesón, Eli-zalde, Larramendi, Mendiburu, Kardaberatz...) ziren josulagu-nen kanporaketarekin batera, komisario hartzaile erdaldunen harrotzea eta nagusitzea ekarri zuen berekin Nafarroan, Jime-no Juriok dioenez, eta gaztelania eskolan inposatzeak eta eus-karazko liburuen inprimaketa galarazteak ere ez zioten bate-re mesederik egin gure hizkuntzari.

Komisario hartzaile erdaldun horiek, Nafarroako erresuma hiru zatitan banatzea proposatu zuten, hizkuntza egoeraren ara-bera. *Vascuencearen legea* burutara dakarkigun banaketa egin zuten: eremu euskalduna zegoen lehenik, eremu erdalduna gero, eta berria zen —aurreko mendeetako egoeratik aldentzen baitzen— eremu misto edo elebiduna azkenik. Honek gehien-bat Nafarroako erdialdeko bailarak harrapatzen zituen, baina oraindik euskaldunak diren toki batzuk ere bai. Komisario er-daldunek ziotenez, eremu honetan «jende gehienak euskaraz hitz egiten du, baina denek ulertzen dute gaztelania, eta gehie-nek badakite hizkuntza honetan mintzatzen, maisuek haurrei eskoletan erakustearen bortxaz, euskaraz ihardukitzea debe-katzen zaielarik».

KRISI HANDIA

XVIII. mendean lehenbiziko letren irakaskuntza zabaldu eta indartu zen Nafarroan, borbondarren agintearen pean, eta era honetan eskola Inperioko hizkuntzaren sustapen politikoa-

ren tresna bilakatu. Hemendik aitzina umeek gaztelania haurzutu-
tutik ikasiko dute, euskara eskolatik zeharo baztertua, eta are
debebatua, gelditu baitzen, irakaskuntza sistema sekulare be-
rrian. XIX. mendean ere giroa berdina da; egileak arakatu
duen agiri batean erraten denez, 1806an Etxarri-Aranazko
udala kexu azaldu zen, haurrek eskolan aprobetxamendu gut-
xi zutelako, batek ere ez baitzekien erdaraz mintzatzen. Agiri
horretan ikusten den bezala, udalaren arrenkura haurrek er-
daraz ez jakitea zen.

Eskolen sorrera mantsoa izan zen, eta tarteka etenen bat
izan zuen, baina hondarrean aitzina atera ere bai, euskararen
kalterako, irakurtzen, idazten eta zenbatzen, kristau dotrina be-
zala, erdara hutsean ikasten zenez gero. Eta ez bakarrik erdara
hutsean ikasi, euskaraz ihardukitzea guztiz galarazia zegoen,
eta araua betetzen ez zuena gogorki zigortzen zuten, modu ba-
tera edo bestera, Francoren garairaino ibili izan den eraztun
oroitzapen tristekoaz ere baliatuz.

Kardaberatz mingoski arrenkuratu zen, zeren «euskaraz
mintzatzea bekatu handiena balitz bezala, (hizkuntza hau)
gizartetik desagerrarazi nahi dute, eskoletan eraztunekin eta
seinaleekin debekatuz, ipurmasaileko eta zigorrekin». Xedea
euskal hiztuna gaztigatzea, ama hizkuntzarekiko gorrotoa za-
baltzea, euskarari zukeen itzal guztia kendu eta gizartetik
erauztea zen, eta erdietsi ere erdietsi zuten, epe laburrik bar-
ne nafarrok hizkuntza erabiltzea jende ezjakin eta atzeratua-
ren kontua izatera igaro zelako. Garai honetantsu, euskararen
galtzapen prozesu honekin bateratsu alegia, hasten dira kanpo-
ko hizkuntzalariak interesa erakusten gure hizkuntzaren aldera;
Jimeno Juriok, besteak beste, Bonaparte printzeak jokatu
zuen papera eta egin zuen lana azpimarratzen du, «euskalari-
rik euskaltzaleena» zela erranez, Mitxelenaren oinatzetan.

EUSKO PIZKUNDEA. EUSKAL BERPIZKUNDEA (1876-1936)

XIX. mendean euskarak Nafarroan nozitu zuen gibelamen-
dua izugarria izan zen, Tafalla ingurutik iparraldeko ibar eta

baserrietara atzeratu zen eta. Iruñean eta erresuma zaharreko alderdi zabal batean, jendeak euskara erabiltzeari utzi zion, eta honek sentsibilitate handieneko intelektual iruindarrengan kezka sortu zuen, historiaurretik heldu zen hizkuntza hil zorian zegoela ohartu zirelako.

Gerla karlista bukatzean, foruek eta hizkuntzak, euskal nortasunaren ezaugarri bereizletzat hartzen zirenek, jende askoren kontzientzia iratzarri zuten. Iratzartze honen fruitu izan ziren, Jimeno Juriok dioenez, hainbat aldizkariren jaiotzea, Euskal Herri osoan, lore jokoan antolakuntza, eta Eusko Ikaskuntza eta Euskaltzaindiaren sorrera. 1904ko estatistikan garbi ikusten da euskarak franko egin duela atzera Bonapartek 1863an mapa ezaguna moldatu zuenetik; 1935ean Aingeru Irigaraik taiututakoan berriz ere gure hizkuntza gibela joan dela dakusagu. Euskararen aurkariak ugariak ziren, horien artean liberalak: Iruñeko institutuan euskara irakasteko katedra hutsik gelditu zenean kontent azaldu ziren, alferrikakoa zela erranez, «Erriberakoek ikasi behar ez dutelako (euskara), eta Mendialdekoek badakitelako».

Norbaitek pentsa lezake mendea aldatzearekin jarrerak ere aldatu zirela, baina zoritxarrez, esperatzekoa zen bezala, ez zen horrela gertatu, eta euskararen kontrako erasoaldiak lehen bezain bortitz segitu zuen. Artaxonakoak dioenez, 1901ean gobernadore zibilak gutuna bidali zien irakasleei «Mendialdeko zenbait eskolatan irakasgai batzuk biztanleen jatorrizko hizkuntzan ematen direla eta, espainola ez den beste hizkuntza batean irakasteko dagoen debekua hausten dutela» oharraziz. «Aberriaren interesek», biztanleenek eta legeek erdarazko irakaskuntza eskatzen zutela gogorarazten zien, eta euskaraz irakastea «zinetako legehaustea» zela, honek zituen ondorioekin. Unamunoren jarrera ere ez zen euskararen aldekoa; ezaguna den bezala, Salamancako errektore zenak euskarari «heriotza eman eta ohoreki ehorzteko» gonbita luzatu zigun euskaldunoi Bilboko lore jokoetan, haren ustez Espainian espainolaz beste kultura hizkuntzarik izan behar ez zuelako.

Garai honetatik aurrera mendeetan zehar Nafarroako eta nafarren mintzairatzat aitortu izan zena, gizarte aurrerakoi batean

alferreko tresnatako ikusten zutenen erasoen ito bihurtu zen, eta, beste aiekan, balio kultural unibertsalekotzat jotzen zutenen defendatu beharreko kontu. Hizkuntza politikan sartua zen, alderdi diferenteen ideologiengatik. Gerla Zibilaren biktima errugabeetako bat euskara izan zen, autorearen arabera; Espainiaren batasuna, baita linguistikoa ere, garai berriko dogma politiko bilakatu zen. Hain izan zen hau horrela, ezen Nafarroako dokumentazio zaharrea behin baino gehiagotan azaltzen den «agur» hitza bera ere debekatu baitzuten, «separatistek sartutako hitza delako, «adiós» espainol jatorraren orde».

EUSKO BERPIZKUNDEA. EUSKARAREN BERPIZTEA

Gerla ondo gogorra izan zen; Nafarroako populazioa gutxituz joan zen, eta hainbat herrixka hutsik gelditu ziren, egunetik egunera larritzen eta zabaltzen ari zen hiriburuaren onurarako. Industrializazioarekin etorkin franko iritsi zen gurea, nafar asko Gipuzkoara, Bilbora eta bestetara lan eske zihozaz bitartean. Urte latzak izan ziren haiek euskararendako; Euskaltzaindia lur jota zegoen, eta euskarazko irakaskuntzaren arrastorik ez zen. Aurreneko saioak goiz aski hasi ziren, halere, Nafarroan, 1949an José Ángel Zubiaur diputatu hautetsi berriaren proposamenez hain zuzen. Beranduxeago, Urmenetak, Diez de Ultzurrunek, Agerrek eta Satrustegik Bianako Printzea Erakundean euskararen sustapenerako saila sortaraztea lortu zuten. Helburua garrantzi handikoa izan zen, Jimeno Jurioren arabera: nafarron hizkuntzaren kontrako laido eta aurreiritzien izotza haustea. Garai horretan, Urmeneta diputatu zelarik, sortuko da *Principe de Viana* aldizkaria, Pedro Diez de Ultzurrun zuzendari izanen duena, eta beranduxeago *Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra* eta *Fontes Linguae Vasconum*, azkeneko bi hauek Satrustegiren iradokizunez.

Gorago erran dugun bezala, hondarreko atal honetan egile aurreko kapituluari zerien ezkortasuna uxatzen ahalegindu da, horretarako Nafarroako ikastolen jaiotzea eta ibilbidea

azalduz eta euskarazko irakaskuntzaren berri emanez aurrenik, *Vascuencearen legea*-ren kontra agertu bidenabar, bere izaera murriztaileagatik. Nolanahi ere, eta izaera hori gora-behera, Artaxonakoak aitortzen du erakundeen eta jendearen esfortzuak emaitza positiboak ematen ari direla, euskararen sustapenean. Gero euskaltzain, idazle, ikertzaile, itzultzaile, bertsolari, euskarako teknikarien, aldizkarien eta besteren zerrendak heldu dira, oraingoan Nafarroa Behereko datuak ere ematen direlarik.

Aurreko atalen aldean hondarrekoa askoz baikor eta atsegina bada ere, uste dugu hau dela liburuaren zatirik ahulena, jendea mintzeko egokiena izateaz gainera, oso erraza baita norbaitez atzentzea edo propio kanpoan uztea —bai eta ere zerrendan agertzeko aski merezimendurik ez duena sartzea—, egin duen lana eta izan duen ibilbidea ongi ezagutu ezean. Eta hau zaila izaki, hainbeste jende izanez!

Beste alde batetik, uste dugu, liburuaren hasieran kontrakoa erraten bada ere, Nafarroa Beherea ez dela behar bezainbeste aintzat hartu. Badakigu hemengo artxiboetan ibiliz zaila dela, garai batetik aitzina bereziki, Pirinioez haraindiko Nafarroaren berri jakitea, eta honek nolabait arintzenago dio Artaxonakoari bere bekatu arinen zama urria, baina, erran ohi den bezala, hitz emana zor, eta agindutakoa bete behar, zuzen jokatuko badugu.

Ez dugu gainbegiratu hau bukatu nahi erran gabe Jimeno Jurioren liburuaren bertuteak eta aldeko puntuak askoz gehiago eta handiago direla, akastako hartzeko adina garrantzi ez duten aipaturikako txikikeriak eta huskeriak baino. Izan ere, eta hasieran zehaztu dugun bezala, Artaxonakoaren libururik hoberenetakoa da bilketatik eta ikerketatik anitz duen hau, euskalari eta euskaltzale guztiek irakurri beharrekoa, orain arte nahitaezko genituen beste lan batzuk osoki baztertu dituen.

1. Baditu akats batzuk, halere, hurrengo argitarapenerako zuzenduko dituztenak, seguruenara. Lehen atalean, konparazione, 51. oharretik aurrerako guztiak falta dira, eta euskarazko aipua ere ez dira beti ongi emanak.

2. Iruñeko hizkuntza egoerari buruzko datuak aparteko bi liburutan bilduak ditu Artaxonakoak: lerroren egilearekin batera moldatu zuen *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruña*, Euskaltzaindia, Iruña, 1994, lanean, eta *Historia de Pamplona y de sus lenguas*, Txalaparta, Tafalla, 1995, delakoan.
3. Autoreak aurreko beste lan batzuetan ere aztertua zuen agiri hau, hain zuzen ere «El nombre vasco de los Arcos según el Fuero de Estella?», *Fontes Linguae Vasconum*, 55, 1990, 55-63 eta «Arqueta 'Los Arcos' (Fuero de Estella)», ib., 65, 1994, 121-138, izenekoetan.
4. Lehenago ere ukitua zuen gai hau, laburzki, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruña*-ko 79-80. orrialdeetan, eta «Las lenguas escritas y habladas en Pamplona» lanean, *FLV*, 68, 1995, 51-68. Gai honetaz beste autore batzuk ere mintzatuak ziren, hala nola, Fdo. González Ollé «La lengua occitana en Navarra», *RDTP*, 25, 1966, 285-300, lanean; Koldo Mitxelena «Notas sobre las lenguas de la Navarra medieval», *Homenaje a Don José Esteban Uranga*, Iruña, 1971, 199-214, lanean argitara emana, eta gero berriz *Palabras y Textos*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz, 1987, 73-85, liburuan karrikaratua, eta bereziki Ricardo Zierbide, *Estudio Lingüístico de la Documentación Medieval en Lengua Occitana de Navarra*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 1988 eta «La scripta administrativa en la Navarra medieval en lengua occitana: comentario lingüístico», in *Zeitschrift für Romanische Philologie*, Tübingen, 1989, 276-312, lanetan. Santos García Larraguetak *Documentos Navarros en Lengua Occitana* eman zuen argitara 1976-77 urteetan, Iruñean, *Anuario de Derecho Foral-II* delakoan. Ricardo Zierbidek lan honen berrargitarapena egin zuen Donostian, 1990. urtean, Eusko Ikaskuntzaren liburu bildumaren barruan.
5. Honetaz informazio gehiago nahi duenak hurrengo lanok ikus ditzake, besteak beste: «El Romance Navarro», Fdo. González Ollé, *RFE*, LIII, 1970, 45-93; «Comentario lingüístico del Fuero de Tafalla de 1157», Ricardo Zierbide, *PV*, XXXV, 1973, 27-45, autore beraren «Notas lingüísticas a las Ordenanzas de Tafalla (1309)», ib., 1974, 81-108; *El Dialecto Navarro en los Documentos del Monasterio de Irache*, Carmen Saralegui, *PV-CSIC*, Iruña, 1977; *El Romance Navarro en los Manuscritos del Fuero Antiguo del Fuero General de Navarra*, M^o Angeles Libano, eta azken aldi honetan *El romance navarro en documentos reales del siglo XIV (1322-1349)*, Carmela Pérez-Salazar, Nafarroako Gobernua, Iruña, 1995.
6. *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*, Euskaltzaindia, Iruña, 1986, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Galar*, ib., 1987, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, ib., 1989, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Iza*, ib., 1990, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Ansoain*, Euskaltzaindia, Iruña, 1992.
7. *Estudio Toponímico de Burlada*, Burlatako Udala, Iruña, 1991.
8. Laugarren oinoharrean aipatu dugu.
9. *Jesukristo, María eta Santuen Bizitzak*, Juan Apececheak eta F. Ondarrak prestatutako edizio kritikoa, Nafarroako Gobernua, Iruña, 1994, 460. Letra beltza gurea da.
10. Ondorio berera iristen da «Pamplona. El vascuence en San Cernin (siglo XVII) lanean, *FLV*, 70, 1995, 487-514, nahiz bertan garbi ikusten den Iruñeko zalduneri gehiena —euskara mintzatzen zen tokietan ofizialtzea proposatu zuen Fermin Ultzurrungo salbuespena izan zen— erdaltzalea zela arrunt; ez, ordea, edo ez hainbeste bederen, hiriburuko elizgizonak.
11. «Juan de Beriain, escritor vasco de Navarra (Uterga, c. 1566-1633)», *FLV*, 52, 1988, 241-265.
12. «Juan de Amendux poeta euskaldun. Pamplona (c. 1540-1580)», *FLV*, 71, 1996, 99-117.
13. Mitxelenak, halere, aski kontu argitatzat ematen du, honela dioenean: «Ez ote zekien [Moretek] euskaldunek, *los Vascongados*, euskaraz egiten zutenek, **bera barme**, *Irunberri* (Erronkarin, gero bederen *Urunberri*) esaten zutela? Hor ere erdibidetik, 'zubigintzan', ingelesen *compromise*-ean, ibili zen Moret, euskararen eta erdararen artean», in «Iruña», *Euskal idazlan guztiak VII. Hizkuntzalaritza II*, Joseba Lakarrak prestatutako argitarapena, Euskal Editoreen Elkarte, Zarautz, 1988, 115-123 [118-119]. Letra beltza gurea da.
14. «El P. Moret confesor en vascuence», *FLV*, 63, 1993, 157-162.
15. Zidakosko hiriko (hizkuntza) historia eta toponimia ere oso ongi ezagutzen ditu Jimeno Juriok, ez baitzuen alferrik idatzi bere *Toponimia Histórico-Etnográfica de Tafalla* lana, 1987ko Ángel Apraiz beka, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1989.
16. Lehenbiziko alderdia «Salazar / Almiradio. Muga lingüística (1605)», *FLV*, 63, 1993, 238-246 lanean aztertutua, eta bigarrena «El vascuence en Gallipienzo y la Val de Aibar (1571)» delakoan, ib., 60, 1993, 271-275. Hurrengo atalean ere, Agoizko eta Lizarrako hizkuntza egoerez mintzatzerakoan, aldizkari

berean karrikaratutako «El vascuence en Aoiz (siglo XVII)», 59, 1992, 71-96 eta «Causas del retroceso

del euskera en el valle de Allin (Navarra)», 67, 1994, 467-486, artikuluetan oinarritzen da.

TOLOSA HIRIBIDEA, 103-1. C
TEL.(943) 21 80 92
FAX (943) 21 82 07
20009 DONOSTIA

